[illegible] मानेयत्ता वा [illegible] मे तिलब्ध धातोः प्रत्यय विधानात् तदर्थत्व [illegible] धातोरिच्छायां सन्प्रत्ययः स्यात् तुम् तुमर्थ्य: सा धा-
त्वर्थं क्रियामाह सचार्थो किं केवलो प्रयुज्यते केवलस्य धातोः प्रयोगानर्हत्वात् अतो किं केनु धातुमात्रे प्रयुज्यते ऽत्तः तुमः कथं लोप इति
नो गूं कथं [illegible] स्वशब्द स्यपर्याय: संबंधसामान्ये षष्ठी आत्मनः स्वस्य [illegible] : स्वशब्दे तिरावि कर्तैव गृह्यते इच्छाया:

श्रा॰उ॰ [illegible]
सि॰चं॰ यच्छति भोजनतो ऽन्यत्र मिन्नयम उपरमे इत्ययं धातु भोजने मित् अन्यत्र तु न आयामयति द्राघयति व्यापारयति वेत्यर्थः भोजने तु यमयति ब्राह्मणान् भोजयती-
पृ॰१ त्यर्थः स्वदिर वपरिभ्यां मिन्न घटादित्वा स्मार्त्तं मित्वं न अवाचि स्वदत् ईर्ष्य ते स्तृतीयो द्विः तृतीयव्यंजनस्येति पक्षे सस्वरस्य यकारस्य द्वित्वं ऐर्ष्यियत् तृतीयैकस्वर-
स्येति त्व पक्षे तृतीया भावेन प्रकृत वार्त्तिकाऽप्रवृत्तेः स्वरादेः परइति द्वित्वे षकारस्यैव पूर्वं श्रूयते हशादिः शेषात् ऐर्षिष्यत् तृतीयहस पक्षे षस्य द्वित्वं वारयितुमिदं तृती-
यैकस्वरस्येति पक्षे तु स्वरादेः परइत्यस्यापवादत्वेन सांते प्रवर्त्तते इति ज्यंत प्रक्रिया इच्छाया मात्मनः सः इच्छायाः कर्तुराक्षेपात् इच्छाकर्त्री इष्यमाणं वस्तु यदि स्व-

यच्छति भोजनतो ऽन्यत्र मिन्न आयामयति भोजने तु यमयति विप्रान् स्वदिर वपरिभ्यां मिन्न अवस्वादयति परिस्वादयति ईर्ष्य अक्षान्तो
ईर्ष्ययति ईर्ष्यते स्तृतीयो द्विः तृतीयो हस एकस्वरो वा ऐर्ष्यियत् अडि तु स्वरादेः परः ऐर्षिष्यत् [illegible] ईर्ष्यिषिषति कोः
[illegible] भावादित्यर्थः इति ज्यन्त प्रक्रिया इच्छाया मात्मनः सः धातोरात्मनः इच्छा-
यामर्थे सप्रत्ययो द्विश्च आत्मनः भवितुमिच्छति बुभूषति बुभूषाञ्चकार अबुभूषीत् बुसे उवर्णान्ता हवर्णान्ताद्ग्र हिगुहिभ्यां च परस्य सः
सनेटूनाऽनिटि से इडु ज्जिंते सप्रत्यये गुणो न से दीर्घः॥ ति तु [illegible] गुह् [illegible] जघु क्षति॥
नग्नि[illegible] याणां पठनमिच्छति गुरु रित्यादौ मो न द्विश्च सप्रत्ययांतस्य धातोर्द्वित्वं स्मात् बुः से उश्च आचेत् [illegible] स्मात् बुः सौत्रं पुंस्त्वं अवर्णो वर्णान्ताभ्यां ग्रहि गुहिभ्यां च सस्यने संबंधित्वेनैव इच्छति तदा धातोः सप्रत्यय इत्यर्थः [illegible] विनाऽनुपपन्नत्वान्नृते
इ ग्रहे र्नित्यं प्राप्ते गुहेर्विकल्पेन प्राप्ते निषेधोयं भूसत्तायां सप्रत्यये द्वित्वे च इह से षत्वे च बुभूषति नाऽनिटि सेन इट् पससो ऽनिटि इति तस्मिन् से इत्यस्य विशेषणं बुभूषेत् बुभू-
षतु अबुभूषत् कासादि प्रत्ययादित्याम् बुभूषांचकार बुभुष्यात् सिसनादीस्यपामिनी इ बुभूषिता बुभूषिष्यति अबुभूषिष्यत् अबुभूषीत् इव ननरणयोः

इ ईत्यपंचमी [illegible] षष्ठीं कल्पयति इति सहत्यास्य सस्येत्यर्थः

क्रिया हृ-
त्वेन कर्त्री
विनाऽनु-
पपन्नत्वा-
४

राम
पृ॰१

जनीप्रादुर्भावे जॄष् वयोहानौ क्रमु हूरणदीप्त्योः त्रयोपि दिवादयः रंज रागे दैवादिको भौवादिकश्च अमंताः कमिगम्यादयः जॄषितिषिन्निर्देशाज्जीर्यते ग्रहणं जॄणाते
र्जारयति ॥ रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपः रंजेर्नस्य लोपः स्यात् णौ परे आखेटेर्थे रंजयति मृगान् मृगेति किं रंजयति पक्षिणः रमणात् अन्यत्र तु रंजयति मृगान् तृणदानेन शमु
दमु उपशमे दैवादिको अशीशमत् अदीदमत् ज्वल ह्वल ह्मल नमाम नुपसर्गाद्वा ज्वलदीप्तौ ह्वल ह्मल संचलने इति त्रयाणां पूर्वं घटादौ पठितत्वान् नमे स्तु अमंता
न्नित्यं प्राप्ते विभाषेयं उपसृष्टेषु नित्यमित्व प्रज्वलयति कथं तर्हि प्रज्वालयति उन्नाम यतीति घत्वमंतात् नाम्नो णिजिडित्करणे इति णौ वीध्यं कथं संक्रामयति विश्रामय
ती तिर्वि मा तस्य लेनेन वृद्धिरिति वृद्धि निषेधात् घञि क्रमः श्रमद्‌इत्येव भवति ननु कामः श्राम इति निवर्तते समाधानस्यात्र असंभवात् पृथक् प्रश्नः शृणु घञंताभ्यां क्रमश्र
माभ्यां स्वार्थे णिक्राम श्राम शब्दौ स्तो तत्त्वताभ्यां णिजिडिदिति णिप्रत्यये संक्रामयति विश्रामयतीति सिद्धं ग्लास्नावनुवमां च अनुपसर्गादेषां मित्वं वा आद्ययोः प्राप्ते वनेर्घ

रंजेर्णौ मृगरमणे नलोपः रंजयति मृगान् अरीरजत् अन्यत्र वस्त्रं रंजयति अररंजत् शमयति दमयति ज्वलह्वलह्मल नमामनुपस
र्गाद्वा ज्वलयति ज्वालयति ह्वलह्मलचलने ह्वलयति ह्वालयति ह्मलयति ह्मालयति नमयति नामयति उपसर्गे तु प्रज्वलयति ग्लास्नाव
नुवमां च ग्लापयति ग्लपयति स्नपयति स्नापयति वानयति वनयति वामयति वमयति न कम्यमिचमाम् कामयति अमगत्याम् आम
यति आमिमत् चामयति शाम्यतिर्दर्शने मित्वं निशामयति रूपं मू०॥ टादित्वान्प्राप्ते वमेरमंतत्वाच प्राप्ते विभाषा ग्लापयति ग्लपयति स्नापयति स्नपय
ति वानयति वनयति वामयति वमयति न कम्यमिचमां अमंतत्वात् प्राप्तमित्वं मेषां न स्यात् शाम्यतिर्दर्शने मित्वं निशामयति रूपं अन्यत्र प्रणपिनो निशमय्य व
पुः कथाः कथं तर्हि निशामयन् उत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मम इति शृणु शमश्च आलोचने इति चौरादिकस्यैव धातून् नामनेकार्थत्वात् श्रवणे वृत्तिः यथा शाम्यतिर्निशामयतीति
दर्शने प्रयुज्यते तथा चुरादिः शाम धातुरपि श्रवणे भविष्यतीति [illegible] विकर्मेति [illegible] नेन वृषि कर्मार्थवाचक
[illegible] स्यात् तु [illegible] लौकिके तु धातुर्मात्रं॥

प्रसमाने

सिध्यतेरैहलौकिकेऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ इहलोके भवः ऐहलौकिकः तस्मिन् ऐहलौकिकेऽर्थे सिध्यतेः स्वरस्यात्वं णौ अन्नं साधयति निष्पादयतीत्यर्थः सिध्यतेरिति श्यनिर्देशा
त् श्नौ वादिकस्याग्रहणं ऐहलौकिके किं तापसः सिध्यति तत्त्वं निश्चिनोतीति तत्त्वनिश्चयश्चात्मविषयकः स च परलोके उपयुज्यते तं प्रेरयति तापसं तपः लुङि असीषधत् आ
त्वाभावे असीषिधत् प्रजने वीयतेरात्वं वा णौ वीगतिप्रजनादौ आदादिकस्य यकानिर्देशः अत्र केचिदुत्प्रेक्षयंति वेतेरिति वक्तव्ये यकानिर्देशात् व्येञोपि ग्रहणं तस्यापि
कृ किं संप्रसारणे वीधातुना समानरूपत्वात् अतो द्वयोरपि प्रजनेऽर्थे आत्वं वा स्यात् न त्राऽत्वेन तदभावे च यद्यपि व्येञः व्यापयतीति रूपं तुल्यं पादेर्युगिति युकोऽपवादत्वात् यापु
ग्विधानात् तत्र यापि ज्यं नात् क्विपि व्याः व्यौ व्याः आत्वाऽभावपक्षे व्यैः व्यायौ व्यायः इत्यस्ति विशेषः सूत्रे विभाषाविधानसामर्थ्यात् पक्षेऽपि संध्यक्षराणामित्यात्वं न प्रवर्त्ते

सिध्यतेरैहलौकिकेऽर्थे स्वरस्यात्वं णौ अन्नं साधयति असीषधत् अन्यत्र तपः सेधयति असीषिधत् प्रजने वीयतेरात्वं वा णौ वापयति वाय
यति वा गाः पुरोवातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः चित्तविरागे दुषेर्दीर्घो वा णौ चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः इणो गौ वा गमिः गमयति अजीगमत्
आययति आपियत् घटादयो मितः घट चेष्टायाम् मितां ह्रस्वः घटयति व्यथयति अविव्यथत् प्रथयति अपप्रथत् प्रस विस्तारे प्रसयति म्रद मर्दने
म्रदयति अमम्रदत् स्खद विद्रावणे स्खदयति अचिस्खदत् त्वरयति अतत्वरत् ॥ तेरात्तो णौ पुगिति पुक् वापयति आत्वाऽभावे वाययति गाः पुरोवातः

गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः इणो णौ वा गमिरबोधने इणो गमिः स्यात् णौ अबोधनेऽर्थे अजीगमत् बोधने तु प्रत्याययति प्रतिपूर्वस्येणो ज्ञानार्थता स्वरादेः परइति जिसहि
तस्य द्वित्वं [illegible] दियत् घट चेष्टायां घटादयो मितः तत्फलं तु मितां ह्रस्व इति ह्रस्वत्वं मितां ज्वलितानामिणि णमि च वा दीर्घ इति च त्वरत्यंता घटादयः षितः षित् प्रयोज
नं तु षिद्भिदादिभ्योऽङ् आवतः स्त्रियामित्याप् तेन घटा व्यथेत्यादि रूपसिद्धिः विघटयति कथं तर्हि कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये इत्यादि शृणु घट संघात इति चौरादि
कस्येदं व्यथ दुःखसंचलनयोः अविव्यथत् प्रथ प्रख्याने अपप्रथत् स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात् प्रस विस्तारे अपिप्रसत् अलघुत्वान्न दीर्घः म्रद मर्दने अमम्रदत् स्मृदृत्वरेति पू
र्वस्यात् स्खद विद्रावणे अचिस्खदत् ञित्वरा संभ्रमे अतत्वरत् स्मृदृत्वरेति पूर्वस्यात् घटादयः षितः षित्वादङ् त्वरा ॥ ॥

प्रस्खदत्वाटौ प्रापयंतं प्रथमानं का

धा॰ उ॰ सि॰ चं॰ पु॰

ज्वर रोगे अजिज्वरत् इण प्रत्यये अज्वरि अज्वारि णिमप्रत्यये ज्वरं ज्वरं ज्वारं ज्वारं नट नृत्तौ गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तिः अनीनटत् चक नृप्तौ अस्य तृप्तिमात्रे मित्वं परस्मै
पदं च अचीचकत् लग संगे अलीलगत् ज्वल दीप्तौ अजीज्वलत् ज्वलादेर्णः इति णप्रत्यये ज्वालः स्मृ आध्याने उत्कंठपूर्वकं स्मरणमाध्यानं दॄ भये दृणन्तं प्रेरय
ति दरयति भयादन्यत्र दारयति केचित्तु घटादौ स्मृ दॄ नॄ इति सूत्रे च दॄ इति दीर्घस्याने ह्रस्वं पठंति तन्नेति माधवः यद्ययं ह्रस्वान्तो भवेत् तर्हि शॄ दॄ प्रां ह्रस्वो वेति सूत्रे दॄ
स्व विकल्पो विधेः यके दॄ ग्रहणमनर्थकं स्यात् नॄ नये नयादन्यत्र नारयति श्रा पाके श्रपयति विक्लेदयतीत्यर्थः पाकादन्यत्र श्रापयति स्वेदयतीत्यर्थः मारणतोषण
निशामनेषु ज्ञा एषे वा ऽर्थेषु जानातिर्मित् शाम आलोचन [illegible] स्मान्निष्पन्नत्वात् निशामनं चाक्षुषज्ञानमिति माधवः ज्ञापनमात्रमित्यन्ये निशाने ष्विति पाठान्तरं नि।

ज्वरसं॰

ज्वर रोगे ज्वरयति नट नृत्तौ नटयति अनीनटत् चक तृप्तौ चकयति लग संगे लगयति ज्वल दीप्तौ प्रज्वलयति स्मृ आध्याने स्मरयति अ
सस्मरत् दॄ भये दरयति अददरत् नॄ नये नरयति अनीनरत् श्रा पाके श्रपयति अशिश्रपत् मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ज्ञपयति
कम्पने चलिः चलयति शाखां वायुः अन्यत्र शीलं चालयति मदी हर्षदैन्ययोः मदयति हर्षदैन्ययोः किम् मादयति ध्वन शब्दे मित् ध्वनय
ति अदिध्वनत् जनी जॄष् क्नसु रञ्जो ऽमन्ताश्च जनयति जरयति क्नसु कौटिल्ये दीप्तौ च क्नसयति ॥ शानं तीक्ष्णीकरणं पशुं संज्ञपयति मारयतीत्य
र्थः विज्ञुं विज्ञपयति संतोषयतीत्यर्थः संज्ञपयति रूपं माधवमते दर्शयतीत्यर्थः मतांतरे तु बोधयतीत्यर्थः प्रज्ञपयति शरं तीक्ष्णं करोतीत्यर्थः कथं तर्हि विज्ञापना
र्थं वसिद्धि मे ती मितत्व ज्ञापयत्याचार्य इति चाऽत्र ज्ञाधातोर्मित्वात् ह्रस्वेन भवितव्यमिति शृणु माधवमते ऽचाक्षुषज्ञाने मित्वाऽभावात् ज्ञापनमात्रे मित्वमि
ति मते तु ज्ञानियोगे इति चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाद्बोध्यं कंपने चलिः चलयति शाखां कंपनादऽन्यत्र तु शीलं चालयति अन्यथा करोतीत्यर्थः हरतीत्यर्थ इति
स्वामी रूपं चालयति क्षिपतीत्यर्थः मदी हर्षदैन्ययोः मदयति हर्षयति म्लेपयति वा दैन्यं करोतीत्यर्थः अन्यत्र मादयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ध्वनिः शब्दे ध्व
नयति घंटां अन्यत्र ध्वानयति अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः जनी जॄष् क्नसु रंजो ऽमंताश्च ॥ ६ ॥ ६ ॥

राम पु॰

नटते चकते लगते च अलते

त्रिभीमयेहस्यमानेनात्वेराणो ञाविति पुकिच मुंडोभापयतेभीषयते ञ टिल्लोविस्मापयते प्रयोजकाद्भयस्मयावितु क्ते र्नेहकुंचिकयैनंभाययति विस्माययति ॥ रुहेःञोऽपोवा
रुहेर्हस्यवा पकारःस्यात् ञौ परे रुहवीजजन्मनिप्रादुर्भावे च रूप विमोहने इति दैवादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाज्जन्मनि वृत्तौ तु रूत्वं स्य ष्टार्थं ॠ पुसामर्थ्ये उपधाया ॠ
वर्णस्येति ॠ ऌ इत्वे अडि ऌ ल घोॠ स्य इति पूर्वस्य कारं ल घो दीर्घ इति दीर्घत्वे क्लृपो रो ल इति लत्वे च अचीक्लृपत् वृतु वर्त्तने अवीवृतत् मृजूष् शुद्धौ अमीमृजत् पक्षे मृजेर्वृद्धिरि
ति वृद्धौ अममार्जत् इङ् क्रीजी नामात्वं ञौ इङ् अध्ययने इङ् क्रीञ् द्रव्यविनिमये जिजये अचिक्रपत् अजीजपत् अङ् सपरे ञौ इङो गाङ् वा अध्यजीगपत् पक्षे स्वरादेः
पर इति पिशब्दस्य द्वित्वे अध्यापिपत् ह्री व्ली री क्नूयी क्ष्मा यीनां ञो पुक् गुणश्च एषां पुक् ञौ ह्री लज्जायां व्ली वरणे रीङ् क्षये क्नूयी शब्दे उन्दे च क्ष्मायी विधूनने यवयोर्वसे

रुहेर्ञौ पोवा रोपयति अरूरुपत् रोहयति अरूरुहत् कल्पयति अचीक्लृपत् अचक्लृपत् वर्तयति अवीवृतत् अववर्तत् मार्ज्जयति अ
मीमृजत् अममार्ज्जत् इङ् क्रीजीनामात्वं ञौ अध्याप यति अध्यापिपत् अङ् सपरे ञौ इङो गाङ् वा अध्यजीगपत् क्रापयति अचिक्रप
त् जापयति अजीजपत् ह्री व्ली री क्नूयी क्ष्मा यीनां ञो पुक् ह्रेपयति अजिह्रिपत् व्लेपयति अविव्लिपत् रेपयति अरीरिपत् यवयोर्वसे हकारे च
लोपः क्नोपयति अचुक्नुपत् क्ष्मापयति अचिक्ष्मपत् दुषेर्ञौ दीर्घः दूषयति अदूदुषत् स्फायो वा ञौ स्फावयति अपिस्फवत् अड्डुडष्मे
अड्डयति आड्डिडत् अर्च पूजायाम् अर्चयति आर्चिचत् उन्दी क्लेदने उन्दयति औन्दिदत् उब्ज आर्ज्जवे उब्जयति औब्जिजत् द्रापयति अदिद्रपत् ॥ हकारे च लो

पः यकारवकारयोः लोपः स्यात् व सू प्रत्याहारे हकारे च परे दुषेर्ञौ दीर्घः दुष्यते रूपधाया ऊत्स्यात् ञौ दूषयति दुष वैकृत्ये दिवादिः ञौ कि दोषः वा चित्तविरागे चित्ती संज्ञाने
इत्यस्मात् क्तः चित्तं विरागो ऽप्रीतिः ता दूषयति दोषयति वा चित्तं कामः चित्तं दुष्यति स्नान संध्यादौ विरक्तं भवति तत् प्रयुंक्ते इत्यर्थः स्फायो वः स्फायो वत्वं स्यात् ञौ परे अड्डुडु
द्यमे स्वरादेः पर इति डिशब्दस्य द्वित्वे आड्डिडत् अर्च पूजायां आर्चिचत् एषु वृद्धौ उपधाह्रस्वो द्वित्वात् प्रागेव भवति ततो धि शब्दस्य द्वित्वे मा भवानिदिधत् उंदी क्लेदने दि शब्द
स्य द्वित्वे औंदिदत् उब्ज आर्जवे उपदेशे दकारोपधोयं द्वित्व विषये स्वरात्पर इति निषेधात् जिशब्दस्य द्वित्वे कृते ततो निपातनात् ह्रस्वः द्रा कुत्सायां पूर्वे उपधाह्रस्वः ततो द्वि

आ· सि·चं· उ· ४९

रभिलभोः स्वरे नुम न त्वपूलिटोः स्वरे किं आरब्धं अपूलिटोः किं रभते रेभे रभाम स्ये डुलभष् प्राप्तौ अररंभत् अललंभत् हिगतौ वृद्धौ च पूर्वाद्विनोतेरिति सूत्रेन त्वङ्गीत्युक्तेर्य
त्वेन अजीहयत् स्मृ चिंतायां अङि लघाविति ह्रस्वः स्मृदत्वरेति पूर्वस्याऽत् असस्मरत् दृ विदारणे अत्रापि पूर्वस्यात् अददरत् तपरत्वसामर्थ्यादत्र लघोर्न दीर्घः वे
ष्टिचेष्टोः पूर्वस्याऽत्वं वाङि· अनयोः पूर्वरूपस्याऽत्वं वा स्यादङ् प्रत्यये परे वेष्टवेष्टने चेष्टचेष्टायां भ्राजृदीप्तौ भ्राजभ्लाशिर्त्यादिना वा उपधाह्रस्वः अबिभ्रजत् अ
बभ्राजत् कणरणभणश्रणलुपहेठ ह्वेञ्वाणिलोटिलोपीनां वा ह्रस्वः कण निमीलने रण शब्दे भण शब्दे श्रण दाने लुप्ल छेदने हेठ विवाधायां ह्वेञ् स्पर्द्धायां श

रभिलभोः स्वरे नुम न त्वपूलिटोः रंभयति अररम्भत् डुलभष् प्राप्तौ लम्भयति लम्भयते अललम्भत हाययति हाययते अजीहयत् स्मारय
ति स्मारयते अमस्मरत् दारयति दारयते अददरत् वेष्टिचेष्ट्योः पूर्वस्यात्वं वाङि· अविवेष्टत् अववेष्टत् अचिचेष्टत् अचचेष्टत् भ्राजृदी
प्तौ भ्राजयति भ्राजयते अबिभ्रजत् अबभ्राजत् कणरणभणश्रणलुपहेठ ह्वेञ्वाणि लोटि लोठि लोपीनां वा ह्रस्वोऽङि· अचीकणत् अ
चकाणत् व्यशिश्रणत् व्यशश्राणत् अलूलुपत् अलुलोपत् अजीहिठत् अजिहेठत् अजूहवत् अजुहावत् अवीवणत् अववाणत्।
अलूलुठत् अलुलोठत् अलूलुटत् अलुलोटत् स्वापेस्सम्प्रसारणमङि· असूषुपत् श्वयतेर्ण्यन्तस्य सम्प्रसारणम्वाऽङ् स्यात् अशि
श्वयत् अशूशवत् जिघ्रतेरुपधाया इद्वाङि· अजिघ्रपत् अजिघ्रिपत्·॥ ९ ॥ ह्वे च वाणि ण्यन्तः शब्दे लुठ प्रतिघाते लुप्ल छेदने लोपीति ण्यन्ता
निर्देशः लापीति पाठान्तरं लपव्यक्तायां वाचि अचीकणत् अचकाणत् अरीरणत् अरराणत् अबीभणत् अबभाणत् अशिश्रणत् अशश्राणत् अलूलुप
त् अलुलोपत् अजीहिठत् अजिहेठत् स्वापेः संप्रसारणमङि· जिष्वप् शये ण्यन्तस्यास्य संप्रसारणं स्यादङि· इह संप्रसारणोत्तरं द्वित्वं असूषुपत् श्वयतेर्ण्यन्तस्य
संप्रसारणं अलघुत्वान्न दीर्घः अशिश्वयत् अशूशवत् जिघ्रतेरुपधाया इद्वाऽङि· घायीत्यस्यात इत्त्वं वा स्यात् अङि परे ततो द्वित्वादि०॥ ९ ॥ ९ ॥ राम ४९

मूङ् बंधने अमीमवत् पुमिश्रणे अयीयवत् रु शब्दे अरीरवत् लूञ् छेदने अलीलवत् जु गतौ सौत्रोयं धातुः अजीजवत् स्रवति शृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्य
वतीनां मङ् मयोः पूर्वस्येत्वे वा ऽवर्णपरे धात्वक्षरे परे स्रु गतौ श्रु श्रवणे द्रु गतौ प्रुङ् च्युङ् गतौ अक्षरशब्दो ऽत्रो वर्णपरः अवर्णपरे किं शुश्रूषति अपिप्रवत् अपुप्रवत् अचि
च्यवत् अचुच्यवत् ण्यंतात् णिः स्वार्थे ण्यंताद्धातोर्णिः स्यात् प्रेरणे अपवादत्वात् वृद्धिं बाधित्वा णेरिति णिलोपः चोरयति लुङि अङि लघोर्दीर्घ इति ह्रस्वः लघोर्दी
र्घ इति दीर्घः नन्वग्लोपित्वाद् द्वयोरप्यसंभवः अचूचोरदिति एवरूपं स्यात् उच्यते अङ्गाक्षिप्तस्य निमित्तत्वेनाऽश्रयणान्नासंभवः हनो घत् णिति णिति च प्र

मूङ् बन्धने मावयति अमीमवत् यावयति अयीयवत् अरीरवत् लावयति अलीलवत् अजीजवत् स्रवति श्रृणोति द्रवति प्लवति
प्रवति च्यवतीनां मङ् मयोः पूर्वस्येत्वं वा ऽवर्णपरे धात्वक्षरे परे असिस्रवत् असुस्रवत् अशिश्रवत् अशुश्रवत् अदिद्रवत् अदुद्रवत् अ
पिप्रवत् अपुप्रवत् अपिप्लवत् अपुप्लवत् अचिच्यवत् अचुच्यवत् नेरितः अशशासत् अडुढौकत् ण्यन्तात् णिः चोरयति अचूचुरत् ह
नो घत् हन्तेर्घदादेश इणा वर्ज्जिते णिति घातयति अजीघतत् शदेरगतौ तो शातयति अशीशतत् गतौ तु शादयति अशीशद
त् शातो णौ पुक् पुकि गुणः अर्पयति आर्पिपत् दापयति अदीदपत् धापयति अदीधपत् स्थापयति तिष्ठते रङ्गुपधाया इत् अतिष्ठि

त्यये हन्तेर्घदादेशः स्यात् इणप्रत्ययेण प्रत्यये च परे न घातः जुम् घातकः वुण् णिति किं हंता शदेरगतौ तो णौ शदेर्णौ तोंतादेशः स्यात् न तु गतौ शातयति गतौ
तु गाः शादयति णौ विंदः गमयतीत्यर्थः ऋ गतौ अस्यंतो णौ पुगि ऋतं गत्वादादौ पुक् पश्चाद् गुणः पुकि गुणः पुगागमे परे गुणो भवति अर्पयति लुङि स्वरादेः परद्
नि पिङ् त्यस्य द्वित्वे णेरिति णिलोपे च आर्पिपत् डुदाञ् दाने अङि लघाविति ह्रस्वे द्वित्वे च कृते लघोर्दीर्घ इति दीर्घत्वं अदीदपत् डुधाञ् धारणादौ अदीधपत् ष्ठा गति
निवृत्तौ णौ शातो जाविति पुकि स्थापयति तिष्ठते रङ्गुपधाया इत् निष्ठते रुपधाया इत्वं स्यात् अङ्प्रत्यये स्थापीत्यत्रानइत्वं ततो द्वित्वादि अतिष्ठिपत् तिष्ठते रिति निपाति

आ· पादेर्युक् सर्वापुक् णौ परे पापाने लुग्विकरणा लुग्विकरणेति परिभाषया पा रक्षणे इति नेह गृह्यते तेन तस्य तु पालयतीति रूपं शोतनूकरणे छो छेदने षो अन्तकर्म्मणि

सि·चं· णि ह्वेञ् स्पर्द्धायां व्येञ् संवरणे वेञ् तंतुसंताने पाययति पिबतेरङि पूर्वस्येकार उपधालोपश्च पिबतेः पूर्वरूपस्य इत्वमुत्तररूपस्योपधाया लोपश्च स्यात् अङि

उ· परे पायीत्यत्र पायुशब्दस्य द्वित्वे हलादिः शेषे चैत्वमुत्तरस्याकारलोपः इहाः पृलोपित्वा दलघुत्वाच्च इत्वदीर्घयोरप्राप्तावीत्वं अपीप्यत् शाययति अशीशयत् छाययति

७८ ह्रस्वाभावान्न दीर्घः अचिच्छयत् शाययति अशीशयत् साययति असीषयत् व्हाययति ह्वयते रङ् सपरे णौ संप्रसारणं युगभावश्च ह्वेञः संप्रसारणं युगभावश्च

स्यात् अङ् सो परो यस्मात् सोऽङ् सपरस्तस्मिन् णौ परे ह्वायि अत्र पूर्वसंप्रसारणे युगभावे च कृते हू इत्यस्य द्वित्वादि उत्तरत्र उ वृद्धौ आवादेशे च कृते कारणे

पः देर्युक् पा शो च्छो सो ह्वे व्ये वें णौ युक् णौ पाययति पिबतेरङि पूर्वस्येकार उपधालोपश्च अपीप्यत् शाययति अशीशयत् छा

ययति अचिच्छयत् साययति असीषयत् व्हाययति ह्वयतेर्ण्यन्तस्याङ् सपरे संप्रसारणं युगभावश्च अजूहवत् अजुहावत् व्याययति

अविव्ययत् वाययति अवीवयत् पातेर्णौ लुक् पालयति अपीपलत् प्रयोजकात्स्मये णौ स्मयतेरात्वम् भीस्मिभ्यां स्यन्ताभ्यामात् प्रयो

जकाच्चेद्भयस्मयौ जटिलो विस्मापयते व्यसिस्मयत भियः स्वरसात्वस्यात दभावे षुक् णौ हेतौ चेद्भयम् मुण्डो भापयते भीषयते अबीभ

पत् अबीभिषत ॥ ५

निवृत्स्वे लघो रिति दीर्घं च अजूहवत् ह्रस्वाभावे अजुहावत् पातेर्णौ लुक् लुगागमः स्यात् राते अपुकिति पुकोपवादः लुगा

गमस्य पुङ् निवृत्तिरेव फलं पालयतीति रूपस्य पाल रक्षणे इति धातुनापि सिद्धेः प्रयोजकात्स्मये णौ स्मयतेरात्वं स्मयजनकः प्रयोजकश्चेत् सिङ आत्वं रामः

स्यात् णौ परे भीस्मिभ्यां स्यन्ताभ्यामात् प्रयोजकाच्चेद्भयस्मयौ भयस्मययोर्जनकः प्रयोजकश्चेत् स्यन्ताभ्यां भीस्मिभ्यामात्मनेपदं स्यात् भियश्चात्वं न दभावेषु ७८

कृणौ हेतौ श्चेद्भयं भयजनकः प्रयोजकश्चेद्द्वितीयो वाऽकारः आत्वाभावे षुगागमश्च स्यात् णौ ॥ ६ ॥ ६ ॥

आ॰ सि॰ चं॰ कु॰ ४७

अर्थ[illegible]याचनेकथादिषु उपधाया वृद्धिर्दीर्घपूर्वत्वविरहेण भामप्रभृतीनामुपधाह्रस्वस्य निषेधेन गृहमृगप्रभृतीनामुपधागुणस्य च व्यावर्त्तनेनाऽदंतत्वं सार्थकं इह
त्वऽदंतत्वे प्रागुक्तफलाभावात् किमर्थमदंतत्वमुच्यते बोपदेवस्तु धातोर्नामिन इति वृद्धौ कृतायां रातोऽपुकि अर्थापयते इति रूपमाह शाकटायनस्तु कथादीनां स
र्वेषां पुकमाह तन्मते कथापयति गणापयतीत्यादि इति चुरादयः धातोः प्रेरणे प्रयोजकः प्रेरकः स च चेतनाचेतनसाधारण्येन विवक्षितः स च क्वचित्सिद्धः क्वचित्फ
लरूपः देवदत्तः पाचयति गमयतीत्यादौ सिद्धः भि[illegible]वासयति [illegible] मां वासयतीत्यादौ तु फलरूपः तस्य व्यापारः प्रेरणं भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तना प्रेरणमाज्ञेत्यर्थः धा
तोर्णिः प्रत्ययः स्यात् प्रेरणेऽर्थे न तु पदि धातोः प्रेरणे णिर्भवति लोडन्तं दाने लोटश्च पर्यायता स्यात् ततश्चेदानीं पृच्छतु भवानिति वक्तव्ये प्रच्छयतीति णिप्रत्ययेनापि प्रयु
ज्येतेति चेन्नैवं प्रयोज्यप्रवृत्त्यनुपहितायाः प्रयोजकनिष्ठप्रवृत्तेः शा[illegible] प्रत्ययस्यार्थः प्रयोज्यप्रवृत्त्यनुपहिता[illegible] प्रयोजकप्रवृत्तिस्तु लोडर्थ इत्युभयोर्भेदः उक्तं च द्रव्यमा ॥

अर्थ[illegible] याचने अर्थयते आर्तथत संग्राम[illegible] युद्धे असंसंग्रामत अन्ध दृष्ट्युपघाते अन्धयते अन्धयति आन्दधत् अङ्क अंगपदे
लक्षणे च आञ्चकत् आंजगत् इति चुरादयः धातोः प्रेरणे धातोः प्रयोजकव्यापारेऽर्थे णिप्रत्ययः भवन्तं प्रेरयति भावयति भावयते भाव
यामकार अङ् सयोः पूर्वस्योकारस्येत्वं पवर्गयलजकारेष्ववर्णपरेषु परतः अबीभवत् ॥ न्यस्तु प्रैषप्रच्छादेर्लोट् निर्धीयते सक्रियस्य यदि
प्रेषः तदा सविषयो णिचः भवन्तं प्रेरयति भावयति णि स्वरितेत्त्वादुभे इत्युभयपदं भावयते भावयेत् भावयेत भावयतु भावयतां अभावयत् अभावयत का सादि प्रत्ययादि
त्याम् भावयांबभूव भावयांचक्रे णेरनिटि णिलोपः भाव्यात् भावयिषीष्ट भावयिता भावयिष्यति भावयिष्यते अभावयिष्यत् अभावयिष्यत अङ् सयोः पूर्वस्योकार
स्येत्वं पवर्गयलजकारेष्ववर्णपरेषु परतः द्वित्वरूपस्य उत इत्वं भवति अवर्णः परो येभ्यस्तेऽवर्णपरास्तेषु पवर्गयलजेषु परेषु अवर्णपरेषु किं बुभूषति पवर्गयलजेषु किं
उर्णुनविषति भू सत्तायां सरङ् द्विश्चेति अङि कृते द्वित्वे च भूभू इति जाते तत उत्तरस्य ह्रस्वाद्यावादेशौ तेनाऽङि लघोर्ह्रस्व इति ह्रस्वे कृते अङ् सयोरिति पूर्वस्येत्वं ततो दी

॥ [illegible] ४७

प्रीञ् तर्पणे धूञ् धातुः स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ चुरादौ च स्वादौ ह्रस्वश्च तथा च कविरहस्ये काव्ये धूनोति चंपकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तं वायुर्वि
धूनयति चंपकपुष्परेणून् यत्काननेथ वतिचंदनमंजरीश्च १ अथादंताः वक्ष्यमाणेषु धातुषु अंत्यावयवोऽकारो विवक्षितो न तूच्चारणार्थ इत्यर्थः कथ वाक्य प्रबंधे
धियेत इत्यच्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः कथयति अग्लोपिनो नाऽङ्कार्यं अश्च इश्च उश्च ऋश्च तेषां समाहारोऽक् अकः अग्लोपी अग्लोपी तस्य अइउऋ
लोपिनो धातोरङ्निमित्तं कार्यं न स्यात् तत्किं अत्र लघोर्ह्रस्व इत्युपधाह्रस्वत्वं पूर्वस्येत्वं च लघोर्दीर्घ इतीदीर्घश्चाङ्कार्यं पत गतौ वा वा अंतः वाऽदंत इत्येके आद्ये पतयति

प्रीञ् तर्पणे प्रीणयति अपिप्रीणत् अथादंताः कथ वाक्यप्रबंधने यतः अच्लोपः स्थानिवत्वेन न वृद्धिः कथयति अग्लोपिनो नाऽङ्का।
र्यमत अचकथत् वर ईप्सायाम् वरयति अववरत् गण संख्याने गणयति गणेऽपूर्वस्य ई द्वाङ्परे अजीगणत् अजगणत् स्तन गदी
देवशब्दे स्तनयति गदयति अतस्तनत् अजगदत् पत गतौ वा वा अंतः पतयति पतति पताञ्चकार पतयाञ्चकार अपपतत् अपतीतत् वा
दंतादित्येके पातयति अपीपतत् रच प्रतियत्ने रचयति सूत्र वेष्टने सूत्रयति असुसूत्रत् मूत्र प्रस्रवणे मूत्रयति कल गतौ संख्याने च कलयति
स्पृह ईप्सायाम् स्पृहयति अपस्पृहत् भाम क्रोधे भामयति अबभामत् सूच पैशुन्ये सूचयति ऊन परिहाणे ऊनयति त्रिनिमित्तः स्वरादे।
शो द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवत् औनननत्॥ पततिः अनेकस्वरत्वात्कासादिप्रत्ययादित्याम् पताञ्चकारयतेरित्यच्लोपः अपतीतत् द्वितीये तु पातयति अपीपतत्।
स्तन गदी देवशब्दे स्तनादेर्न्यनादिरुकुरितिनुः स्तनयित्नुर्बलाहकः सप्रत्यये तु स्तनयिषति रच प्रतियत्ने प्रतियत्नो गुणाधानम् स्पृह ईप्सायां आप्तुमिच्छा ईप्सा भा
म क्रोधे अबभामदित्यत्राऽच्लोपस्य स्थानिवत्वात् नो अत्र लघोर्ह्रस्व इति ह्रस्वो न सूच पैशुन्ये पिशुनो दुर्जनस्तत्कर्म पैशुन्यं तुछ असुसूचत् ऊन परिहाणे त्रिनि
मित्तः स्वरादेशो द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवत् त्रिप्रत्ययो निमित्तं ईदृशः स्वरस्थानिको य आदेशः स स्थानिना तुल्यः स्थानिवद्भवति द्वित्वे कर्तव्ये स्वरादेः परइत्यनेन नशब्दस्य

सि॰ कौ॰ टीका ॥

आ०
सि० वं०
उ०
८६

आकुस्मादात्मनेपदिनः कुस्म नाम्नो वेति वक्ष्यते तमभिव्याप्येत्यर्थः परगामिफलार्थमिदमात्मनेपदं चित्तं चेतने संचेतनं मूर्छाद्यवस्थानिवृत्त्युत्तरकालिकं ज्ञानं ॥
शामलक्ष आलोचने ननु निशामयतदृत्यत्रिमितिकथं संगच्छते आकुस्मीयत्वादात्मनेपदे निशामयस्वेति हस्वस्य सर्वसंमतत्वात् इति यदि शमु उपशमे इत्यस्मात् ञि
प्रत्ययस्तर्हि मंतत्वान्मित्वे सति ह्रस्वेन भाव्यं अत्राहुः स्वार्थञ्यंतादरभाद्धातोः प्रेरणे इति ञि प्रत्यये निशामयेति रूपं जानीहि न चार्थसंगतिरिति वाच्यं निःक्रांतप्रेष
णाद्धातोः प्राकृतेर्थे णि जिष्यते इति सिद्धांतात् स्वार्थेञ्जो ज्ञयादिष्वपदृष्ट मित्वनिषेधः शामयते विदचेतनाख्याननिवासेषु सातार्थो विद्यते ज्ञाने वेत्ति किं ते विचारणे विं

शमूलक्ष आलोचने शामयते लक्षयते अशीशमत अललक्षत दिवुपरिकूजने देवयते गृह विज्ञाने गारयते अजीगरत विद चेतनाख्या
ननिवासेषु वेदयते अवीविदत कुस्म नाम्नो वा कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने अथवा कुस्मेति नाम ततो णिङ् कुस्मयते अचुकुस्मत क
णनिमीलने काणयति अचीकणत् अचकाणत् नवगण्या मुक्तेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे ञिः हिंसि हिंसायां मूहिंसयति ज्ञा नियोगे आ
ज्ञापयति अजिज्ञपत् भूमिश्रीकरणचिन्तनयोः भावयति अबीभवत् लोकृ लोचृ भाषणे नरितः ऋ इतः शासे श्वा उपधाया ह्रस्वो
न अलुलोकत् अलुलोचत् धूञ् कम्पने धूञ् प्रीञोर्नुक् ञौ धूनयति अदुधुनत् ॥ इति विंदति प्राप्नोति अयम् लुकृ श्रमं शेषं विदं क्रमात् २ कुस्मना
म्नो वा कुपूर्वात्स्मयतेर्ई प्रत्यये टिलोपे समासे च कृते निष्पन्नं कुस्मेति नाम कणनिमीलने एकनेत्रनिमीलने एवायं शब्दस्वभावात् काणयादीनां कणरणभ
णेति सूत्रेण अट्टिल्लघोर्ह्रस्व इति ह्रस्वो विकल्प्यते अचीकणत् अचकाणत् नवगण्या मुक्तेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे ञिः नवगण्या मुक्ता हिंसार्थाः स्वार्थे ञि प्रत्ययं ८६
लभंते घातय   ति हंतीत्येतौ समानार्थौ भूमिश्रीकरणचिंतनयोः भावयतीति मिश्रीकरोति चिंतति वेत्यर्थः नरितः ऋ इद्यस्य स रित् न रित् तस्य शास्तु अनुशि
शौ धूञ् प्रीञोर्नुग् ञौ अनयोर्नुगागमः स्यात् ञि प्रत्यये धूञ् कंपने ॥ ॥

ज्ञपज्ञानज्ञापनयोर्मित् ज्ञपधातुर्ज्ञाने ज्ञापने च ञिप्रत्ययं लभते मित्संज्ञकश्च भवति यद्वा ज्ञप्तिः चेतनायमवेष्टने मित् चुरादौ यम धातुर्वेष्टने मित् न तु भोजने मितां ह्रस्वः ॥
म् इत् येषां ते मितः तेषां घटादयो मित इत्यादि मित्संज्ञकानां ग्रहणं यमयति चंद्रं परिवेषः ते परिवेषं करोतीत्यर्थः यम धातुश्चुरादौ घटादौ च घटादौ तु यच्छ
ति भोजनमतोऽन्यत्र मिन्नेति भोजने स्यवमित्संज्ञकः यमयति ब्राह्मणानां भोजयतीत्यर्थः अन्यत्र आयामयति द्रावयति व्यापारयति वेत्यर्थः जनीज्ह षिन्स मंतत्वा
देवसर्वार्थेषु मितेति सिद्धे विशेषार्थं वचनम् चह च प परिकल्कने मित् परिकल्कनं दंभः शाठ्यं च अदंते अथादिषु वक्ष्यमाणस्तु अदंतत्वेनाघलोपित्वान्नाङ्कार्यं

ज्ञप ज्ञानज्ञापनयोर्मित् मितां ह्रस्वः मितां धातूनामुपधाया ह्रस्वो णौ ज्ञपयति अजिज्ञपत् यम वेष्टने मित् यमयति अयीयमत् चह च प परि
कल्कने मित् चहयति अचीचहत् चपयति अचीचपत् रह त्यागे मित् रहयति अरीरहत् बल प्राणने मित् बलयति अबीबलत् चिञ् चयने मित्
चिस्फुरोर्णौ वा आत्वं वा रातो णौ पुक् ऋ धातोरादन्तस्य च पुक् णौ चपयति अचीचपत् चययति अचीचयत् स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो नेनकृत संश
ब्दने धातोरुपधाया ऋत इद् कीर्तयति अचीकृतत् अचिकीर्तत् आकुस्मादात्मनेपदिनः चित संचेतने चेतयते अचीचितत दंशि दंशने दंशयते
अददंशत आकुस्मीयमात्मनेपदं ञि सन्नियोगे नैव दंशातिन लोपो न संजि साहचर्यात् भ्वादेरेव तत्र ग्रहणात् त्रि कुटुम्ब धारणे तन्त्रय
ते कुटम्बयते अततन्त्रत अचुकुटुम्बत अचुकुटुम्बत मत्रि गुप्तभाषणे मन्त्रयते ॥ अचच हत् रह त्यागे मित् कथादे सुत्र रर हत् चिञ् चयने रचनायां मिद्
यं चिस्फुरोर्णौ वा आत्वं वा अनयोरात्वं वा स्यात् णिप्रत्यये परे रातो णौ पुक् आच आच्चानयोः समाहारो रात् तस्य आते पुकि ह्रस्वे चययति अत्वाभावे च ययति स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्यो
ऽन्ये मितो न ते न शमादीनाममत्वप्रयुक्तं मित्वं न मुख्यमनेपं च ज्ञपादयः मतां तरे सप्रकृत संशब्दने धातोरुपधाया ऋत इद् न तु ऋत इद् इति सूत्रे धातोः ऋत इद् इति व्या
ख्याने सिद्धमिषेके मनेन सूत्रेणेति चेन्मैवं तथाहि सति ऋकारीयति इत्यत्रापि इत्वप्रसंगः स्यात् उपधा ऋवर्णस्य ऋवेत्यृत् पक्षे अडि लघोर्ह्रस्व इति इत्वे कृते नेलर्चोर्दी

मृदमृदङ् क्षुत्वं मृद्नाति कुषु निष्कर्षे अंतर्गतस्य वहिर्निष्कासनं निष्कर्षः निरः कुषो वसादेरिड् वानपि निरपूर्वात् कुषेः परस्य वसादिप्रत्ययस्य इड्वा स्यात् अनपि इड्ङ् भा।
वेहशषांतादिति सक् निरकुक्षत् ॥ क्षुभादिषु नणत्वं क्षुभ्नादिराकृतिगणः णभतुभ भ्वादौ दिवादौ च क्लिशू नशादिति श्नुत्वनिषेधः क्लिश्नाति ऊदितो वेति विट् अक्लो।
शीत् इड् भावे हशषांतादिति सक् अक्लिक्षत् पुष अनिट् केषु पु ष्येति यप्रत्यये ननिर्देशादयं सेडिति भेदः पोषितास्वच स्ववहिद भूत प्रादुर्भावे भूत प्रादुर्भावः अतिक्रां
तोत्पत्तिः स्वुत्वं स्वन्नाति स्ववो वस्य औ ने स्ववेद्वौ तो वकारस्य औत्वं भवति ना प्रत्यये परे परत्वादौत्वे हसांतत्वाभावात् हसादा नहा वितिनानः स्वौनीहि क्षुत्वं हिढूणाति इति
पं हृड् संभक्तौ संभक्तिर्भजनं क्र्यादेरिति नेट् वढ्षे हड् हन्ने क्रदंतान्सिस्पोरिड्वा तिड् वरिषीष्ट वृषीष्ट हृड् हन्ने क्रदंतानामिति वेटो दीर्घत्वं वरिता वरीता इड् भावे

क्षुभ्नादिषु नणत्वम् क्षुभान नभ तुभ हिंसायाम् नभान तुभान क्लिश विवाधने क्लिश्नाति अक्लेशीत् अक्लिक्षत् अश भोजने अश्नाति
आशीत् उध्रस उञ्छे ध्रस्नाति उकारो धात्ववयव इत्येके उध्रसाञ्चकार औध्रासीत् औध्रसीत् विषु विप्रयोगे विषाण वेष्टा अविक्षत् पुषपु
ष्टौ पोषिता मुषू स्तेये स्वचल वहिद भूत प्रादुर्भावे स्वन्नाति स्ववो वस्य औ ने स्वौनाति हिढ्णाति इति पम् हृड् सम्भक्तौ हृ णीते वढ्षे वरिषीष्ट वृषीष्ट
अवरिष्ट अवृत इति क्र्यादयः चुर स्तेये चुरादेः स्वार्थे ञिः चोरयति चोरयेत् चोरयाञ्चकार चोर्य्यात् अचूचुरत् चिति स्मृत्याम् चिन्तयति अचि
लोपो हस्वादिति सिलोपः अचन इत्यान इति क्र्यादयः चुर स्तेये चुरादेः चुर आदिर्यस्य स चुरादिस्तस्मात् ॥ चिन्तन चुरादेर्ञि वेति केचित् चिन्तति ॰
चुरादेर्गणात् स्वार्थे ञिः स्यात् उपधायाल्ल घोरिति गुणः धातुत्वात्तिवः वादिगुणायादेशौ ञित्स्वरितेत उभेदत्तु भयपदं चोरयति चोरयते चोरयेत् चोरये
त चोरयतु चोरयतां अचोरयत् अचोरयत चोरयामास चोरयांचक्रे ञेरिति ञिलोपः चोर्यात् चोरयिषीष्ट चोरयिता चोरयिष्यति चोरयिष्यते अचोर
यिष्यत् अचोरयिष्यत लुङि अचूचुरत अचूचुरत चिति स्मृत्यां चिंते निपठितव्ये इदित्करणं ञि प्रत्यय॥ ॥ ॥

जि ति मित
स्वप्नादेश्शो
द्वित्येकर्त्री
वेस्थानिव
त्

आ· सि· चं· उ· ४५

स्यपाक्षिकत्वज्ञापकं सर्वेपि चुरादयो विकल्पेन णिच् प्रत्ययं लभंते इत्यर्थः तेन चिंत्यात् चिंत्यते इत्यादौ नोल्लोप इत्यनेन नलोपो न। ॐ यत्रि संकोचे यंत्रेति पठितुं
म्यक् यत्रु इत्युच्चारणार्थं च नीति माधवेनोक्तं तच्चिंत्यं यंत्र इत्यत्र नकारे पठितेपि नोल्लोप इति नलोपो न लभ्यते न नकारस्यानुपधत्वात् चिंत्यादित्यत्र तु चिन स्नुत्वामिभि
तिनकारोपदपाठे नस्य लोपः स्यादेवेति तदुच्चारणाय क्रियमाण इकारस्तु ज्ञापकइतिभावः ओलडि उत्क्षेपणे ओदित्करणं त्वादोदितश्चेति धातोरव्यवहितस्य नकारस्य नत्वा
र्थमिति न हलात् लेडित्येकेलमाः ओदिद्धलादिष्वव्यवधानेपि नत्वमितिपरे लडिनः भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडांवोपधाया ह्रस्वो णौ इः परे णौ एषामुपधाया ह्रस्वो वा
स्यात् अङ्परे यस्मात् सौ ङ् परस्तस्मिन् णि प्रत्यये परे भ्राज भाश दीप्तौ भाष व्यक्तायां वाचि दीपी दीप्तौ जीव प्राण धारणे मील निमीलने पीड अवगाहे ह्रस्व पक्षे लघोर्दीर्घः

यत्रिं संकोचने यन्त्रयति अययन्त्रत् ओलडि उत्क्षेपे ओलण्डयति ओलण्डति ओलण्डयाञ्चकार औललण्डत् ओललण्डीत् ओकार इदित्ये
केलण्डयति अलललण्डत् लण्डति पीड् अवगाहे पीडयति पीडयते पीडयाञ्चकार भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडांवोपधाया ह्रस्वो ऽङ्प
रे णौ अपिपीडत् अपीपिडत् प्रथ प्रख्याने प्राथयति स्मृ दृ त्वर प्रथ म्रद स्तृ स्पशां पूर्वस्याऽ दङ्परे णौ इत्वापवादः अपप्रथत् पृथ प्रक्षेपे पर्थ
यति उपधाया ऋवर्णस्य ऋद्वा ङ्परे णौ इरारामपवादः अपीपृथत् अपपर्थत् भक्ष अदने अबभक्षत् श्रण दाने विश्राणयति अशिश्रणत्
अशश्राणत् कणरणोति तड आघाते अतीतडत् णौ इतिपूर्वस्य दीर्घः अपीपिडत् ह्रस्वाभावे अपिपीडत् प्रथ प्रख्याने प्रख्यानं कथनं स्वार्थे णौ ज्ञपादिष्व
इति वक्ष्यमाणेन मित्वाभावान्न ह्रस्वः प्राथयति स्मृ दृ त्वर प्रथ म्रद स्तृ स्पशां पूर्वस्याद ङ् परे णौ एषां णिचि पूर्वस्य आत्वं स्यात् अङ्परे णौ अङि लघावित्य स्यापवादः
स्मृ चिंतायां दृ भये ञि त्वरा संभ्रमे प्रथ प्रख्याने म्रद मर्दने स्तृञ् आच्छादने स्पश बाधन ग्रंथनयोः उपधाया ऋवर्णस्य ऋद्वा ङ् परे णौ ऋवर्णोपधस्य धातो रुपधाया
ऋद्वा स्यात् अङ्परे णौ इरारामपवादः धातो रुपधाया ऋत् न इदिति अवीवृतत् इत्यादौ इरप्राप्तः अमीमृजदित्यत्र मृजेर्वृद्धिरित्यार् प्राप्तः इतरेषां मृदुपधानामुपधाया
लघोरिति अपीपृथदित्यादावर् प्राप्त इति विवेकः श्रण दाने प्रायेणायं विपूर्वः विश्राणनं वितरणं ॥ ॥

राम ४५

ऋृतइङ्इतीहृस्वोर्विहसेइतिदीर्घः तरितुमिच्छतितितीर्षति गुहूसंवरणेसप्रत्ययेद्वित्वेचहोढइतिढत्वंआदिजबानामितिघत्वंषढोःकःसीइतिकत्वंकिलात्पः सइति
षत्वंजुघुक्षति सेदीर्घः स्वरांतस्यधातोर्दीर्घः स्यात् सप्रत्यये आदौदीर्घस्ततइत्वं चिकीर्षति चिनोतेः सणादौकिर्वेतिकिः चिकीषति चिचीषति सपरोक्षयोर्जेर्गि
रितिगिः सेदीर्घइतिदीर्घजिगीषति पूञ्पवने पुपूषति वुः सेइतीएनइउपचषपाकेपक्तुमिच्छतिपिपक्षतियः सेइतिपूर्वस्येकारः पापानेपातुमिच्छतिपिपासतिमृहिं
साप्राणत्यागेमुमूर्षति... पालनादौपुपूर्षतिभृभर्त्सनभरणयोःबुभूर्षति रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः सः कित् रुदसाहचर्याद्विदेरेवग्रहणंरुदवि
दमुषग्रहिस्वपिप्रच्छीनांतुसस्यकित्वस्याप्रतीषेधःवचनंअत्रगुणाभावः संप्रसारणंचकित्वस्यफलंग्रहामितिसंप्रस
रणंग्रहीतुमिच्छतिजिघृक्षतिजिघृक्षपृशायेयजोपवराणामितिसंप्रसारणंसुषुप्सति क्रृग्रृदृधृप्रच्छिभ्यः सस्येट्कृहिंसायांग्रृनिगरणेदृङ्आदरेधृङ्अवस्थाने

ऋृतइङ्इचिकीर्षतिचिचीषतिचिकीषतियःसेपिपक्षति पिपासति मुमूर्षतिरुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छिभ्यःसः कित् रुरुदिष
तिविविदिषतिमुमुषिषतिहोढः आदिजबानामितिषढोःकःसेग्रहउपादानेग्रहीतुमिच्छतिजिघृक्षति सुषुप्सति क्रृग्रृदृधृप्रच्छिभ्यःससेइचि
करिषतिजिगरिषतिजिगलिषतिदिदरिषतेदिधरिषतेपिपृच्छिषतिअत्तुमिच्छतिजिघत्सतिहनिङोः सेदीर्घः जिघांसति॥ ॥

एनौतुदादीप्रच्छत्रीमायांसभ्यःसप्रत्ययस्येट्चिकरिषति... सेइतिनिषेधेप्राप्तेविधानेइहहइङ्हनज्अदंतानामितीदोदीर्घोनेष्टोभाष्यकारेणानुक्तत्वात् जिगरिषति जि
गलिषति... रस्यलोवेतिवालः आदनुदात्तेत्यात्मनेपदंदिदरिषतेदिधरिषतेकथमुद्दिधीर्षुरितिभौवादिकयोर्दृङ्धृञोरितिग्रहाणसेदीर्घइतिदीर्घेऋतइ
रितीहृस्वोर्विहसेइतिदीर्घउद्दिधीर्षुःग्रहामितिसंप्रसारणंरुदविदेतिसस्यकित्वान्नपिप्रच्छिषतिअदभक्षणेसिसयोरदेघृस्लृलिटिनुवेतिघसनेकस्वरादनुदात्ता
दितिनेट्सलोपःनपीतिसस्यनकारः अत्तुमिच्छतिजिघत्सतिहनिङोसेदीर्घः पूर्वादंतेर्हस्यघइतिघत्वंजिघांसतिसूत्रेस्वरादेशस्यगमेदीर्घइतिवक्तव्यंतेनगच्छतेर्न
दीर्घः जिगंस्यतेसमागमृच्छीत्यात्मनेपदंसंजिगंसतेतेनइणइकइङांस्थानेयोगमिस्तस्यदीर्घःस्यात् इणिकोर्लुकर्मोनोजिगांसतेअधिजिगांसतेइत्यादिअतइङःस्थानेउ

सि॰ चं॰ आ॰ उ॰ ५२

इङः सेगम् इङो गमिः स्यात्सप्रत्यये इङ् अध्ययने सोंनात पूर्ववदात्सप्रत्ययान्पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यंसांनाद्यात्मनेपदंस्यात् तेनङित्वादात्मनेपदं हनिङोरितिदीर्घः॥
अधिजिगांसते गमेः सस्येट् नाति आतिकिं इण्गतो जिगांस्यते कर्म्मण्यात्मनेपदंसेट् इति पूर्वस्यानइत्वत्वं जिगमिषति इस्सेएषां स्वरस्ये सस्यात् पूर्वस्य च लोपः अनिटि से
दैप् शोधने दाप् लवने आभ्यां विनादाण् दाने भ्वादौ पदे देङ् पालने भ्वादौ वाततु दाञ् दाने ह्वादौ दो अवखंडने दिवादौ पंरयां दारूपं धेट् पाने भ्वादौ पंडु धाञ् धारणे ह्वादौ दावा
न्येअनयोर्घ्रूपं डुभराभस्येट् डुलभष् प्राप्तौ शक्लृ शक्तौ स्वादौ पशकमर्षणे दिवादावात्मनेपदगतौ पत्लृ पतने डुमिञ् प्रक्षेपणे मीङ् प्राणिवियोगे दिवादावात
मीञ् हिंसायां क्र्यादावात्मेमा माने अदादौ पंमाङ् माने ह्वादौ रिवादौ चात सेङ् प्रणिदाने भ्वादावात् दो दाणो सस्तो नपीति सस्यतः दित्सति देङ् दित्सते दाञ् दित्स

इङः सेगम् सानान्पूर्ववदात् अधिजिगांसते गमेः अस्येट् नाति जिगमिषति इस्से अपि दाधारभलभशक्पत्पदमिमीमामाङ्मे
ङास्वरस्येस् अनिटि से परे पूर्वस्य च लोपः दित्सति धित्सति रभ राभ स्से स्कोराद्योश्चखसे चपाभ्ः सानाम् रिप्सते लिप्सते शिक्षति पित्सते पो-
त्तनदरिद्राभ्यः सस्येड्वा पिपतिषति पित्सति डुमिञ् प्रक्षेपणे मित्सति मित्सते मीञ् हिंसायाम् मित्सति मित्सते मामाने मित्सति मेङ् प्रणि
दाने माङ् मेङो र्मित्सते आमोतेरीः आप्नोतेरात ईः स्से पूर्वलोपश्च ईप्सति अशेरनायो वा अशेर्बिच्छायाम्वानायप्रत्ययः अशनायति अशिशिष-
ति दित्सते धेट् धित्सति धाञ् धित्सति धित्सते रभ स्कोरिति सलोपः खसे चपा इति भस्य पः रिप्सते शक्लृ स्कोरिति सलोपः ष एतितितनिषति॥ ॥
त्वं शिक्षति शक शिक्षति शिक्ष्यते पत्लृ पतत्तनदरिद्राभ्यः सस्येड् वा एभ्यः परस्य सप्रत्ययस्य इड् भवति स्कोरिति सलोपः पित् सति इट्पक्षे यः सेइति पूर्वस्येत्
पिपतिषति डुमिञ् मीमाः सस्तोऽनपीति सस्यतः मित्सति मित्सते माङ् मेङो र्मित्सते मा सित्सति आप्नोतेरात ई सेपूर्वलोपश्च आपेरात ईत्वं पूर्व॥ रामः ५२
लोपश्च स्यात् सप्रत्यये आप्लृ मित्सति ईप्सति अश भोजने असेरनायो वा सस्यापवादः पक्षे सितिसस्येट् स्वरादेः परइति शिसश्वद्वस्य द्वित्वं इसइति सप्रत्यय
स्यापवादः पूर्वस्य हसादिःशेषः अशिशिषति ननु विस्तारे पतत्तनेति सस्येट् इतितनिषति पक्षे॥

प्वादेर्ह्रस्वः प्वादेर्ह्रस्वो भवति चतुर्षु परेषु स्तॄञ् ऋ संयोगादित्यः किं वा गुणः तस्तरतुः ऋतद्दरिति रूप्वोर्विहसेदृ इति दीर्घ स्तीर्यात् सीष्टादेश्चेति दो न दीर्घः स्तरिषी
ष्ट वृङ् वृञ् ऋदंतात् सीस्योरिड् वा इति वेट् पक्षे उरिति गुणो न ऋत इद्धातोः रूप्वोर्विहसेदृ इति दीर्घः स्तीर्षीष्ट वृङ् वृञ् इति वेटो दीर्घः स्तरिता स्तरीतापेसेरिटो न दीर्घः
अस्तारिषां वृञ् प्योरुत् पुरस्वो विहसेदृ इति दीर्घः वुर्यात् लुङि अवारीत् पेसेरिति न दीर्घः अवारिष्टां आनि तु वृङ् वृञ् ऋदंतात् सिस्योरिति वेट् अवरिष्ट अवरीष्ट उरिति

प्वादेर्ह्रस्वः कर्तरि च तुर्षु पुनाति अपावीत् लूञ् छेदने लुनाति अलावीत् स्तॄञ् आच्छादने स्तृणाति तस्तार तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तरिषी
ष्ट स्तीर्षीष्ट अस्तारीत् अस्तरीष्ट अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायाम् कृणाति चकार चकरिषीष्ट कीर्षीष्ट अकरिष्ट अकरीष्ट अकीर्ष्ट पिसेरिटो न दीर्घः
सीष्टादेश्च वॄञ् वरणे वृणाति वुर्यात् वरिषीष्ट वूर्षीष्ट अवरीष्ट अवरिष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कम्पने धुनाति दुधविथ दुधोथ धविता धोता अधावीत् अ
धविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने गृह्णाति गृहाण जग्राह जगृहतुः ग्रहीषीष्ट ग्रहीता अग्रहीत् अग्रहीष्ट इत्यात्मनेपदे शॄ हिंसायाम् शृणाति [illegible]
ह्रस्वो वा लिटि किति शशार शशरतुः शश्रतुः शीर्यात् शरीता शरिता पॄ पालनपूरणयोः पृणाति पपरतुः पूर्यात् वॄ वरणे वृणाति ववरतुः वूर्यात् भॄ
भर्त्सनभरणयोः भृणाति मॄ हिंसायाम् मृणाति दॄ विदारणे दृणाति ददरतुः दद्रतुः जॄ वयोहानौ जृणाति नॄ नये नृणाति कॄ हिंसायाम् कृ
णाति ॠ गतौ ऋणाति अरांचकार ईर्यात् अरिता अरीता आरीत् गॄ शब्दे गृणाति ज्या वयोहानौ ग्रहिज्येति च जिनाति जिज्यौ जिज्यतुः जीया

गुणो न यो[illegible] उरिति दीर्घ अवूर्ष्ट धूञ् स्वरतिसूतीति वेट् दुधविथ दुधोथ सुसधूञामिति इट् अधावीत् ग्रह ग्रहादिमिति संप्रसारणं गृह्णाति गृह्णीते ईटो ग्रहामि
ति दोदीर्घः ग्रहीषीष्ट ह्यस्यं नेति न वृद्धिः अग्रहीत् ईटो ग्रहाम स्मिन्सूत्रे एकस्वरात् ग्रहेर्विहितस्य इटो दीर्घ इति वक्तव्यं एकस्वरादिति किं जाग्रहिता जाग्रहिष्यति इत्यादौ
यङ्लुकि मा भूत् ग्रहेर्विहितस्य किं ग्राहिता अत्र णेर्विहितत्वान्न दीर्घः प्रकृतस्येटो ग्रहणात् ग्राहिता ग्राहिष्यते इत्यादावपि ण्वदिटो न दीर्घः इत्यात्मने शॄ ह्रस्वो वा लिटि

दिव्यः किल्वात् गुणः शश्रतुः किन इति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः शरिव शश्रिव अत इति नीरुहते श्वोर्वि हसे इति दीर्घः शीर्यान् वृङ् वृत्रि इति वेदोदीर्घः शरि
ताशरी ता अरणोति अरणीयात् अरणात् अर्णीत् अरीच कार ईर्यात् अरिता अरीता अरिष्यति अरीष्यति आरीष्यत् आरीत् ज्या ग्रहामिति संप्रसारणं दीर्घस्य दीर्घइ
ति दीर्घ रुते प्वादेर्ह्रस्व इति ह्रस्वः जिनाति ॥ ॥ रीगतिरेषणयोः रेषणं वृकशब्दः लिलीडोरिन्यानं वाललोलिलायलेता ल्वादयः प्वादयो पिक्षी पूषिल्वा दड्
क्षिया ज्ञाजनोर्जा इति जादेशः जानाति वंधनो लोप इति नलोपः भ्नाति हसादानहा विन्यानः अत इति हेर्लुक् व धानआदिज वानामिति भवं ग्रस्यति सा चनि
रीगतिरेषणयोः रिणाति रियतुः लीश्लेषणे लिनाति ललौ लिलाय लिल्यतुः ललिथ ललाथ लिलयिथ लिलेथ लाता लेता अ
लेषीत् अलासीत् व्लीवरणे व्लिनाति व्लीगतो व्लिनाति इति ल्वादयः श्रीवरणे त्रिणाति भ्रीभयभरणयोः भ्रीणाति क्षीपू हिंसायाम् एषां
त्र्यणां वा ह्रस्वः ज्ञावबोधने ज्ञाजनोर्जा जानाति न ज्ञो ज्ञायात् ज्ञेयात् अज्ञासीत् वन्ध वन्धने वध्नाति ववंध बंधिथ ववंद्ध वंद्धा भंत्स्यति अ
भांत्सीत् [illegible] अबांद्धम् मन्थविलोडने मथ्नाति मथान श्रन्थ ग्रन्थ संदर्भे श्रथ्नाति श
श्रंथ जग्रंथ श्रन्थि ग्रन्थी त्यादिना वा लिटः कित्वम् शश्रथ जे ग्रथ कुथ कुंथ संश्लेषण संक्लेशनयोः चुकोद चुंकुन्थ मृदमृडक्षो
दे मृदान मृडान गुध रोषे गुध्नाति कुष निष्कर्षे कुषाण निरः कुषो वसादेर न पीड्डानि ष्कोषितानि ष्कोष्टा निरकोषीत् निरकुक्ष
तेनित्यमिति वृद्धिः अभांत्सीत् तयोर्द्ध इति तस्य धत्वं ऋसादिति सिलोपः अबांद्धा अभांत्सुः श्रंथ विमोचन प्रतिहर्षयोः श्रंथ ((त् क्षुभ संचलने ॥
श्रंथसंदर्भेर्थ भेदात् श्रथेः पुनः पाठः श्रथ ग्रंथी त्यादिना कित्व पक्षे एत्व पूर्व लोपा वप्यत्र वक्तव्याविति हरदत्तादयः श्रेथतुः श्रेथुः इदं कित्वं पिनाम पिइति
सुधाकर मते श्रेथिथ अस्मिन्नपि पक्षेण वशश्राथ उन मे तु शश्राथ शश्रथेति माधवः तत्र मूलं मृग्यं ॥ ॥ ॥

साप्रतिका भावेपि मतपर्वेगतिरिहा श्रीयते

रिपिनुधातोरितीपुस्यितिपियतिकृत्रऋतदतीरकिरतिऋतसंयोगादित्यःकित्वाद्गुणःचकरतुःपृङ्हृत्रऋ ऋतानामितिवेटोदीर्घःकरिताकरीताःॐउपात्किरतेःसुट्
छेदेर्थेउपोपसर्गात्परस्यकिरतेःसुडागमःस्यात्छेदेवाच्येनान्यत्रहिंसायांप्रतेश्चउपात्प्रतेश्चकिरतेःसुट्स्यात्हिंसायांअट्हिलव्यवधानेपिसुट्कात्पूर्वइ
तिवक्तव्यंउपाम्किरत्उपचस्कारउरोविदारंप्रतिचस्करेनखैरितिमाघःकर्म्मणिलिट्ऋच्छत्यृतामितिगुणःग्रहणात्तादितिसक्रअलिक्षत्खिदमुचादेरितिनुम्खिंदतिअयंदैन्ये
दिवादौरुधादौचवर्त्ततेपिशअवयवेमुचादेरितिनुम्पिंशतिअयंदीपनायामपित्वष्टारूपाणिपिंशतुदीपयत्वित्यर्थःइतिपंओविजीप्रायेणायमुत्पूर्वःउद्विजतेवि

उपात् किरतेस्सुडागमः छेदेऽर्थेहिंसायाम्प्रतेश्च उपस्किरति प्रत्यस्किरत् रुजो भङ्गे अरौक्षीत् अरौक्ताम् भुजो कौटिल्ये भोक्ता अभौ
क्षीत् अभौक्ताम् छुप स्पर्शे छोप्ता अच्छौप्सीत् रुश रिश हिंसायाम् रोष्टा रोष्टारौ अरुक्षत् रेष्टा अरिक्षत् लिश गतौ लेष्टा अलिक्षत् खिद परि
घाते मुचादेर्नुम् खिन्दति खेत्ता अखैत्सीत् पिश अवयवे पिंशति पेशिता इतिपम् जुषी प्रीतिसेवनयोः जुषते ओविजी भयचलनयोः वि
जते विजेः परइडादि प्रत्ययो ङित् विजिता ओलजी ओलस्जी व्रीडे लजे ललज्जे पृङ् व्यायामे अयकिञ्चनो रिङ् भवत्यकारे प्रत्यये यकि
च नुधातोः व्य प्रियते व्याप्रियते व्यापृत व्यापृषाताम् मृङ् प्राणत्यागे म्रियते लुङ्लिङोश्च तुर्षेवात् म्रियते ममार ममर्थ मृषीष्ट अमृत
दृङ् आदरे आद्रियते आदद्रे आदृषीष्ट आदर्ता आदृत धृङ् अवस्थाने ध्रियते अध्रियत लोपो ह्रस्वः से अधृत इति तुदादयः॥ जेःपरइडादिःप्रत्य

योङित्तदुक्तओविजीतुदादिःरुधादिश्चएवंतेनतुविजिरपृथग्भावेइतिजुहोत्यादिःव्याख्यानात्पृङ्व्यायामेप्रायेणायंव्याङ्पूर्वःअयकितिनिर्दिष्टत्वात्ककारस्ये
वरिङिर्नेडेककारग्रहणंव्यवधानार्थंतेनयेइतिनदीर्घःमृङ्म्रियतेर्लुङ्लिङोश्चतुर्षेवात्मृङश्चतुर्षुलुङ्लिङोश्चपरतःआत्मनेपदंस्यादन्यत्रयंअयकीति
रिङ्नुधातोरितीयम्म्रियतेउरितिनगुणःमृषीष्टहनृतःस्यपदनीट्मरिष्यतिलोपोह्रस्वादितिसिलोपःअमृतशानप्रत्ययेम्रियमाणःदृङ्प्रायेणाङ्पूर्वःतथाद्रियंमेन

बुधाःसुधामपिइतिश्रीहर्षःइत्यानद्गितितुदादयः॥

श्रा॰ सि॰ चं॰ उ॰ ४२

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये विनिमयो व्यतिहारः नाक्र्यादेः क्रीरादिर्यस्य मक्र्यादिस्तस्मात् नापत्ययः स्यात् कर्त्रर्थेषु चतुर्षु ईहसे ङिन्त्य ऊरित्यतो ङितीत्यनुवृत्तं नातइ
तिच नानङिः त्यदुरित्यतो ङितीत्यनुवृत्तं ओ व्यो रित्यतो लोप इति च ङितिरूसे ई विधानात्य विशेषात्स्वरे इति लब्धं नाइत्य विभक्तिकं आतो नोदनतइ।
त्यत्र नातइत्यालोपे क्रीणते तुधानोरितीपू चिक्रिये वृद्धिः अक्रैषीत् अक्रेष्ट प्रीञ् तर्प्पणे कांतौ च कांतिः कामना मीञ् मीनातिमिनोतीत्यात्वं म मौ नुधातौ।

डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये नाक्र्यादेः कर्तरि चतुर्षु क्रीणाति ईहसे नाइत्यस्याकारस्या इङितिहसे क्रीणीतः नातः नाइत्यस्याकारस्य
लोपो ङिति स्वरे क्रीणन्ति क्रीणीते चिक्रयिथ चिक्रेथ अक्रैषीत् अक्रेष्ट प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च पिप्रिये श्रीञ् पाके अश्रैषीत् मीञ्
हिंसायाम् मीनाति मीनो तीत्यात्वम् ममौ मिम्यतुः ममिथ मासीष्ट माता अमासीत् स्कुञ् आप्रवणे स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुञ्भ्यो
नुनाच स्कुनोति स्कुन्वन्ति स्कुनीत स्कुनुताम् स्कुनाति अस्कुनीत चुकुविषे अस्कोषीत् अस्कोष्ट स्तन्भु इर स्तुन्भु स्कन्भु रोधने एते प्रवन्तः
वेः स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति व्यष्टभ्नात् वितष्टुम्भ वितष्टभ्नतुः विष्कभ्नोति हसादान हौ हसान्नाइश्नोर्नास्या
नेश्वानस्याद्धौ परे स्तुभान स्कभान अस्तभत् अस्तम्भीत् युञ् बन्धने युनाति योता पूञ् पवने ॥ ९॥ रितियः मिम्येमी यात् मासीष्ट माताः
मास्यति मास्यते अमास्यत् अमास्यत यमिररमिनमातामितीट् सको अमासीत् अमास्त स्तंभु इर स्तुंभु स्कंभु स्कुञ्भ्यो नुर्ना च स्तंभ्वादयश्चत्वारः सौत्राः सर्वे रो
धनार्थाः इत्येके माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तंभार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थः चतुर्थो धारणार्थः इत्याह स्तु सर्वे परस्मैपदिनः नोलोप इति न लोपः स्तभ्नोति स्तभ्नाति ह
सादानहौ हसादिति धानो विशेषणं तेन नर्दनलाभः अत इत्य रंभसामर्थ्यात्संनिपातपरिभाषायाः प्रवृत्ते हेर्लुक् स्तभान इरितो वेति वाङः अस्तभत् अस्तंभीत्

अप्रुप्रतमाप्रु
लेतमकुरु
साच
रोकरणा
स्कुम

एम ४२

कुटादेर्ञ्णिद्वर्जः प्रत्ययो ङित् कुटादेर्गणात्परः प्रत्ययो ङित् स्यात् ञितं णितं च वर्ज्जयित्वा ङित्वान्न गुणः चुकुटिय कुट्य्वोर्विहसे दूत्यनेन दीर्घप्राप्ते कुरच्छुरोरि
ति निषेधः कुर्यात् त्रुटप्ताशम्लाशितिवायः त्रुट्यति त्रुटति कड धातु पाठे भ्वादौ पठितस[illegible] नरत्र पाठः शतृप्रत्यये वादीपीरीतिनुम् विकल्पार्थः पूर्व पाठसुकड

कुटादेर्ञ्णिद्वर्जः प्रत्ययो ङित् चुकुटिय कुटिता अकुटीत् पुट संश्लेषणे पुटति पुपोट अपुटीत् कुच संकोचने कुचति चुकोच
अकुचीत् गुज शब्दे गुजति गुजिता अगुजीत् गुड रक्षायाम् गुडति गुडिता अगुडीत् कुड शब्दे कुडति कुडिता डिप क्षेपे डिपिता छुर छेदे
कुरच्छुरोर्नेदीर्घः छुर्यात् छुरिता स्फुट् विकसने स्फुटति मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः मुटति मुमोट मुटिता त्रुट् छेदे त्रुट्यति त्रुटति तुत्रोट त्रुटिता तु
ट् कलहकर्म्मणि तुटति तुटिता तुटिष्यति चुट् चुट् छेदे चुटति चुटिता चुटिता जुड बन्धने जुटति जुटिता कड मदे कडति अकडीत् लुट संश्लेष
णे लुटति लुटिता कृड घनत्वे कृडिता कुड् बाल्ये कुडति युड उत्सर्गे युडिता घुट् प्रतीघाते घुटिता स्फुर स्फुरणे स्फुरिता स्फुल संचलने स्फु
लिता निर्निविभ्यः स्फुरति स्फुलत्योः सस्य षो वा निःष्फुरति निःस्फुरति [redacted] विःस्फुरति [redacted]
णू स्तवने अनुवीत् धू विधूनने अधुवीत् गुजीयोत्सर्गे जुगुविय जुगूय गूयात् गुता धुगतिस्थैर्य्ययोः ध्रुता अध्रुवीत् इति कुटादयः व्रती छेद
ने मुचादेर्मुम् कृन्तति नृनर्त्तदवृदचृत् कृ ओः से स्सादेः लिङ्ग कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् गृ निगरणे ॥ ९ त्यादौ उञ्छती त्यादाविवाद्युदात्तार्थः
कृड घनत्वे घनत्वं सांद्रता निर्निविभ्यः स्फुरति स्फुलत्योः सस्य षो वा सम्यः परस्य स्फुलत्योः सस्य षत्वं भवति णूदीर्घान्तः परिणूत गुणोदय दूत्यत्र किन
इती प्रतिषेधः कुटादेरिति ङित्वान्न वृद्धिः तुधातोरित्युवङ् अनुवीत् गुंलोपो ह्रस्वादिति सिलोपः अगुनांचत्ताः कुटादयः व्रती मुचादेरिति मुम् कृन्तति नृतन्तृदेति

आ॰
सि॰ वं॰
उ॰
५२

गिरतेः स्वरे रस्य लो वा गिरतेः रेफस्य लत्वं वा स्यात् स्वरे परे रेडङ्ङ् इत्यन्त्र ऋदन्तानां वेति वा इट् यो दीर्घः गरिता गरीता स्पृश ऋषादीनां वेति वारकारः छशषेति षत्वं ष्टुत्वं ॥
अस्राक्षीत् ऋषस्पृशेति वा सिः अनिटो नामि वत इति वृद्धिः अस्पार्क्षीत् अस्पार्क्षीत् उपसे ऋ... ऋदन्तादिति सक् अस्पृक्षत् प्रच्छ ज्ञीप्सायां ज्ञातुमिच्छा ज्ञीप्सा वुण् प्रत्यये प्र
च्छकः षिङ्ग्रिदामङ् इति भिदादित्वादङ् प्रत्यये संप्रसारणे च पृच्छा नज्ञो त्रि... इति त्यं नान् वुण् प्रत्यये तु पृच्छकः ग्रहांदिति संप्रसारणं पृच्छति ऋ संयोगादित्य कि
त्वान्न संप्रसारणं पप्रच्छतुः स्वरांतादत्वनइति वेट् पप्रच्छिथ पप्रष्ठ जिदृशोः स्यपो वेति थपि वेट् ससर्जिथ राशे सृजि दृशामिति रः ससृष्ठ टुमस्जो शुद्धौ द्विनो थुः

गिरतेः स्वरे रस्य लो वा अन इट् गिरति गिलति गरिता गरीता गलिता अगारीत् अगालीत् स्पृश स्पर्शने अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पा
र्क्षीत् अस्पृक्षत् प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ग्रहांक्तिति च पृच्छति पप्रच्छिथ पप्रष्ठ आप्राक्षीत् सृज विसर्गे सृजति सृजि दृशोः स्यपो वेट् ससर्जिथ स
सृष्ठ सप्राक्षीत् टुमस्जो शुद्धौ मज्जति मस्जिनशोर्झसे नुम् ममज्जिथ ममङ्क्थ मङ्क्ता अमाङ्क्षीत् विच्छ गतौ आयः विच्छायति
विच्छायांचकार विविच्छ इषु इच्छायाम् गमान्त्यः इच्छति इच्छेत् इच्छतु ऐच्छत् इयेष ईषिथ एषिता एष्टा ऐषीत् विश प्रवेशने वे
ष्टा अविक्षत् मृश आमर्शने अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् रिपि गतौ रियति पिषति रेता पेता धि धारणे धियति क्षि निवासगत्योः क्षिय
ति षू प्रेरणे सुवति सविता कृ विक्षेपे किरति चकार चकरतुः चकरुः ॥१९ मस्जथुः अस्जुविनस सस्पशाः मृवेज वा इति शस्य जः मज्जति मस्जिनशो
रिति नुम् स्कोरिति सलोपः मङ्क्ता विच्छ तुदादिपाठ सामर्थ्यादाय प्रत्ययांतादपि अः नत्वपते विच्छायंती विच्छायती त्यत्र वादी पोरिति नुम् विकल्पः आय इत्यायप्रत्य
यः विच्छायति आयादयो न पि वेति वा आयः कासादिप्रत्ययादित्याम् यनइत्य लोपः विच्छायांचकार इत्युभाष्यवार्तिकमतेऽनुदित् गमा छः इति छः इच्छतिड्
इषुसहेति वेट् एषिता एष्टा विश हशषांतादिति सक् अविक्षत् मृश आमर्शने आमर्शनं स्पर्शः ऋष स्पृश मृशेति वा सिः ऋषादीनां वेति वारः अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् हशषं

राम: ५२

अकृक्षत् आतिसकोलोपः स्वरे इत्यलोपः अकृक्षातां मिलसंगमे अस्मिन्नेव गणे परस्मैपदिषु मिल संश्लेषणे इति धातुपाठे पठ्यते इह तस्य पुनः पाठः कर्त्र
र्थीमनेपदार्थः । मिलति मिलते ॥ मुचादेर्मुम् मुच्लृ मोक्षणे लुप्लृ छेदने विद्लृ लाभे लिप उपदेहे षिच क्षरणे कृती छेदने पिश अवयवे खिद परिघाते विद्लृ लाभे व्या
भूति मते सेट्कः वेदिता भाष्यमतेन वनिरूकः वेत्ता लिप उपदेहे उपदेहो वृद्धिः लिपिसिचीति ङः अलित वाङः अलिपत् रुहादिति सिलोपः अलिप्त अलिपत इत्याद्ये नुगणशमिति
नुक् आ नर्ष ओव्रश्चू छेदने ग्रहामिति संप्रसारणं वृश्चति लिटि णवादौ पूर्वस्येत्यनेन पूर्वरेफस्य ऋकारः ततो न संप्रसारणे संप्रसारणमिति परिभाषया निषेधात् सकारस्य

मुचादेर्मुम् मुच लुप विद लिप षिच कृत पिश खिदाम प्रत्यये मुम् मुञ्चति मुक्षीष्ट लिङ् पुषादेर्ङः अमुचत् अमुक्त लुप्लृ छेदने लुम्पति
लुलोप लुप्सीष्ट अलुपत अलुप्त विद्लृ लाभे विन्दति अविदत् अवेदिष्ट अनिडयमित्येके वेत्ता लिप उपदेहे लिम्पति लिपिसिचीति ङः अलिप
त् अलिपत अलिप्त षिच क्षरणे सिञ्चति सिषिचे असिचत् असिचत असिक्त इत्याद्ये कृषीगतो कृषति आ नर्ष ओव्रश्चू छेदने वृश्चति व
व्रश्च वव्रश्चतुः वव्रश्चुः वव्रश्चिथ वव्रष्ठ व्रश्चिता व्रष्टा व्रश्चिष्यति व्रक्ष्यति अव्रश्चीत् अव्राक्षीत् अव्राष्टाम् व्यचू व्याजीकरणे विचति विव्याच
विविचतुः विव्याचिथ व्यचिता व्यचिष्यति अव्याचीत् अव्यचीत् उछि उञ्छे उञ्छति उञ्छाञ्चकार औञ्छीत् ॥ [illegible] पुनर्वस

संप्रसारणं न व्रश्च इदितो वेति वेट् वव्रश्चिथ स्कोरिति सलोपः व्रश्चेति षत्वं ष्टुत्वं वव्रष्ठ उदितो वेतीट् अव्रश्चीत् इडभावे स्कोरिति सलोपः व्रश [illegible] षत्वं षढो
रिति कः ततः सस्य षत्वं अव्राक्षीत् ननु अत्र शकारस्य कथं लोपः उच्यते नकारं [illegible] पंचमी कृ लिधातुषु सकारजः शकारस्त्वेषां दृवर्गस्तवर्गज इति १
व्यच व्याजीकरणे व्याजीकरणं छद्मकरणं ग्रहामिति संप्रसारणं णवादौ पूर्वस्येति पूर्वस्य संप्रसारणं च विविचतुः अतोहलादेरिति वा वृद्धिः अव्याचीत् अव्य

परः मिल स्वरा
देप्रत्ययनिमि
त्तस्यात्स्याम्
कृतात्स्वरात्
वीचो न इत्यस्य
विधौ कर्तव्ये ॥
धातोरुच्यमानं
कार्यं प्रत्ययेपरे
भवति ॥ स्वरा
दयलोपे एलोप
[illegible]
[illegible]

श्रा उच्छी विवासेस्वदेशंपरित्यज्यदेशांतरेगमनंविवासः सम्प्रति धातुपाठेद्वौ भ्वादिगणेपठितौ इह पुनः पाठस्तु उंछतीत्यत्रवादीपोःशानुरितिनुम् विकल्पार्थः अपु
री चं प्रत्ययेतु अप्यपीराच्चित्यमितिनित्यंनुम् उंछंती आच्छेर्नाम् आच्छतेराम् प्रत्ययो नलिडिंग्रहर्तनाम्यादित्वात्प्राप्ते निषेधः आच्छेर्लिटिगुणः आच्छतेर्गुणःस्यादित्रिदिलुभ विमो
उ हनं विमोहनमाकुलीकरणं इषुसहे तिवेट् लोभिता लोव्या तृपतृंफ तृप्तौ कृषस्पृशमृशेति सिविकल्पस्तु पोषादिकस्यैवङ्‌स्यापवादत्वात् तेनात्र नित्यं सिः
४१ उच्छी विवासे उच्छति उच्छांचकार औच्छीत् आच्छं गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु आच्छति आच्छेर्नाम् आच्छेर्लिटि गुणः तु गशाम्
आनर्च्छ आनर्च्छतुः आच्छिता उज्ज आर्जवे उज्जांचकार उज्झ त्यागे उज्झांचकार लुभ विमोहने लुभति लोभिता लोव्या अलोभीत् तृप तृम्पत
तृम्फ तृप्तौ तृपति अतर्पीत् तृंफादीनामप्रत्ययेनुम् तृम्फति तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम् तुपति तुतोप अतोपीत् तुम्पति अतुम्पीत् तु
फति तुतोफ अतोफीत् तुम्फति तुतुम्फ अतुम्फीत् दृप दृंफ उत्क्लेशे दृपति दृम्फति ऋफ ऋम्फ हिंसायाम् ऋफति ऋम्फति ऋम्फा
ञ्चकार गुफ गुम्फ ग्रन्थे गुफति गुम्फति अगुम्फीत् उभ उम्भ पूरणे उभति उवोभ औभीत् उम्भति उम्भांचकार औम्भीत् शुभ शुम्भ शोभा
र्थे शुभति अशोभीत् शुंभति अशुम्भीत् दृभी ग्रन्थे दृभति अदर्भीत् चृती हिंसाग्रन्थनयोः चृतति चचर्त दृदृतनीड्वा चर्तिष्यति चर्त्स्यति अचर्तीत्
विध विधाने विधति वेधिता लिख अक्षरविन्यासे लिखति लेखिता कुट कौटिल्ये कुटति चुकोट ॥ ९ अनर्पीत् तृंफादीनामप्रत्ययेनुम् आदि
शब्दः प्रकारेतेनयेत्रनकारानुषक्तास्ते तृंफादयः अप्रत्ययस्यङित्वान्नोलोप इतिनलोपेकृतेनुम् तृंफति दृपदृंफ उत्क्लेशे उत्क्लेशः पीडा चृती हिंसाग्रन्थ
नयोः ईदित्करणमादीदितइतीण्निषेधार्थं यद्यप्यस्यवेट्कत्वादिण्निषेधः सिद्धस्तथापि क्वचिद्वेट्कस्याऽनित्यतां ज्ञापयितुंईदित्करणंतेनधा
वितमिभराजधियेत्यादिसिद्धमितिन्नतन देतिवेट् चर्त्स्यति विध विधाने विधानं करणं कुट कौटिल्ये कुटिलस्यभावः कौटिल्यं तस्मिन् ॥ ॥ ॥ २ एमः ४१

रुधिर् आवरणे रुधादेर्नम् रुध् आदिर्यस्य स रुधादिस्तस्माद्रुधादेर्नम् प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थेषु चतुर्षु मित्वादन्त्यात्स्वरात्परः नित्यत्वाद्गुणं बाधते नश्नोरिति निष
त्वं णत्वं रुणद्धि नमसोऽस्य इत्यचोलोपः रुंद्धः दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः वावसाने इति धस्य दकारतकारौ सिपि दः स इति दस्य वा सः अरुणत् अरुणद् इ अरुणः।

। रुधिर् आवरणे रुधादेर्नम् कर्तरि चतुर्षु रुणद्धि नमसोऽस्य रुन्द्धः रुन्धन्ति रुणत्सि रुन्द्धे रुन्धाते अरुधत् अरुद्ध भिदिर् विदारणे
अभिदत् अभैत्सीत् अभित्त छिदिर् द्वैधीकरणे अच्छिदत् अच्छैत्सीत् अच्छित्त रिचिर् विरेचने रिणक्ति अरिणक् अरिचत् अरैक्षीत् अरिक्त
विचिर् पृथग्भावे विङ्क्ते अविचत् अवैक्षीत् अविक्त क्षुदिर् संपेषणे अक्षुदत् अक्षौत्सीत् अक्षुत्त युजिर् योगे अयुजत् अयौक्षीत् अयुक्त
उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः छृणत्ति छृन्ते तत्र दद इति वेट् छृन्त्सीष्ट छर्दिषीष्ट अछृदत् अछर्दीत् अछर्दिष्ट उतृदिर् हिंसानादरयोः अतृदत् अत
र्दीत् इत्युभयपदप्रक्रिया शिष्लृ विशेषणे शिनष्टि शिंष्टः शिंषन्ति शेष्टा शेक्ष्यति अशिषत् पिष्लृ संचूर्णने पिनष्टि पेक्ष्यति अपिषत् भञ्जो
आमर्दने भनक्ति बभञ्जिथ बभंक्थ भङ्क्ता अभाङ्क्षीत् भुज पालनाभ्यवहारयोः भुनक्ति भुंक्तः अभुनक् अभुनग् अभोक्षीत्।
तृह हिसि हिंसायाम् तृहो नमि कृते इमागमः स्पिति हसे तृणेढि अतृणेट् अतर्हीत् इदितो नुम् नमः नम प्रत्ययात् परस्य नसालो
पः हिनस्ति हिंस्तः हिंसन्ति थे स लोपः हिन्धि प्रहि[illegible]जि हिंस अहिंसीत् उन्दी क्लेदने उनत्ति उन्तः उन्दन्ति औनत् औन्दन् उन्दाञ्चकार औन्दी

त्तत्तदेति वेट् च छृदि ये च छृत्सीड् इत्यात्मनेपदसादिति हेर्धिः अवेद् इति षस्य डः [illegible] त्वं अनुस्वारपरसवर्णौ शिण्ड्ढि हसात्परस्य म्नसस्येति ङ्लोपे शिण्ढि
लित्पुषादेरिति ङः अशिषत् भंजो आमर्दने ओदित्करणं त्वा चोदित इति नत्वार्थं भग्नः भुंज पालनाभ्यवहारयोः भुजोऽपालने इ[illegible]ति पदं वक्ष्यते तृहो नमि कृते इमागमः
हसे पिति तृहेः पूर्वं नम् ततः इम् स्यात् पिति हसे परे नम्प्रकरणात्तत्पस्य ग्रहणं उंदी क्लेदने के॰।।

श्री· दनमार्द्रीभावः नमइतिनलोपः उनत्तिउंद्यात् उनत्तु औनत् उंदांचकार उंद्यात् उंदिष्यति औन्दिष्यत् औन्दीत् ॥ॐ॥ अंजू व्यक्तिम्लक्षणकांतिगतिषु व्यक्ति
सि·चं· विवेचनंम्लक्षणं स्निग्धतानुमशाामितिनुकू आनंज अंजेःसेर्नित्यमिट् अंजेःपञ्चमसिप्रत्ययस्य इड्डा गमः स्यात् अंदेत्वा ह्विकल्पे प्राप्ते इदं विजेरिड्डादिप्र
उ· त्ययोङित् विजेः परस्य इट् सहितस्य प्रत्ययस्य ङित्वं स्यात् इति पं त्रिइं धीदीं ध्यानयोर्ड इतिधत्वं मवेजवाइति दत्वं इंधेर्नमीनकारस्यानुस्वारपरसवर्णौ नो
३९ लोपइतिनलोपस्तु नभवत्यच्लोपस्यासिद्धत्वात् स्या नेवं... इत्यात् इतिरुधादयः तनुविस्तारेतनादेरूपूतनन् आदिर्यस्य सतनादिस्तस्मादुपूव तेर्थेषु चतुर्षु

अञ्जू व्यक्तिम्र क्षणकान्तिगतिषु अनक्ति नुगशाेम् ऊदित्वात् वा आनञ्जि थ अनङ्क्थ अञ्जिता अङ्क्ता अञ्जेः सेर्नित्यमिट् आञ्जी
त् तञ्चू संकोचने तनक्ति अतञ्चीत् अतांक्षीत् ओविजी भयचलनयोः विनक्ति विजेरिड्डादिप्रत्ययोङित् विविजिथ विजिता अविजी
त् वृजीवर्ज्जने वृणक्ति अवर्जीत् पृची संपर्के पृणक्ति अपर्चीत् इतिपम् त्रिइन्धी दीप्तौ इन्द्धे इन्धीत ऐंद्ध इन्धाञ्चक्रे ऐन्धिष्ट खिद दैन्ये
खिन्ते खित्सी ष्ट अखित्त विद विचारणे विन्ते वित्सीष्ट अवित्त इतिरुधादयः तनुविस्तारे तनादेरूपूकर्त्तरि चतुर्षु नूपः तनोति तनुतः
तन्वन्ति ओर्मोर्वा लोपः तनुवः तन्वः तनुते तनाते तन्वते तनुः तेने अतानीत् अतनीत् तनादेस्तथासोर्वासेर्लुक् लोपूर्व... तानतनाम् अ
तत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः षणुदाने सनोति सनुते सेनतुः सेने जनसनखनामात्वमितिसायात् सन्यात् असात असत निष्ट असाथाः
अप्रोपवादः तनोति तनुते तनुयात् तन्वीत तनोतु तनुतां अतनोत् अतनुत ततान तेने तन्यात् तनिषीष्ट तनिता तनिष्यति तनिष्यते अं असनिष्ठाः॥
तनिष्यत् अतनिष्यंत अतो हलादेर्लघोरिति वा वृद्धिः अतनीत् अतानीत् तनादेस्तथासोर्वा सेर्लुक् तनादेः परस्य सेर्लुग्वा भवति तनियासि च परे अतत अतनिष्ठ = राम
षणुदाने नोतो यं णकारस्तु लाक्षणिकः तेनयङ्लुकि ...सन्निसंसनः इत्यादावनुस्वारपरसवर्णौ स्तः जनसनेन्यात्वं सायात् सन्यात् असात असनिष्ट असाथां असनि ३९

न

मी नातिमिनोतीत्यात्वं ओनोणवित्यौकारः ममौनुधातोरिति यः मिम्यतुः यमिरमीतीट् सकौ अमासीत् चिञ् चयने चयनं रचनाविशेषः चिनोते सणादौ कि
र्वा चिनोतेः किरादेशः स्यात् लिटि सन्प्रत्यये च सेपरे चिकीषति चिचीषति णादौ तु चिकाय चिचाय गुणोर्त्तिसंयोगाद्योरिति गुणः तस्तरतुः तस्तर्याक्त्र ऋदंतान् संयोगादेः
रिस्योरिड्वा ति ऋदंतान्संयोगादेर्ह्लोनोः परयोः सिस्योरिड्वा स्यादात्मनेपदे परे स्तरिषीष्ट उरिति न गुणः स्तृषीष्ट क्रादि नियमादिण् न च कर्थयादादौ पेइति रिङ् क्रिया।

मी नातिमिनोतीत्यात्वम् ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ मिम्ये अमासीत् अमास्त चिञ् चयने चिनोति चिनोते स्सणादौ किंर्वा चिकाय
चिचाय चिच्यतुः अचैषीत् अचेष्ट स्तृञ् आच्छादने स्तृणोति स्तृणुतेः स्तृणवनितस्तार गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः तस्तरतुः ऋदनोन्त्य पोःनेटतस्त्रा
र्थ तस्तरे स्तर्यात् ऋदन्तात्संयोगादेः सिस्योरिड्वा ति स्तरिषीष्ट स्तृषीष्ट अस्तार्षीत् अस्तरिष्ट अस्तृत लोपो ह्रस्वान्मसे कृञ् हिंसायाम् कृ
णोति कृणुते चकर्थ चकृव चकृवहे अकार्षीत् अकृत वृञ् वरणे ववार ववरतुः वृञस्य पदट्ववरिथ ववृढ्‌ वृञ् ऋदन्तान्सिस्योरिड्वा ति वरिषीष्ट वृषी
ष्ट वरिता वरीता वरिष्यति वरीष्यति अवारीत् अवारिष्टाम् अवरिष्ट अवरीष्ट अवृत धुञ् कम्पने धुनोति धुनुते दुधाव दुधुव
तुः धोष्यति अधौषीत् अधोष्ट दीर्घान्तोप्यय धुनोति सुसुधूञामितीट् अधावीत् स्वरतिसूतीतिवेट् अधविष्ट अधोष्ट बालु
मयपदिनः दुदु उपतापे दुनोति दुदाव दुदुव ... हिनोत्युद्दौ च हिनोति ॥ तु उरिति न गुणः हृषीष्ट वृञः स्य पदट्ट वृञः परस्य पदट्टस्या
नववरिथ ववृढ्‌ वृञ् ऋदंतान् सिस्योरिड्वा ति वृढ्‌ वृञ्भ्यां ऋदंतात् परस्य सिप्रत्ययस्य सीयुडादेश्वेड्वा स्यात् आत्मनेपदे परे पसे रिटो न दीर्घः सीयुडादेरिति न दीर्घः वा
रिषीष्ट वृढ्‌ वृञ्जितिवा दीर्घः वरीता वरिता स्वरतिसूतीति वेट् दुधुविथ दुधोथ किति लिटि तु किन्नद्तीण् निषेधं वाधित्वा क्रादि नियमान्नित्यमिट् नानयोरित्युवृद्दधुवि

पूर्वात् हिनोतेर्हस्य घो न त्वङि द्वित्वे सति पूर्वात् परस्य हिनोतेर्हस्य घः स्यात् अङि तु न अङि किम् अजीहयत् संयोगपूर्वकत्वात् ओर्वाद्देरिति न हेर्लुक् आप्नुहि
राधो हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति लिटि सेटि थलि च हिंसार्थकस्य राधः एत्वपूर्वलोपौ स्तः नान्यार्थकस्य दंभु दंभे लोकवंचनाय विहितकर्मानुष्ठानं दंभः श्रंथिग्रं

पूर्वाद्धिनोतेर्हस्य घो न त्वङि जिघायजि[illegible]षु आप्लृ व्याप्तौ आप्नोति आप्नुवन्ति आप्नुहि आप आपतुः आप्ता आप्स्य[illegible]
शक्लृ शक्तौ शक्नोति शशाक शेकतुः शक्ता अशकत् राध साध संसिद्धौ राध्नोति राध्नुवन्ति राधो हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति लिटि सेटि थलि
पि च रराध रेधतुः रेधिथ अरात्सीत् जिधृषा प्रागल्भ्ये धृष्णोति दधर्ष अधर्षीत् दम्भु दम्भे दभ्नोति श्रन्थिग्रन्थिदम्भिभ्यो लिटः कित्वं वा।
स्यात् दम्भेर्लिट्येत्वपूर्वलोपौ ददम्भ देभतुः ददम्भतुः देभिथ ददम्भिथ अदम्भीत् ऋधु वृद्धौ आनर्ध नुगशाम् आनृधतुः अर्धिता क्षि हिंसा
यां क्षिणोति क्षिण्वन्ति क्षेता ॥ ॥ इति पम् ॥ अशू व्याप्तौ संघाते च अश्नुते नुगशाम् आनशे अशिषीष्ट अक्षीष्ट अशिष्ट
अष्ट आशिष्ट आक्षाताम् ष्टिघ आस्कंदने स्तिघ्नुते स्तिघ्नुवाते तिष्टिघे अस्तेघिष्ट ॥ ॥ इति स्वादयः ॥ ॥

न्थि दंभिभ्यो लिटः कित्वं वा एभ्यः परस्य लिटः कित्वं स्यात् श्रंथ ग्रंथ संदर्भे दंभु दंभे दंभः किति लिट्येत्वपूर्वलोपौ श्रेथीति कित् संज्ञायां नो लोप इति नलोपस्य
स्यासिद्धत्वादेत्वपूर्वलोपयोरप्राप्तौ तस्यामारंभः इति पन्नुगशामिति नुक् आनशे ष्टिघ आस्कंदने आस्कंदनं संग्रामः स्तिघ्नुते इत्यादि ॥ ॥ इति स्वादयः ॥

क्षणु क्षिणु हिंसायां इमाव पिल्ला क्षणिकौ नकारौ तेन क्षस्वन्निक्षेस्वंन्नी इत्यत्रानुस्वारपरसवर्णौ स्यं ते जिन वृद्धिः अक्षणीत् तनादेस्तथासोरितिवासेर्लुक् लोप
स्तु दात्ततनामितिनलोपः अक्षत अक्षनिष्ट तनादेरूपधाया गुणो वापितनु षणु क्षणु धात्वंशांगुणासंभवात् क्षिणुप्रादिस्त्वस्य प्रवृत्तिर्बोध्या उवमिति वं कुर्वन्ति कुरस्तु ।

क्षणु क्षिणु हिंसायाम् क्षणोति हम्यन्त क्षणोति न वृद्धिः अक्षणीत् अक्षत अक्षणिष्ट अक्षथाः तनादेरूपधाया गुणो वा पिक्षिणोति क्षेणोति
अक्षेणीत् अक्षित अक्षेणिष्ट अक्षिथाः अक्षेणिष्ठाः ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति ऋणुतः आनर्ण आनृणे आर्णीत् आर्त आर्णिष्ट आर्थाः आर्णिष्ठाः
तृणु अदने तृणोति तर्णोति तृणुते तर्णुते अतर्णीत् अतृत अतर्णिष्ट अतृथाः अतर्णिष्ठाः घृणु दीप्तौ घृणोति घर्णोति जघर्ण अघर्णीत् अघृ-
त अघर्णिष्ट अघृथाः अघर्णिष्ठाः डुकृञ् करणे करोति डित्त्वाद् उः कुरुतः कुरुन्तु रोर्न दीर्घः कुर्वन्ति कृञो नित्यं वमोरुल्लोपः कुर्वः कुर्म्मः कृञो येक्ष
उ प्रत्ययस्य लोपोपि ये कुर्य्यात् चकर्थ क्रादेर्नेट् क्रियात् कृषीष्ट अकार्षीत् अकृत अकृथाः संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे सुट् सं
स्करोति अट् व्यवधानेपि सुट् समस्करोत् संचस्कार ससुटः कृञो लिटइट् सञ्चस्करिथ संचस्करिव संस्क्रियात् संस्कृषीष्ट एवं परि
रिष्करोति उपस्करोति परिष्करिष्यते पर्य्यस्कार्षीत् पर्य्यष्कार्षीत् सिवादेरिति वा षः इत्यात् वनु याचने वनुते ववने परस्मैपद्ययमित्येके वनोति श
सदद इति ववान ववनिथ अवानीत् अवनीत् मनु अवबोधने मनुते मेने मनिषीष्ट अमत अमनिष्ट ॥ रोर्दीर्घः कृञः कुरु रूपस्य कुर छेदने इत्यस्य चदी
र्घो न भवति कुर शब्दे इत्यस्य तु न निषेधः कृञो नित्यं वमोरुल्लोपः कृञः परस्य उप्रत्ययस्य लोपः स्यात् वमयोः परयोः कृञो येलोप इत्यनुवृत्तं आशिषि यादादौ ये इति रिङ्
क्रियात् उ विति न गुणः कृषीष्ट तनादेरिति सेर्लुगभावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः अकृत संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे सुट् संपर्युपपूर्वस्य करोतेः सुट् स्यात् भूषणे संघे चार्थे सं

सि.कौ.तनादिकृञ्भ्यः उः ॥

भवति
भवति इत्यु
यपत्र
विधीयते
नाम तः इति

अ॰
सि॰ च॰
उ॰
४०

संस्कुर्वंतिसंघीभवंतीत्यर्थः अड्व्यवधानेपिकात्पूर्वः सुट् संपर्युपेभ्यः परस्यकृञोड्व्यवधानेद्वित्वव्यवधानेचकात्पूर्वः सुट् भवतिसमुटः कृञोलिट्द्वित्वम्
ट्सहितात्कृञःद्वित्वंभवति॥ इतितनादयः तुदव्यथनेतुदादेःतुदआदिर्यस्यसतुदादिः तस्मादप्रत्ययःस्यात्कर्त्रर्थेषुचतुर्षु शपोपवादः तुदतितुदतेतुदेततुदेत
तुदतुतुदतांअतुदत् अतुदत्तुतोदेतुतुदेततुदानतुत्सीष्टसिस्योरितिनगुणः नोत्तां तोत्स्यतितोत्स्यतेअतोत्स्यत् अतोत्स्यतअतौत्सीत्झलादितिसिलोपः अतु
त्तदिशअतिसर्जनेअतिसर्जनंदानदृशांतातस्मगितिसझ्लशषेतिषत्वंढत्वंढोढेइतिकत्वंचअदिक्षत्अदिक्षतभ्रस्जपाकेभर्जनरूपःपाकोत्रधात्वर्थोनत्वोदनादेःपाक
स्तत्रप्रयोगाभावात्ग्रहामितिसंप्रसारणंसस्यश्चुत्वेनशःझलांजश्भष्वेजबाइतिजःभृज्जतिभृज्जेतभृज्जेतभृज्जतुभृज्जतांअभृज्जतअभृज्जतभ्रस्जोरोपधयोरमनपि

इतितनादयः तुदव्यथनेतुदादेःकर्तरिचतुर्षुतुदतितुदते तुत्सीष्ट अतौत्सीत् अतुत्तणुदप्रेरणे नुदति नुत्सीष्ट अनौत्सीत् अनुत्तदि
श अतिसर्जने दिशति दिक्षीष्ट अदिक्षत् भ्रस्जपाके ग्रहांक्ङितिच भ्रस्जेजवाः भृज्जते भ्रस्जोरसोपधयो[illegible]नपिवा बभर्ज बभ्रज्ज बभर्जतुः बभ्रज्जतुः ब
भर्जिथ बभ्रज्जिथ बभर्ष्ठ बभ्रष्ठ स्वरानादस्वत इत्येति वेट् ङ्किति संप्रसारणं बाधकम् भृज्ज्यात् अभ्राक्षीत् अभार्क्षीत् अभ्रष्ट अभर्ष्ट क्षिपप्रेरणे
क्षिप्सीष्ट अक्षैप्सीत् अक्षिप्त कृषविलेखने कृक्षीष्ट क्रष्टा कर्ष्टा अक्राक्षीत् अकार्क्षीत् अकृक्षत् अकृक्षाताम् अकृक्षन् मिलसंगमे मिलति मि
मिले अमेलीत् अमेलिष्ट मुच्लृमोचने ॥ वाभृज्जेरेफस्योपधायाश्चस्थानेरमागमोवास्यात् अनपिमित्वादंत्यात्स्वरात्परोभवतिस्थानषष्ठीनिर्देशात्
रकारोपधयोर्निवृत्तिः बभर्ज बभ्रज्ज बभर्जतुः बभ्रज्जतुः थपिवभर्जिथ स्वरांतादस्वतइत्येतिवेट् बभ्रज्जिथस्कोरितिसलोपः व्रश्चेतिषः बभर्ष्ठ बभ्रष्ठ आर्ति
बभर्ज बभ्रज्जेक्ङितिरमागमंबाधित्वासंप्रसारणंभृज्ज्यात् भर्क्षीष्ट भ्रक्षीष्ट भर्ष्टा भ्रष्टा भक्ष्यति भ्रक्ष्यति भर्क्ष्यते भ्रक्ष्यते अभर्क्ष्यत् अभ्रक्ष्यत् अभर्क्ष्यत अभ्रक्ष्यत अभार्क्षीत् अभ्राक्षी
त् अभर्ष्ट अभ्रष्ट कृषविलेखने कृषादीनांवेतिवाऽमः क्रष्टा कर्ष्टा सिस्योरितिनगुणः कृक्षीष्ट कृषस्पृशेतिवासिः अनिटो नामिवतइतिवृद्धिः अकाक्षीत् अकार्क्षीत् पक्षेहश
॥षांतादितिसक् अकृक्षत् सिस्योरितिनगुणः अकृष्टसकि ॥ ॥

संप्रसारणं तदाश्रयं
चकार्यं बलवत् संप्र
सारणं शुद्धं

मीनाति मिनोति दीङां गुणवृद्धि विषये क्यपि चात्वम् एषामात्वं स्यात् गुणवृद्धि विधायके प्रत्यये क्यपि च मीः ॥ [illegible] यां म् डुमिञ् प्रक्षेपणे दीङ् क्षये घञि उपादायः न
ल्यप्रत्यये प्रमानव्यम् लुङि अदास्तेत्यत्रापि द्वाधास्या मितीत्वं न दीङोऽनुकरणे दारूपासंभवात् डीङ् विहायसा गतौ आकाशेन गमने डीनः डीनवान् डीङः स्वा
दिषु पाठसामर्थ्यात् क्तक्तवत्वो रिडान दृष्टिमति व्यवधानात् ल्वाद्योदितश्चेति न त्वं न स्यात् दूत्यर्थः मीङ् प्राणवियोगे मीयते प्राणैर्वियुज्यते इत्यर्थः लीलीङोरात्वं वा गुण
वृद्धि विषये क्यपि च अनयोरात्वं वा स्यात् गुणवृद्धि विधायके प्रत्यये क्यपि च परे लीश्लेषणे क्र्यादिः लीङ् श्लेषणे दिवादिः क्यपि विलाय विलीय व्रीङ् वरणे वरणं मंगी

मीनाति मिनोति दीङां गुणवृद्धि विषये क्यपि चात्वम् दासीष्ट दाता दास्यते अदास्त डीङ् विहायसा गतौ डीयते डयिष्यते अडयिष्ट धीङ् धार
णे धीयते दिध्ये दिध्यिध्वे अधेष्ट मीङ् प्राणवियोगे मीयते मेता रीङ् स्रवणे रीयते रेष्यते अरेष्ट लीङ् श्लेषणे लीयते लिल्ये [illegible] नीलीङो [illegible] त्वमा
गुणवृद्धि विषये क्यपि च लाता लेता अलास्त अलेष्ट व्रीङ् वरणे व्रीयते विव्रिये व्रेष्यते अव्रेष्ट स्वादय ओदितः पीङ् पाने पीयते अपेष्ट माङ् मा[illegible] षधे
ते ममे अमास्त अमासाताम् ईङ् गतौ ईयते अयाञ्चक्रे प्रीङ् प्रीतौ प्रीयते पिप्रिये अप्रेष्ट जनी प्रादुर्भावे ज्ञाजनोर्जा कर्तरि चतुर्षु जायते गमां [illegible] जज्ञे
जनिता दीपजनेति इण् जनिवध्योर्न वृद्धिः अजनि अजनिष्ट तूरी गतित्वरणहिंसनयोः तूर्यते तुतूरिषे दीपी दीप्तौ दीप्यते अदीपि अदीपिष्ट पूरी आ
प्यायने अपूरि अपूरिष्ट तप ऐश्वर्ये तप्यते [illegible] प्त अतप्त वा [illegible] तु वरणे वावृत्यते वावर्ताञ्चक्रे पद गतौ पद्यते पेदे पत्ता पदेरिण् [illegible] अपादि अपत्साताम्
मू खिद दैन्ये खिद्यते खेत्ता विद सत्तायाम् विद्यते वि[illegible] बुध अवगमने बुध्यते भुत्सीष्ट दीपजनेति इण् अबोधि अबुद्ध युध सम्प्रहारे युध्यते
कारः व्रीवरणे क्र्यादिः स्वादयः ओदितः इति न क्तक्तवत्वोः सस्य नत्वं ल्वाद्योदितः इत्यनेन वक्ष्यते प्रीङ् प्रीतौ सकर्मकः ज्ञाजनोर्जा अनयोर्जा ((युयुधे युत्सीष्ट अयु
देशः स्यात् चतुर्षु ज्ञा अवबोधने जनी प्रादुर्भावे चतुर्षु किम् ज्ञाता दीपजनेतीणू वा अजनि वा वृतु वरणे ततो वावृत्यमाना सा रासभ्याः [illegible] क्षतेति भट्टिः पदेरिण् तनि
पदेरिण् प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे तनि परे अपादि दीपजने इतीण् वा लुगिति तनो लुक् अबोधि मुसादि तिसिलोपः अबुद्ध आदि जवा मितिभः अभुत्साताम् ॥ ॐ ॥

श्री॰
सि॰ चं॰
उ॰
३२

अनोरुधकामे अनूपसर्गात् परो रुध धातुरिच्छायामस्ति दिवादिपाठसामर्थ्यात् रुधादेरिति नमं वाधित्वा यः युज् समाधौ समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः अकर्मकः
सृज विसर्गे अकर्मकः संसृज्यते सरसि जैरहणांशुभिन्नैरिति सिस्योरिति न गुणः सृक्षी सृक्ष्व शषेति षत्वं ष्टुत्वं मृ सादिति सिल्लोपः असृष्ट लिश अल्पीभावे अनल्प
स्याल्पत्वेन भवनमल्पीभावः सिस्योरिति न गुणः क्ष शषेति षत्वं षढोरिति कत्वं लिक्षी ष्ट लुङि हस घांतादिति सकृ अलिक्षत इत्यात् इ शुचिर् क्लेदे आदीदित इ

अनो रुधकामे अनुरुध्यते अनुरुरुधे अनुरोद्धा अनुरोत्स्यते अन्वरुद्ध मन ज्ञाने मन्यते मेने मेनिषे मन्ता अमंस्त युज समाधौ यु
ज्यते योक्ता अयुक्त सृज विसर्गे सृज्यते ससृजे सस्रक्षे स्रष्टा असृष्ट असृक्षातां लिश अल्पीभावे लिश्यते लिलिशे लेष्टा अलिक्षत उ लि
क्षाताम् इत्यात् मृष तितिक्षायाम् मृष्यति मृष्यते ममर्ष ममृषे अमर्षीत् अमर्षिष्ट ई शुचिर् क्लेदने शुच्यति शुच्यते अशुचत् अशोचीत् अशोचि
ष्ट रञ्ज रागे अपि रञ्जदंशेति नलोपः रज्यते रज्यति अराङ्क्षीत् अरङ्क्त शप आक्रोशे शप्यति शप्यते शेपतुः शेपे शप्ता अशाप्सीत् अशप्त
मर्षणे शेकिथ शशकु पुषादित्वात् ङः अशकत् अशक्त सेट् कोऽयमित्येके शकिता णह बन्धने नह्यति नह्यते ननाह नेहिथ ननद्ध नत्सी ४ नद्धा
अनात्सीत् अनद्ध इति दिवादयः षुञ् अभिषवे ३६ स्वादेर्नुः कर्तरि चनुर्नु श्नुः नु प्रत्ययस्य उप्रत्ययस्य च गुणो भवति पिति सुनोमि सु
नुते ओर्वलोपः सुन्वः सुनुवः सुनोतु ओर्वा हेः सुनु सुनवानि सुनवै असुनोत् असुनुताम् सुषाव सुषुव गुः सोढः असावीत् सुसुधू
नाप से सेरि ट् असोष्ट षिञ् बन्धने सिनोति सिनुते सिष्ये सिष्यात् असैषीत् असेष्ट शिञ् निशाने शेता अशेष्ट अशैषीत् डुमिञ् प्रक्षेपणे ॥ तिनेट् शुक्त
मृक्लिवं इति इति वाडः असुचत् स्वरान्तादत्वत श्वेति वेट् नेहिथ नह इति धः तयोरिति थस्य धः ननह अन उपधाया इति वृद्धिः अनात्सीत् इत्यात्ये इति दिवादि ॥६९॥ रामः ३२
गणः षुञ् अभिषवे स्नपनं स्नानं पीडनं सुरासंधानं वाभिषवः स्नाने ऽकर्मकः स्वादेर्नुः सुरादिर्यस्य सः स्वादिस्तस्मात् नु प्रत्ययः स्यात् कर्त्रर्थे षु परे षुनूपः उपासाहच
र्यान्नुप्रत्ययस्य व ग्र स्वतेन धातुः हुश्नुवोरिति वः सुन्वं तिर्ओर्वमोरित्युकारलोपो वा सुन्वः सुनुवः ओर्वा हेरिति हेर्लुक् सुनु सुनानयोरित्युव सुषुवे सुसुधूजामिती द्र असा

धिनला
प्राप्ते।
रयाप्रि
धिरारभ
ते स॰त॰
स्यापना
१:८

दीपि॰

शमां दीर्घः शमादीनामष्टानां दीर्घः स्यात् श्ये परे लोपः पचामित्येत्व पूर्वलोपौ शेमतुः दमुशमनायामकर्मकः भ्राशभ्लाशीति योवा भ्राम्यति भ्रमति फणरजद्र
त्येत्वपूर्वलोपौ वा भ्रेमतुः क्षमूसहने नायं षित् भ्वादिस्तु षित् अषितः क्षाम्यतेः क्षांतिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा ऊदित इति वेट् चक्षमिथ चक्षंथ मोनो धातोरिति।
मस्य नत्वे णत्वे चचक्षस्व क्लमुग्लानौ अपीवयप्रत्यये पि ष्ठिवुक्लम्वाचमामित्येव दीर्घसिद्धे शमादिपाठः शमादिश्यन् इति विकरणार्थः अस्यतेस्थुकू ङे असेः थुगाग

शमान्दीर्घः शमादीनान्दीर्घः कर्तरि श्ये शाम्यति शमिता अशमत् तमुकांक्षायाम् ताम्यति तताम तेमतुः अतमत् दमुशमने ... याम् दा
म्यति देमतुः अदमत् श्रमुतपसि खेदे च श्राम्यति शश्राम शश्रमतुः अश्रमत् भ्रमु अनवस्थाने भ्राम्यति भ्रमति बभ्राम भ्रेमतुः बभ्रम
तुः अभ्रमत् क्षमूसहने क्षाम्यति चक्षमिथ चक्षन्थ अक्षमत् क्लमुग्लानौ भ्राशभ्लाशेति योवा क्लाम्यति ष्ठिवुक्लम्वाचमान्दीर्घ ... षा
क्लामति मदी हर्षे माद्यति ममाद अमदत् शमादयोऽष्टौ असु क्षेपणे अस्यति असेत् आस आसतुः आसिथ अस्यतेस्थुकू ङे आस्थ ... ति
प्रपत्ते अनुपसर्गाद्यसः समस्तम्पूर्वाच्च योवा यस्यति यसति संयस्यति संयसति ययास येसिथ अयसत् उपसर्गे तु प्रयस्यति जसु मोक्षणे जस्य
ति जजास जेसिथ अजसत् तसु दसु उपक्षये तस्यति दस्यति ददास देसिथ अदसत् वसुस्तम्भे वस्यति ववास ववसतुः अव ...
विस प्रेरणे विस्यति विवेस अविसत् कुश ... कोशिता अकुशत् बुस उत्सर्गे बुस्यति बुबोस बोसिता अबुसत् मुस
खण्डने मुस्यति मोसिता अमुसत्॥

मः स्यात् ङे परे असेः पुषादित्वात् ङ प्रत्यये सिद्धे अस्यति वक्ष्यतीति वचनमात्मनेपदार्थं उपसर्गादस्यत्यूह्योरित्या
त्मनेपदं वक्ष्यते पर्यास्यत अनुपसर्गाद्यसः संपूर्वाच्च योवा अनुपसर्गात् संपूर्वाच्च परस्य श्यप्रत्ययो वा स्यात् वादित्वान्नेत्वपूर्वलोपौ ववसतुः बुस उत्सर्गे उत्सर्गस्त्यागः

मसीसमीपरिणामेपरिणामोविकारः द्रुषुसहेतिनिवेट् रोषितारोष्टा लुष्यतींसिद्धकः अनिट्कारिका सुलिपिसा ह्यचर्यात् तौदादिकस्यैव ग्रहणात् इषुसहेतिवेट् लोभि
तालोब्धामिदेर्गुणोयेमिदेर्गुणः स्यात् दिवादिविकरणेयेपरे नुगशामिनितुकू आ नर्द इतिपरस्मैपदम् षूङ् प्राणिप्रसवेप्रसव उत्पत्तिः मृत्पिंडोघटं सूयते इत्यादि

मसीसमीपरिणामे मस्यति मेमसिथ अमसत् लुठ विलोडने लुठ्यति लोठिता अलुठत् उच् समवाये उच्यति उवोच ऊचतुः औचत् भृशु भ्रं
शु अधःपतने भृश्यति वभर्शिथ अभृशत् भ्रश्यति ... अभ्रशत् वृश वरणे वृश्यति ववर्शिथ अवृशत् कृश तनूकरणे कृश्यति चकर्शिथ
अकृशत् ञितृषू पिपासायाम् तृष्यति ततर्षिथ अतृषत् हृष तुष्टौ हृष्यति जहर्षिथ अहृषत् रुष रिष हिंसायाम् रुष्यति रोषिता रो
ष्टा अरुषत् रिष्यति रेषिता रेष्टा अरिषत् डिप क्षेपे डिप्यति अडिपत् कुप क्रोधे कुप्यति अकुपत् गुप व्याकुलत्वे गुप्यति अगुपत् युप
रुप लुप विमोहने युप्यति युयोपिथ अयुपत् रुप्यति रुरोपिथ अरुपत् लुप्यति लुलोपिथ अलुपत् लुभ आकांक्षायाम् लुभ्यति लुलोभिथ लो
भिता लोब्धा अलुभत् क्षुभ संचलने क्षुभ्यति चुक्षोभ अक्षुभत् क्लिदू आर्द्रीभावे क्लिद्यति चिक्लेद क्लेत्ता अक्लिदत् ञिमिदा स्नेहने मिद्यति मे
दति मिमेद मिद्यात् अमिदत् ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयोः क्ष्वेदिता अक्ष्विदत् ऋधु वृद्धौ ऋध्यति आनर्ध्य आनर्ध ऋध्यात् आर्धत् गृधु अ
भिकांक्षायाम् गृध्यति जगर्धिथ अगृधत् इति पुषादयः इति परस्मैपदम् षूङ् प्राणिप्रसवे सूयते सुषुवे सुषुविषे सविता असविष्ट दूङ्
परितापे दूयते दुदुवि दुदुविध्वे अदविष्ट दीङ् क्षये दीयते दीङो युट् क्ङितः स्वरस्य दिदीपे ... प्रयोगाभावात् प्राणीत्युक्तं स्वादयजेदितः इति परस्मै
पदं वक्ष्यमाणत्वात् ल्वादयोदितः श्वेति न त्वं प्रसूतं ना नष्टोरित्युवसुंवेस्वरतिसूतीति विकल्पं बाधित्वा कित इट् गीण निषेधेप्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् सुषुवि
षे दीङो युट् क्ङितः स्वरस्य दीङः परस्य स्वरादेः क्ङितः प्रत्ययस्य युट् स्यात् स्वरादेः किं देदीय्यते क्ङितः किं उपादानं ॥ ॥ सोत्ता ४

अप्रतो ४
एम
३६

राधोऽकर्म्मकादेवयः अकर्म्मकाद्राधेर्यप्रत्ययः स्यात् सकर्म्मकात्तु नयन्न स्वमपराध्यति दुह्यतीत्यर्थः विराध्वं तं समेन कः दुह्यं नमित्यर्थः राध्यत्योदनः सिध्यती
त्यर्थः अकर्म्मकात् किं शत्रुमपराध्नोतिहिनस्तीत्यर्थः राधसंसिद्धौ हिंसायां च स्वादिश्चुरादिश्चायम् राधो हिंसायामित्यनेनैव पूर्वं लोपा विहन हिंसार्थकस्य सकर्म्मक
कतयादेवादिकत्वाऽयोगात् ग्रहमिति सम्प्रसारणं विध्यति स्निपुषादेरितिङः अपुषत् पथेऽरितिकत्वं पथं च शोष्यति श्लिषेरालिंगने सक्‌ अनिटः श्लिषेः स
क्‌प्रत्ययः स्यात् आलिंगनेऽर्थे नान्यत्र प्राणिकर्तृकमुपगूहनमालिंगनम् लिपुषादेरित्यस्यापवादः अनिटः किम् श्लिषदाहेइति सेद्धेः श्वादिकस्यमा
भूत् अश्लेषीत् ह्रशयांनादिति सकि सिद्धे पुनःसको विधानं नियमार्थम् तेनकर्म्मणि आन् प्रभृतिषु परतोऽनालिंगने सिरित्वन्तृतुशक्नुयथा दूणत्तनीतीण् अ

राधोऽकर्म्मकादेवयः राध्यति रराधिथ राद्धा रात्स्यति अरात्सीत् व्यधताडने ग्रहांङ्गिति च विध्यति विव्याध विविधतुः विव्यधिथ
विव्यद्ध व्यद्धा अव्यात्सीत् पुषपुष्टौ पुष्यति पुपोषिथ पोष्टा पोक्ष्यति पुषादित्वात् ङः अपुषत् शुषशोषणे शोष्टा शोक्ष्यति अशुषत् तुष्
त्रि तुष्टौ तोष्टा तोक्ष्यति अतुषत् दुषवैकृत्ये दोष्टा अदुषत् श्लिषआलिंगने श्लेष्टा आलिङ्गने श्लिषेस्सकुडोऽपवादः अश्लिक्षत्कन्यां चैत्रः
अनालिङ्गने तु समश्लिषत् जतुकाष्ठम् षिदागात्रप्रक्षरणे स्वेत्ता अस्विदत् क्रुधक्रोधे क्रोद्धा अक्रुधत् क्षुधबुभुक्षायाम् क्षोद्धा अक्षुधत्
शुधशौचे शोद्धा अशुधत् षिधुसंराद्धौ सेद्धा लोपश्च रधहिंसायाम् रध्यति ररन्ध ररन्धतुः ररन्धिथ ररद्ध ररन्धिव रेध्व ररन्धिम रध्यम॥

श्लेषि अश्लिक्षातां अश्लिक्षत् अश्लिक्षाः अश्लिक्षाथाम् अश्लिड्ढ्वम् अश्लिक्षि अश्लिक्षावहि अश्लिक्षमहि त्रिष्विदा गात्रप्रक्षरणे गात्रप्रक्षरणं घर्म्मस्रुतिः श्री
दितिन्यासकारः नेति हरदत्तः श्रीतां नकुवर्त्तमाने पीजितक्तु आदीदित इति नेट् स्विन्नः भावकर्त्रोरिचादितइतीड्वा स्विन्नम् स्विदितं क्षुधबुभुक्षायाम् मोक्षुमिक्षुधा
बुभुक्षा जनिडयं कथं नहि क्षुधितइति किवंतादितो जातार्थं इतीत्प्रत्ययइति माधवः वसुनक्षुवसिक्षुधोरिडितिवक्ष्यते षिधुसंराद्धौ संराद्धिर्निष्प
त्तिः उदितः त्वावेतिक्त्वाप्रत्ययेइड्विकल्पः सिद्धा इदृपक्षेइवर्णावर्णोपधाद्वेसादेरितिवाकित्वं सेधित्वासिधित्वा रधिजमोः स्वरेइति·

श्री सि॰ च॰ उ॰ ३५

नुम् ररंधनुमिक्कृते संयोगान् परत्वेनाकित्वात् नलोपोन ररंधतुः स्वरतिसूतीतिसूत्रे रधादिष्टकोऽवांतरगणोऽज्ञेयस्तेन गण निर्दिष्टत्वाद्यङ्लुकिनवेट् रा
रधिता स्वरतीतिवेट् ररंधिथ ररद्धलोपः पचामित्येव पूर्वलोपो रेधुवद्रूपक्षे ररंधिव ॐ लिड्वर्ज्जेद्रुटि रधेर्नुम् रधिर्नुम् नस्यात् ड्डिपरे लिट्समं वधिनी
टित्तु नुमस्या देवट् टिकिं रंधकः लिनुषादे रितिङः नुम् नोलोपइतिनस्य लोपः अरधत् मस्जिनशोर्झसेनुम् अनर्य ॓नुम् स्यात् झसे परे द्रुमस्जोश्रुद्धोणश
अदर्शने कुशावेति षत्वं कुत्वं ननंष्ट नंशे रितिकत्व मि॰ नेअं॰ पदांतस्यहाद्विधानात् अन्यथा नष्टं नष्टिरित्यादिनसिध्यतितृपप्रीणने प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणंचा

लिड्वर्ज्जितेइटिरधेर्नुम् रधिता रद्धा राधिष्यति रध्यति अरधत् णशअदर्शने नश्यति ननाश नेशतुः नेशिथ मस्जिनशोर्झलि नुं
ननंष्ठ नेशिव नेश्व नेशिम नेश्म नशिता नंष्टा नशिष्यति नङ्क्ष्यति अनशत् तृपप्रीणने तृप्यति ततर्पिथ ततर्प्थ ततर्पिथ तत्रप्थ
ता त्रप्ता तर्प्ता तर्पिष्यति त्रप्स्यति तर्प्स्यति अतृपत् अतर्पीत् अत्राप्सीत् अतार्प्सीत् दृपहर्षगर्वयोः दृप्यति अद्राप्सीत्
दृपत् द्रुहजिघांसायाम् दुद्रोहिथ दुद्रोढ दुद्रोग्ध दुद्रुहिव दुद्रुह्व दुद्रुहिम दुद्रुह्म द्रोहिता द्रोग्धा द्रोढा द्रोहिष्यति ध्रोक्ष्यति
अद्रुहत् मुहवैचित्ये मुह्यति मुमोहिथ मुमोढ मुमोग्ध ष्णुह उद्गिरणे स्नुह्यति सुष्णोहिथ सुष्णोढ सुष्णोग्ध ष्णिह प्रीतौ स्निह्यति सिष्णेहिथ

नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां करणस्य संबंधविवक्षायां षष्ठी दृन् अतार्प्सीत् इत्युभयत्र दर्शनात् स्वरतीति वेट् ततर्पिथ कृषादीनां सिष्णेढ सिष्णेग्ध शमु उ
मितिवारः ततर्प्थ तत्रप्थ कृष स्पृश मृश तृप दृपामिति वा सिः अतर्प्सीत् इड भावे अनिटो नामिवत इति वृद्धिः अतार्प्सीत् रत्वे अत उपधाया इति पुन
र्वृद्धिः अत्राप्सीत् अतृपत् दृपहर्षमोहनयोः मोहनं गर्वः मुहवैचित्ये वैचित्यमविवेकः दुहादेरिति घत्व ढत्वे नथोरिति थस्य धत्वं क्वेट् तिगः मुमोग्ध कृत्वे ढि ढ इ
ति ढलोपः मुमोढ मुमोहिथ लुटि घत्व ढत्वयोस्तु त्यं रूपं स्वसे इति षढोरिति चकत्व विधानात् मोक्ष्यति शमु उपशमे उदित्वात् क्त्वा प्रत्यये वेट् शमित्वा शांत्वा क्वचिदिट् इति

राम ३५

तनेः स्यादौ सेवा दीर्घः अनिटि सिसि तितांसति दरिद्रातेर्गतौ पततनेति वेट् दरिद्रातेरनप्यालोपः सौवेत्यालोपे षत्वे च दिदरिद्रिषति दंभिज्ञपिभ्यां सस्येवेट् यः से इति पूर्वस्येत्
दिदंभिषति इट्भावे दंभेरिच्च दंभेः स्वरस्य इस्स्यात् ईच्च पूर्वस्य लोपश्च अनिटि मेड् पधानस्य लोपः इति न लोपः आदिजवानामिति धत्वं धिप्सते धीप्सति पुंगतो मितसंज्ञको
ऽयं ते ज्ञानानेर्ज्ञीपिः पकारांत श्चौरादिको वा दंभिज्ञपिभ्यामिति वेट् जिज्ञपयिषति इड्भावे नानिटि से इति न गुणः से दीर्घ इति दीर्घस्सुपरत्वात् गेरिति णिलोपे न बाध्यते ज्ञी
पिः स्वरस्य स्यादौ से ईत् पूर्वस्य लोपश्च अनिटि मे ज्ञीप्सति इवंतऋधभ्रस्जश्रिस्वयूर्णुभृसनिभ्यः स्य इड्वा इवंतेभ्यः ऋध्यादिभ्यश्च सस्येड् वा स्यात् दिवु क्रीडादौ सिसनासी
स्यपामिनी इट् दिदेविषति इड्भावे नानिटि से इति न गुणः वस्य ऽनिटि से ऊः धातोर्वस्य ऊत्वं स्यात् अनिटि से यत्वं द्वित्वं च दुद्यूषति ऋधवृद्धौ अर्द्धितुमिच्छति स्वरादेः पर
तनेरनिटि से वा दीर्घः तितांसति तितंसति दिदरिद्रिषति दिदरिद्रासति दम्भिज्ञपिभ्यां सस्य वेट् दम्भुं दम्भे दिदंभिषति जिज्ञपयिषति
ज्ञपेस्स्वरस्याऽनिटि से ईन् पूर्वलोपश्च ज्ञीप्सति दम्भेरिच्च धिप्सति धीप्सति इवन्त ऋधभ्रस्जश्रिस्वयूर्णुभृञ् सनिभ्यः सस्येड्वा दिदेविषति व
स्यानिटि से ऊः दुद्यूषति अर्दिधिषति ऋधेरनिटि से स्वरस्य ईर्भवति द्वित्वलोपश्च ईर्त्सति विभ्रज्जिषति विभर्ज्जिषति विभ्रक्षति विभर्क्षति शि
श्रयिषति शिश्रीषति सिस्वरिषति सुस्वूर्षति यियविषति युयूषति ऊर्णुनुविषति ऊर्णुनविषति ऊर्णुनूषति विभरिषति बुभूर्षति॥ इह विधिस्सूत्रशब्दस्य
द्वित्वे अर्दिधिषति इड्भावे ऋधेरनिटि से स्वरस्य ई द्वित्व लोपश्च ऋकारस्य ईः इ स्योर्विंदसे इति दीर्घः स्वसेच पा मस्तानामितितः ईर्त्सति भ्रस्ज पाके इट् पक्षे भ्रस्जो रस्योरि
ति अरः रा च पौ द्वैरिति द्वित्वं विभर्ज्जिषति अर ऽभावे भ्रुत्वं ग्रहेज्यावा इति शस्य जः विभ्रज्जिषति इड्ऽभावे स्कोरिति सलोपः व्रश्चेति षत्वं षढोः कः से इति कत्वं विभ्रक्षति
विभर्क्षति श्रिञ् सेवायां शिश्रयिषति इड्भावे से दीर्घ इति दीर्घः शिश्रीषति स्वृ शब्दोपतापयोः सिस्वरिषति इड्भावे से दीर्घ इति दीर्घे पोरुः इत्युत्वं द्वित्वं सुस्वूर्षति युमि
श्रणे अड् सयोरिति पूर्वोकारस्येत् यियविषति इड्ऽभावे से दीर्घ इति दीर्घे युयूषति ऊर्णुञ् आच्छादने ऊर्णोतेरिड्वा दिप्रत्ययो वा ङित् इति ङित्वात् गुणाऽभावे नु धातोरित्युवङ्
ऊर्णुनुविषति ङित्वाऽभावे ऊर्णुनविषति अतं पूर्वं द्वित्वं पश्चाद् गुणावादेशौ इड्भावे से दीर्घ इति दीर्घः ऊर्णुनूषति भृञ् भर्त्सनभरणयोः विभरिषति इड्भावे योरुरित्युत्वे

सि॰ चं॰
श्रा॰ उ॰
५३

सौतिग्यंनयोरेवषेपूर्वात्सस्यषः पूर्वादिलाप्यरस्यस्तौतिण्यंतयोरेवसस्यषः स्यात्षभूतेसेनान्यस्यषुत्सुतौ षत्वेसेदीर्घइतिदीर्घेचतुष्टूषति वुःसेइतिनेट्साधसंसिद्धो
ण्यंतः द्वितियः सेइतिपूर्वस्येत्वेषत्वेचसिषाधयिषति स्तौतिण्यंतयोः किंषिचक्षरणे सिसिक्षति उपसर्गात् प्रादिश्वनथातोसुनमोइति अट्व्द्वित्वव्यवधानेपीतिचषत्वंपरिषि
षिक्षति षन् संभक्तौ इडभावेजननसनखनामित्यात्वंवासिसनिषति सिषासति क्लिलादितिषत्वं अनिटिसेउपधानस्यलोपः धातोरुपधाभूतस्यनस्यलोपः स्यात् अनिटि
सप्रत्यये तृन्हू हिंसार्थाः तुदादौ ऊदितोवेतिवेट् इडभावेनुलोपः ढत्वेकंत्वेषत्वे चतितृक्षति तितृंहिषति इणः सेगम् नतुबोधने इणोर्गमुःस्यात् सप्रत्ययेप

सौतिण्यन्तयोरेवषेपूर्वात् सस्यषः तुष्टूषति सुष्वयितुमिच्छति सिषाधयिषति सिषेधयिषति सुष्वापयिषति स्तौतिण्यन्तयोरि
तिकिम् सिसनिषति षेइतिकिम् सिषासति तिष्ठासति अनिटिसेउपधायानस्यलोपः तृंहू हिंसायाम् तितृंहिषति तितृक्ष
ति इणःसेगमः बोधने एतुमिच्छति जिगमिषति बोधने तु प्रतीषिषति इणवदिकः अधिजिगमिषति बोधनेतु अधीषिषति इव-
र्णोवर्णोपधाध्दसादेरसानाद्यानाचक्त्वासौसेटौवाकितौ दिद्युतिषते दिद्योतिषते रुरुचिषते रुरोचिषते लिलिखिषति लिलेखिषति
सिस्निहिषति सिस्नेहिषति सिस्निक्षति राधःस्वरस्यहिंसायामिस्सेद्वित्वलोपश्चरित्सति अन्यत्रआरिरात्सति गुरुम् ०॥ ॥

रे बोधनेऽर्थेतुन एतुमिच्छतिगमेःसस्येडिनीट् जि गमिषति बोधनेतुयः सेइति सरूपस्यपूर्वस्येत्वं प्रतीषिषति इणवदिकः इकुस्मरणे गमेःसस्येडितीट् रामः
अधिजिगमिषति इवर्णोपधाद्धसादेरसांनाद्यांनांच क्त्वासौसेटौवाकितौ द्युतदीप्तौ द्युतेः पूर्वस्येतिसंप्रसारणं किन्त्वाद्गुणोनदिद्युतिषतेदिद्योतिषते एवंरु ५२
चदीप्तौ लिखअक्षरविन्यासे ष्णिहप्रीतौ राधोहिंसायामिस्सेद्वित्वलोपश्च राधः स्वरस्येत्यर्थः राधसंसिद्धौ स्कोरितिसलोपे खसेचपाइतिथस्यतः रित्सा-
तिहिंसायांकिं देवमारिरात्सति यः सेइतिपूर्वस्येत् खसेचपाइतिथस्यतः ॥ ॥

वेपूर्वान्सय दे
कृतान
...
व्यत्ययात्स
यावयातु स
तिसौतिव
तयोरेवना
न्यस्य॥

दुत अत्वंनयङीति पूर्वस्यगुणः योयोति ईटूपक्षेयोयवीति १ नुधातोरित्युवूयोयुवति १ योयुयात् २ योयोतु योयवीतु ३ अयोयोत् अयोयवीत् आशिषियेदूत्तिदीर्घः यो
यूयात् ६ लुङिणित्यदुतिणित्वात् धातोर्नामिनइति वृद्धिः अयोयावीत् १० णुस्तुनौनोनोतिनोनवीति १ नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु नोनुतात् ३ अनोनवीत् अनोनोत् उसिगु
ण इतिगुणे अनोनवुः लुङि अनोनावीत् १० ओहाक्त्यागे ओहाङ्गतौ अनयोस्तुल्यानिरूपाणि ङित्वप्रयुक्तस्यात्मनेपदस्ययङ्लुक्यप्रवृत्तेः भृञामित्यत्र लुकीति इत्वा
स्यलुग्निमित्तेद्वित्वएवविहितत्वाच्च आतइतिपूर्वस्यात्वं ईटूपक्षे जाहेति जाहाति द्वेसाविती त्वं जाहीतः इहडिति हसेभीहाकौ रिद्देतीत्वं नाऽनुबंधनिर्दिष्टत्वात् देरि
आशिषिवध्यात् अवधिष्ट चञ्चुरीतिचञ्चूर्तः चञ्चूरति चञ्चूर्यात् चञ्चुरीतु चञ्चूर्त चञ्चूर्तात् चञ्चूर्ताम् चञ्चूर्हि अचञ्चुरीत् अचञ्चूः चो
स्कुन्दीतिचोस्कुन्ति चोस्कुन्तः चोस्कुन्दति चोस्कुन्यात् चोस्कुन्दीतु चोस्कुन्तु चोस्कुन्ताम् अचोस्कुन्दीत् अचोस्कुन् अचोस्कुन्ताम् अ
चोस्कुन्दुः सिपि अचोस्कुन्दीः अचोस्कुन् चंखनीति चंखन्ति चंखातः चंखनति चंखनीषि चंखंसि चंखाथः चंखनीमि चंखन्मि चंखन्मि चं
खन्वः चंखायात् चंखन्यात् चंखनीतु चंखन्तु चंखातात् चंखाताम् चंखन्तु चंखाहि अचंखनीत् अचंखानीत् अचंखानिषाम् योयवीति
योयोति योयुतः योयुयात् योयवीतु योयोतु अयोयवीत् नोनवीति नोनोति नोनुतः ति नोनुयात् नोनवीतु नोनोतु अनोनवीत् अनोनोत् सिपि अनोनवीः अ
नोनोः जाहेति जहाति द्वे सौ जाहीतः जाहीयात् जाहेतु जाहातु जाहीतात् जाहीताम् अजाहेत् अजाहात् अजाहीताम् अजाहुः जाहीयां
त्यंतोऽत्र द्वेसावित्यालोपः जाहति जाहेषि जाहासि जाहीथः जाहीय जाहेमि जाहामि जाहीवः जाहीमः १ द्वेसाविती त्वं जाहि नाऽऽतोऽनपि अजाहासीत् अजा
जाहीयात् इहहाकोयादावालोपइत्यालोपेन अनुबंध निर्दिष्टत्वान् २ जाहेतु जाहातु जाहीतात् द्वौ द्वेसाविती त्वं जाहीहि इहहइर्वाहाविति ह्रस्वदीर्घविकल्पे रूपत्रयं
जहानि इति प्ति पानिर्दिष्टत्वात् ३ अजाहेत् ईडऽभावे अजाहात् ४ आशिषि जाहायात् इहदादेरित्येत्वं दादेरिति इत्वं च न हाभित्युभयत्राऽनुबंधनिर्दिष्टत्वात् ६ जाहिता

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
४९

डुदाञ् दाने आत इति पूर्वस्यात्वं ददाति ईदूपधे दादेति दादेरित्या लोपः दात्तः देरित्यंतो ऽत् ददति १ दाद्यात् २ दादेतु ददातु दत्तात् हौ दाहाविन्येन पूर्वलोपौ देहि देत्तात् ३ अददात् अदादेत् ४ ददौ चकार ५ दादेरे इत्येत्वं दादेयात् ६ ददिता ७ ददिष्यति ८ अददिष्यत् ९ दादेपे इति सिलोपः अदादात् १० धेट् पाने दधाति दाधेति दादेरित्या लोपः स्वसेत्तु पाक सानामिति नः दात्तः जयोर्धइति धवं न दादेरित्या लोपस्यस्थानिवत्वेन नश्चांतत्वाभावात् तत्र सूत्रे व्यवस्थितार्थ चानुवृत्तेर्वा दाधति १ दाध्यात् २ दाधातु दाधेतु [illegible] दात्तात् हौ दाहाविन्येन पूर्वलोपौ धेहि ३ अदाधात् अदाधेत् दाधांचकार ५ दादेरे इत्येत्वं दाधेयात् ६ दधिता ७ दधिष्यति ८ अदधिष्यत् ९ शाच्छासा आ धेटामिति वा सिलोपः अदाधात् पक्षे यमिरमिनम्यातामिति इट् सकौ अदाधासीत् धेटो भूतमात्रे दिवादि परीक्षेवेति ङः अदाधत् १० डु

दादेति ददाति दादेः दात्तः ददति ददासि दात्यः दात्य ददद्दः दाद्म दांहो देहि दादेयात् आतो ऽनपि ददिता दादेः पे अदादेत् अदा
दात् अदादात्तां स्वं धेट् दाधेति दाधाति दात्तः दाधति दाध्यात् धेहि दाधेयात् अदाधासीत् अदाधेत् अदाधात् अदाधत्
अदाधताम् अदाधन् डुधाञ् दाधेति दाधाति धात्तः धात्यः दादेः दाध्वः दाध्मः लङि अदाधात् अदाधेत् पितो ऽस्तु दैप् शोधने दा
पूलवने दादेति दादाति दासीतः दादति दासीयात् दादेतु ददातु दादीतात् दादीहि अदादेत् अदादात् अदादीताम् दादायात् अदादा
धात् धारयादीदाधाति दाधेति पूर्वस्य ङि निफ सेधः इति धः स्वसेच पाइति नः धात्तः दाधति १ दाध्यात् दाधातु दाधेतु धात्तात् हौ दांहाविन्ये ((सीतु ॥
त्व पूर्वलोपौ धेहि अदाधात् अदाधेत् ४ दाधांचकार ५ दादेरे इत्येत्वं दाधेयात् ६ दधिता ७ दधिष्यति ८ अदधिष्यत् ९ दादेः पे इति सिलोपः अदाधात् ॥
१० दापलवने दैप् शोधने आ दादिक भौवादिकयो रनयोर्दादित्वं न ददाति दादेति दैस्लाविनी त्वं दादीतः देरित्यंतो ऽत् देस्लावित्या लोपः ददति १ दादीयात् २ दा
दात् दादेतु दादीतात् दैदादीहि ३ अदादात् अदादेत् ४ ददौ चकार ५ दादायात् ददिता ७ ददिष्यति ८ अददिष्यत् ९ यमिरमिनम्यातामिति इट् सकौ अदादासी

राम
४९

ईत्वं च यप्रत्यये परे समासप्रत्यययोरिति विभक्तेर्लुक् सधातुरिति धातुत्वात्तिवादिः ॥ ॥ पुत्रीयति पुत्रीयेत् पुत्रीयतु अपुत्रीयत् कासादिप्रत्ययादित्याम् यत इत्यलोपः
पुत्रीयांचकार यत इत्यल्लोपः पुत्रीय्यात् पुत्रीयिता पुत्रीयिष्यति अपुत्रीयिष्यत् अपुत्रीयीत् गव्यतीत्यत्र खोर्लोपः अपदान्ते इति नभवत्यपदान्तत्वादनपि संनि
पातपरिभाषया यप्रत्ययस्य यकारस्य नपि च हसादिति लोपो न यकारे परे वान्तादेशविधानाद् वकारीयस्य लोपस्य निमित्तं न भवतीति भावः गव्यांचकार गवि
नाव्यामिच्छति त्वन्मदेकत्वे इति त्वन्मदादेशौ त्वद्यति यत इत्यल्लोपः अनपि च हसादिति यलोपः त्वदांचकार मामिच्छति मद्यति युवां युष्मान् वेच्छति युवावा
विति सूत्रे विभक्ताविति युक्तं ततो विभक्तिपरत्वाभावान्न युवावौ एकार्थत्वाभावान् त्वन्मदावपि न युष्मद्यति एवमस्मद्यति काम्यश्च नाम्न इच्छायामर्थे काम्यप्रत्ययः
"
पुत्रीयति क्वचिन्स्वरवद्धकारः गामिच्छति गव्यति गव्यांचकार नाव्यति नाव्यांचकार त्वामिच्छति त्वद्यति हसाद्यस्य लोपो वा
नपि नाम धातौ त्वदांचकार त्वद्यांचकार मामिच्छति मद्यति युष्मद्यति अस्मद्यति काम्यश्च पुत्रकाम्यांचकार धनस्यनेकारो गार्ध्ये धनाय
ति अन्यत्र धनीयति उदकस्योदन् पिपासायाम् उदन्यति अन्यत्रोदकीयति गीर्यति गिरांचकार गीर्यांचकार पूर्यति दिवमिच्छति दि
व्यति अप्सुमिच्छति अदस्यति अतो रिः कर्त्रीयति ॥ स्यात् आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रकाम्यति यत इत्यल्लोपः पुत्रकाम्यांचकार पुत्रकाम्यिता इहा
नपि च हसादिति यलो ॥ न अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य ग्रहणमिति परिभाषया धनस्यनेकारो गार्ध्ये ग ॥ र्ध्यः अभिलाषुकस्तस्य भावे गार्ध्यं यण् सत्यपि धने पुनर्धनमि
च्छति धनाय ति ये इति दीर्घः यश्च दरिद्रः सन् धनमिच्छति तत्र धनीयति उदकस्योदन् पिपासायां यश्च सत्येव पानमुदकमिच्छति तत्र तु उदन्यति यश्च कालांत
रोपयोगार्थं पातुमुदकमिच्छति तत्र उदकीयति गिरमिच्छति गीर्यति य्वोर्विहसे इति दीर्घः पुरमिच्छति पूर्यति य्वोर्विहसे इति सूत्रे धातोरिकारोकारयोरित्युक्तत्वा
न्नेह दिवमिच्छति दिव्यति दिवु धातोः क्विपि क्विति क्रमे कावितिर्दस्योत्वे इति भवति यप्रत्यये यूपतीति कर्त्तारमिच्छति ऋतोरीरितिरिः ये इति दीर्घः कर्त्रीयति

सि॰ चं॰ हसात्तद्धितयस्यलोपो यच्चीच हसादुत्तरस्य प्रत्ययकारस्य लोपो भवति यप्रत्यये च्विप्रत्यये च परे गार्ग्यायनणिति यः च्वौ गार्गीभवति गार्ग्यमिच्छति गार्गीयति

श्रा॰ ७ वाचमिच्छति अप्रत्ययो रादित्य जवाः करणे न कच्चित्प्रत्यये पदकार्य्यं नेति ज्ञापितं तेन पदत्वाऽभावात् चोः कुरिति कुत्वं न वाच्यति आत्मनः कविमिच्छति येइति

६२ दीर्घः कवीयति समिधमिच्छति समिध्यति हसाद्यस्यलोपो वाः नपि हसांतान्नाम्नो यस्य लोपो वा अनपि परे आदेः परस्येति पूर्वलोपः यनइ ल्यलोपः ल्यलोपः न

स्य स्थानिवत्वादुपध अलघोरिति गुणो न समिधिता समिधिता मांतात्व्ययाभ्यां योन मांतप्रकृतिकान्नाम्नोऽव्ययाच्च यो न किमिच्छति स्वरिच्छति अश्ववृषयोर्यसु

क् मैथुनेच्छायां अश्वस्यति मैथुनार्थमश्वमिच्छतीत्यर्थः वृषमिच्छति मैथुनार्थं वृषस्यति क्षीरलवणयोर्लालसायां उत्कटेच्छायां सुक् ये लालसायां क्षीरमिच्छति क्षीर

हसात्तद्धितयस्यलोपो यच्चीच गार्गीयति वाच्यति कवीयति समिध्यति समिधा स्वकार समिधिता मांतात्व्ययाभ्यां यो न किमिच्छति इ

दमिच्छति स्वरिच्छति उच्चैरिच्छति अश्ववृषयोर्यसुक् मैथुनेच्छायाम् अश्वस्यति वडवा वृषस्यति गौः क्षीरलवणयोर्लालसायां सु

क् क्षीरस्यति बालः लवणस्यत्युष्ट्रः नाम्नोये लालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति यशस्काम्यति मांतात्व्यया

भ्याङ्क्काम्यः किंकाम्यति स्वःकाम्यति उच्चैस्काम्यति करणे च नाम्नः करणेर्थे यः तपस्यति तपश्चरतीत्यर्थः नमसः पूजायाम् नमस्यति देवा

नू पूजयतीत्यर्थः वरिवसः परिचर्यायां वरिवस्यति गुरुं शुश्रूषयतीत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ् शब्दायते वैरायते कलहायते अभ्रायते मेघा।

स्यति लवणस्यति नाम्नो ये लालसायां सुगसुकौ नाम्नः सुगसुकावागमौ भवतः यप्रत्यये परे तल्लालसातिरेको लालसा तस्यामर्थे दधिस्यती ((यने कष्टायते ॥

त्यत्र षः सदृति विपरीतनिर्देशान्न षत्वं मांतात्व्ययाभ्यां काम्यः मांतप्रकृतिकान्नाम्नोऽव्ययाच्च काम्यः स्यात् इच्छायां किमिच्छति किंकाम्यति स्वः स्वर्गइच्छति स्वः राम

काम्यति करणे च यदृत्यनुहृतं करोत्यर्थे इत्यर्थः नमस्करोति नमस्यति देवानू पूजयतीत्यर्थः वरिव स्यति गुरून् सुश्रूषते इत्यर्थः शब्दादिभ्यो यङ् एभ्यः क ६२

र्मभ्यः करोत्यर्थे यङ् शब्दं करोति शब्दायते पक्षे णिजिङित्करणे इति णिप्रत्ययोपि भवति शब्दयतीति न्यासकारः चतुर्थ्यंतात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे यङ् कष्टाय क्रमने इति क

मुचोऽकर्म्मकस्य गुणो वा सेऽद्वित्वं च मुच्लृ मोक्षणे चोः कुरिति कः मोक्षते मुमुक्षते अकर्म्मकस्य किं मुमुक्षति नानिटि सेड् इति गुणाभावः वृतु वर्त्तने वृतादिभ्यः स्यसयोरि
ति वा पक्षे निट्त्वं च नाऽनिटि सेड् इति न गुणः विवृत्सति विवर्तिषते नृती गात्रविक्षेपे नृत नृदेति वेट् नानिटि सेड् इति न गुणः निनृत्सति निनर्त्तिषति वृङ् वृञ् ॠदन्तात्सस्येड्वा तृ
प्लवनसंतरणयोः वृङ् वृञ् इति वेटो दीर्घः तितरिषति तितरीषति इड्भावे ॠत इद्धातोः इति रीर्विहसेड् इति दीर्घः तितीर्षति वृञ् वरणे वृङ् वृञ् इति वेटो दीर्घः विवरिषति वि
वरीषति इडभावे पोरुरित्युर् वुवूर्षति एवं वृङ् संभक्तौ विवरिषते विवरीषते वुवूर्षते धृङ् कौटिल्ये दुधूर्षति स्मिङ् पूङ् रंज्वशिभ्यः सस्येट् स्मिङ् ईषद्धसने अस्यानिट्
त्वादिडागमस्याप्राप्तिः स्तौति ण्यन्तयोरेवेति नियमान्न षः सिस्मयिषते पूङ् पवने उः सेड् इति निषेधे आप्ते अङ् सयोरिति पूर्वो वर्णस्येत् पिपविषते ॠगतौ अस्याप्यनि

मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा सेद्वित्वलोपश्च मोक्षते मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमेव अकर्मकेति किम् मुमुक्षति वत्सं कृष्णः विवर्तिषते विवृत्सति नि
नर्तिषति निनृत्सति वृङ् वृञ् ॠदन्तात्सस्येड्वा इति तरिषति तितरीषति तितीर्षति विवरिषते विवरीषते वुवूर्षते विवरिषति विवरीषति।
वुवूर्षति धृङ् कौटिल्ये दुधूर्षति स्मिङ् पूङ् रञ्ज्वशिभ्यः सस्येट् सिस्मयिषते पिपविषते अरिरिषति अञ्जिजिषति अशिशिषते उचि च्छिषा।
ति अधिजिगापयिषति अध्यापिपयिषति शिश्वा यथिषति शुशावयिषति जुहावयिषति पुस्फारयिषति पुस्फोरयिषति॥ पिपावयिषति
विभावयिषति यियावयिषति रिरावयिषति लिलावयिषति सिस्नावयिषति सुस्नावयिषति॥ ❁ ॥ इत्वादिडागमस्याऽप्राप्तिः सस्येड्
द्विगुणे ऋ गतौ अर्तिसेड् इति स्थिते स्वरादेः परइति रिसशब्दस्य द्वित्वे अरिरिषति अंजू व्यक्तिम्रक्षणगतिषु अशूङ् व्याप्तौ अनयोरूदित्वादिड्विकल्पे प्राप्ते नि
त्यमिट् अश भोजने इति क्र्यादिस्तु नित्यं सेडेव अंजिजिषति अशिशिषते उञ्छ उंछे अत्र छ इति छस्य द्वित्वे खसे चपा झसानामिति चकारे चकते च छसहि
तस्येटो द्वित्वे हसादि शेषे च उचिच्छिषति इङ् अध्ययने अध्यापयितुमिच्छति अङ् सपरे ओ इङ् ङो गाङ् वेति वा गाङ् णौ पुगिति पुक् अधिजिगापयि
षति पक्षे इङ् क्रीजीनामित्यात्वं स्वरादेः परइति पिशब्दस्य द्वित्वे अध्यापिपयिषति टुओश्वि गतिवृद्ध्योः श्वयतेर्ण्यन्तस्येति वा संप्रसारणं शिश्वाययिषति

सुश्रावयिषति ह्वेञ् स्पर्द्धायाम् ह्वयतेर्यङ्सपरे इति संप्रसारणे पुगभावे च कृते जुहावयिषति स्फुरं विकसने णौ चिस्फुरोर् इत्यात्वे कृते ञिनिमित्तः स्वरादेश इति वचनेनत
स्यस्थानिवद्भावादकारविशिष्टस्य द्वित्वस्य द्वित्वं पुस्फारयिषति आत्वाभावे पुस्फोरयिषति टुक्षु शब्दे चुक्षावयिषति पूङ् पवने अङ्सयोरिति पूर्ववर्णस्येत्वं पिपावयिष
ति भूसत्तायाम् भावयितुमिच्छति पूर्वस्येत्वं बिभावयिषति युमिश्रणे अत्रापीत्वं यियावयिषति रुशब्दे पूर्वस्येत्वं रिरावयिषति लूञ्छेदने लिलावयिषति स्नुगतौ स्न
वति शृणोति द्रवतीति ति त्वं वा सिस्रावयिषति सुस्रावयिषति ॥ ॥ सांतात्स्रोन शैषिकान्मत्वर्थीयात् शैषिको मत्वर्थिकः सरूपप्रत्ययो नेष्टः सन्नंतान्न सनिष्यते र
शैषिकाच्छैषिकः सरूपः प्रत्ययो नेष्टः शालीयेभवद्वितिवाक्यमेवनतु ईयांतात्पुनरीयः सरूपं किं आहिच्छत्रे भवः आहिच्छत्रीयः अर्थ्यनादीयः तथा मत्वर्थीयान्मत्वा
र्थिकः सरूपप्रत्ययाद्य अथवान् नभवति धनवानः स्यात् क्षिवत्वं नातत्त्वतुः विरूपस्तुस्यादेव दंडिमती शालासरूपद्वत्यनुसंबध्यते सरूपः सादृश्यं तत्तु अर्थ द्वारा तेने

सान्तात्स्रोन चिकीर्षितुमिच्छति स्वार्थसान्तात्तुस्यादेव जुगुप्सिषते॥ इतिसान्तप्रक्रिया अतिशये हसादेर्यङ्द्विश्च हसादेरेकस्वरा
द्धातोर्भृशार्थे पौनःपुन्ये च यङ् प्रत्ययो भवति द्वित्वञ्च यङि यङि यङ्लुकि च पूर्वस्य नामिनो गुणः सधातुः ङित्वादात्मने भृशं पुनःपुनर्वा भव
त्यसंचेनादिद्वित्वाससनू नभवति स्वार्थसांतात्तुस्यादेव जुगुप्स इति स्वार्थसप्रत्ययः तदंता द्वित्वासः इति बोभूयते बोभूयाञ्चक्रे बोभूयिषीष्ट अबोभूयिष्ट बोभु
जुगुप्सते यः से इतीत्वे मानादीनामिति दीर्घे च मीमांसिषते गुपू गोपने मान विचारणे इतिसप्रक्रिया अतिशये हसादेर्यङ् द्विश्च हस आदिर्यस्य स हसादिस्तस्मादेक
स्वराद्धातोर्यङ् स्यात् यङंतस्य धातोर्द्वित्वं च अतिशयेऽर्थे अतिपूर्वात् शीङो भावे स्वरादङ् इत्यः अतिशयो द्विविधः पौनःपुन्य भृशार्थश्च अतिशये किं पठति एकस्वरात्कि
म् पुनः पुनर्जागर्ति हसादेः किम् भृशमीक्षते भृशं शोभते भृशं रोचते इत्यादौ यङ् नेति भाष्यं पौनःपुन्ये तु स्यादेव रोरुच्यते शोशुभ्यते यङि यङ्प्रत्यये लुकि च पूर्वस्य भ
स्य तु दत्वं भूसत्तायाम् सधातुरितिधातुत्वाद्धातवः ङित्वादात्मनेपदम् पुनः पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते बोभूयेत बोभूयतां अबोभूयत कासादिप्रत्य
यादित्याम् यत इत्यल्लोपः बोभूयाञ्चक्रे बोभूयिषीष्ट बोभूयिता बोभूयिष्यते अबोभूयिष्यत अबोभूयिष्ट भुज पालनादौ अतिशयेन भुनक्ति बोभुज्यते॥ ॥

नित्यत्वपि

अनपिचहसात दूसाद्दुतस्यचग्रास्यलेयेभव हसात्किंलोलूयपिनापोपूयिनाश्रा देःपरस्यपरस्यपुयद्विहितंतनत्रस्यादेर्वोध्यमितियलोपःयतङ्यलोपःवोभुजांचक्रे
वोभुजिषीष्टअलोपस्यस्थानिवत्वान्नोपधागुणःएवंमुहवेविलिहश्रासादनेहुदानादनयोःयेङितिदीर्घः जोहूयतेविदज्ञानादौवेविद्यतेङुपचषपाकेआतःआअत
इतिच्छेदःपूर्वस्येत्यनुवृत्तेनपापच्यतेपठ्यक्तायांवाचिपापठ्यतेसिचोपङिनमस्यषःसिचेःसस्यषत्वंनस्यात्यङ्प्रत्ययेपरेषिचक्षरणेसेसिच्यतेसूचिसूत्रिमूत्र्यःऽत्यर्थश्रूर्णोति
भ्योपङ्सस्वयेशूच्यसूत्रवेष्टनेमूत्रप्रस्रवणेएतेत्रयश्चुरादावदंताःसोसूच्यतेसोसूत्र्यतेमोमूत्र्यतेअटतेगोःकुटिलमटतिइहहत्यशब्दस्यद्वित्वंआतद्वत्यात्वमअटाट्यतेअ

अनपिचहसात [illegible] वोभुजांचक्रेवोभुजितुंमोमुह्यतेमोमुहांचक्रेलेलिह्यतेजोहूयतेवेविद्यते
दहभस्मीकरणेदंशदशनिभंजूआमर्दनेपसथानुर्दन्यां तःसोत्रोगत्यर्थः॥
आतःपङ्यङ्लुकिचपूर्वस्यातआकारःपापच्यते पापठ्यतेसिचोयङिनषःसेसिच्यतेसूचिसूत्रिमूत्र्यठ्यर्त्यर्थशूर्णोतिभ्योयङ्सोसूच्य
तेसोसूत्र्यतेमोमूत्र्यते यकारपररेफस्यनद्वित्वनिषेधः अरार्य्यते अरारांचक्रेअशाश्यते ऊर्णोनूयते गत्यर्थात्कौटिल्येएवयङ्कुटिल
मटतिअटाट्यतेकुटिलंव्रजतिवाव्रज्यतेलुपसदचरजपजभदहदंशगृभ्योधात्वर्थगर्हायामेवयङ्गर्हितंलुम्पतिलोलुप्यतेसास
द्यतेजमजपानुक्तजमानास्यजयजभदहदंशभञ्जपसचरफल्लांचपूर्वस्यनुग्यङ्लुकोः॥ गतौकुटिलमूच्छतिःगुणोर्त्तिसंयोगाद्योरि

तिगुणःयकारपररेफस्यनद्वित्वनिषेधःयकारःपरोयस्मात्सःयकारपरः यकारंपरश्चासौरेफश्चयकारपररेफस्तस्यततोर्यशब्दस्यद्वित्वेहसादिशेषेआतदूति
दीर्घेचअरार्यतेइतिभाष्योदाहरणान्नूलिटिअनपिचहसादितियलोपःयतङ्यलोपःअरारांचक्रेलुटिअरारिताअशूङ्व्याप्तौअशाश्यतेऊर्णुञ्आच्छादनेयेङिति
दीर्घःऊर्णोनूयतेगत्यर्थात्कौटिल्यएवयङ्कुटिलस्यभावःकौटिल्यंव्रजगतौकुटिलंव्रजतिआतद्रूतिपूर्वस्यात्वंवाव्रज्यतेलुपसदचरजपजभदहदशगृभ्योधात्वर्थ
गर्हायामेवयङ्लुपॢच्छेदनेगर्हितंलुंपतिलोलुप्यतेषद्लृविशरणादौआतदूतिपूर्वस्यात्वंगर्हितंसीदतिसासद्यतेजमजपांनुक्जपचक्रायांवाचिजभीगात्रविनामे

पदांतेवर्तमानस्यानुस्वारस्य यमावा भवति यपे परे अस्य यपस्य सवर्णाः

सि·चं· तालव्यातदृतिमाधवः चरगत्यादौत्रिफलाविशरणेफलनिष्पत्तौवाएषांसमप्रत्याहारांतस्यचनुकुयङ्लुकोः॥ ॥ चरफलोः पूर्वात्तुपरस्यातउत्त्यङ्लुकोःपूर्वो
आ·उ· तद्द्विरूपादुत्तररूपस्यातउत्वमित्यर्थः नुगित्यनेनानुस्वारोलक्ष्यतेसचपदांतवत् जमजपामितिनुमागमोऽनुस्वारंबोधयतिसोऽनुस्वारः पदांतकार्यंलभतेइत्यर्थः तो
५५ नवापदांतस्येत्यनेनवापरसवर्णः चंचूर्य्यतेगिरतेरेफस्यलत्वंयङिगृहनिगरणेदृत्यस्यरेफस्यलत्वंस्याद्यङिगर्हितंगिलतिजेगिल्यतेयमउपरमेकणनिमीलनेततु
विस्तारेयमांतत्वादिकं पूर्वस्यनुकुयंयम्यतेचंकण्यतेतंतन्यतेरीगृदुपधस्यऋदुपधस्यधातोःपूर्वस्यरीकुयङि· ऋदुपधस्येतिचेकीत्यंतेनेरभावपक्षेएकस्वरत्वा

चरफलोः पूर्वात्परस्यातउत्यङ्लुकोः चंचूर्यते चंचुरात्त्वकैपम्फुल्यतेनुगित्यनेनाऽनुस्वारोलक्ष्यतेसचपदान्तवत् जंजभ्यते
पं जंजभ्यतेगिरतेरेफस्यलत्वंयङि· जेगिल्यते [illegible]भ्यते यंयम्यतेदीङ्क्षये देदीयते ओप्यायीवृद्धौपेपीयते वम्बम्यतेवंवम्यते चाखायते
चङ्क्रम्यतेचंकण्यतेतन्तन्यतेजञ्जभ्यते दन्दह्यते दंदश्यतेबम्भज्यते पसवाधनग्रंथनयोः पंपस्यते रीगृदुपधस्य ऋत्वतोधातोर्यङि·
परे पूर्वस्यरीकुनरीनृत्यतेवरीवृत्यतेजरीगृह्यतेवरीवृश्च्यते परीपृच्छ्यतेचलीक्लृप्यतेवशेर्यङि· नसम्प्रसारणम् वावश्यतेश्वयते
र्वा शोशूयतेशेश्वीयतेसास्मर्यते कवतेः पूर्वस्यनचुत्वंयङि· कोकूयते॥ घङ्नृतीगात्रविक्षेपेक्षुभ्नादित्वान्नणत्वम् नरीनृत्यतेवृतुवर्तनेऽ
तिशयेनवर्तनेवरीवृत्यतेग्रहउपादानेओव्रश्चूछेदने प्रच्छज्ञीप्सायामृग्रहामितिसंप्रसारणम् जरीगृह्यतेवरीवृश्च्यतेपरीपृच्छ्यतेरीगितियोगविभागादु
भयत्ररीकुरुपूसामर्थ्येउभयत्रलत्वम्चलीक्लृप्यतेवशकांतौ आनइतिपूर्वस्यात्वंवशेर्यङि· नसंप्रसारणंग्रहामितिप्राप्तेनिषेधः अतिशयेनवष्टिवावश्यतेटुओ रम
श्विगतिवृद्ध्योः श्वयतेर्वा संप्रसारणंयङियेइतिदीर्घः शोशूयतेशेश्वीयतेस्मृचिंतायाम् गुणोर्तिसंयोगाद्योरितिगुणः आनइतिपूर्वस्यात्वम् सास्मर्यतेकवतेः ५५
पूर्वस्यनचुत्वम् यङि कवतेरित्यपानिर्देशात्कुङ्शब्दे इतिभ्वादेरेवग्रहणेनतुकुशब्देइत्यादादिकःकुङ्शब्दे इतितौदादिकश्चयेइतिदीर्घः कोकूयते॥ ६ ॥

वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कंदांयङि लुकि च पूर्वस्य नीक् वंचु वंचने स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अधःपतने कस गतौ स्कंदिर् गतिशोषणयोः आनइत्यस्यापवादः नो लोपइ
ति न लोपः वनीवच्यते अतोरिः यप्रत्यये इति दीर्घः परत्वाद्रिआदेशे कृते द्वित्वम् डुकृञ् करणे वेक्रीयते हृञ् हरणे जेह्रीयते वृङ् वृञौ वेव्रीयते दादेरिः डुदाञ्
दाने दो अवखंडने देङ् पालने अनयोः संध्यक्षराणामित्यात्वे दारूपम् दाप् दैप् विनाडु धाञ् धारणादौ मा माने माङ् माने मेङ् प्रणिदाने गे शब्दे ओहाक् त्या
गे पा पाने षो अंतकर्मणि ष्ठा गतिनिवृत्तौ एषामिकारः स्यात् क्ङिति हसे न पि अनेन चेति द्वित्वं यङीति गुणः देदीयते इत्यादि घ्राध्मोरीर्यङि दीर्घोच्चारणं यङ्लुगर्थं

वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दांयङि यङ्लुकि च पूर्वस्य नीक् वनीवच्यते सनीस्रस्यते दनीध्वस्यते वनीभ्रस्यते चनीक
स्यते पनीपत्यते पनीपद्यते चनीस्कद्यते अतो रिः ये न पि चेक्रीयते जेह्रीयते वेव्रीयते दादेरिः अपि दाधा मा गे हा कुं पिबति सोस्या
मिकारः क्ङिति हसे अ न पि देदीयते मेमीयते जेगीयते जेहीयते पेपीयते सेषीयते तेष्ठीयते घ्राध्मोरीर्यङि जेघ्रीयते देध्मीयते हन्तेर्हिंसा
यां घ्नीभावः जेघ्नीयते जङ्घन्यते स्वपिस्यमिव्येञां यङि सम्प्रसारणम् सोषुप्यते सेसिम्यते वेवीयते चायः कीर्यङि चेकीयते जञ्जन्यते
शीङोऽयङ्ये क्ङिति शाशय्यते डोढौकयते तोत्रौक्यते इतियङन्तप्रक्रिया ॥ घ्रा गन्धोपादाने ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः जेघ्रीयते देध्मीयते हन्
तेर्हिंसायां घ्नीर्यङि घ्नीभावे सति द्वित्वं जेघ्नीयते हिंसायां किम् जंघन्यते पूर्वाङ्गनो विरितिघः स्वपिस्यमिव्येञां यङि संप्रसारणम् ञिष्वप् शये स्यम् शब्दे व्येञ् सं
वरणे एषां सोषुप्यते इत्यादि चायः कीर्यङि यङि परे चायः कीः स्यात् दीर्घोच्चारणं यङ्लुगर्थम् चायृ पूजानिशामनयोः चेकीयते जनी प्रादुर्भावे जन जनने खनामित्या
त्वं जाजायते पक्षे जंजन्यते पूर्वस्यनुक् जंजन्यते शीङोऽयङ्ये क्ङिति ङित्वादंतादेशः परत्वादंतरंगत्वाच्चायङादेशे कृते द्वित्वं आनइति पूर्वस्याभ्यं
तरत्वात् ह्रस्वः शाशय्यते ढौकृ त्रौकृ गतौ ह्रस्व इति पूर्वस्य ह्रस्वेन नोयङीति गुणः डोढौक्यते तोत्रौक्यते इतियङन्तप्रक्रिया ०॥ ६ ॥ ※ ॥ ६ ॥

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
५६

वान्यत्र लुगिति सूत्रमनुवर्त्तं ऊकू प्रत्यये यङो लुग् विधीयते दंदशूक इत्यादौ अन्यत्र ऊकप्रत्ययाभावे यङ् प्रत्ययस्य वा लुग् भवति लुगभावे यङ् प्रत्ययांतं भ
वतीत्यर्थः अनैमित्तिकोयं अंतरंगत्वादादौ भवति ततः प्रत्ययलक्षणेन यङं तत्वाद्द्वित्वादि धातुत्वाच्च डादयः परतोऽन्यदिति परस्मैपदम् आदनुदात्तङित इत्यने
नात्मनेपदं तु न भवति ये पि स्पर्द्ध शीङादयोऽनुदात्तङितस्तेभ्योपि न अनुबंधनिर्द्दिष्टत्वात् उक्तं च श्तिपा शपानुवंधेन निर्द्दिष्टं यद्गणेन च यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पंचैता
निन यङ्लुकि इति लिवेथात् एतानि पंच कार्याणि यङ्लुकि न प्रवर्त्तंते तान्याह श्तिपा प्रत्ययनिर्द्दिष्टं कार्यं इक् श्तिपा विनिश्तिपृ शपा अप्रत्ययेन निर्द्दिष्टं अप्रका
शेरीत्यपृ अनुवंध निर्द्दिष्टं यङाङित्वादि गणनिर्द्दिष्टं दिवादेर्य इत्यादि एकस्वरनिर्द्दिष्टं नैकस्वरादनुदात्तादित्यादि यथा गदनदेति सूत्रे श्तिपा पाच निर्द्दिष्टत्वाद् यङ्लुकि ण
त्वं न प्रनिजंघति प्रनिजागर्त्तीति लित्युषादे रित्यत्रानुवंधेन गणेन च निर्द्दिष्टत्वात् ङोन अजंगमीत् अववर्त्तीत् नैकस्वरादित्यत्रैकस्वर निर्द्दिष्टत्वादिण् निषेधो न वेभे
वान्यत्र ऊकू प्रत्यय संयोगं विना यङो वा लुक् यङ्लुगन्तात्यम् अदादौ वोध्यम् अदादित्वाद् शपो लुक् यङ्लुकि सतिपि तत्समो वेट्वो
भवीतु वोभोतु अवोभवीत् अवोभोत् अवोभूताम् अवोभवुः वोभवाञ्चकार गुणं वाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् अवोभूवीत् अवोभोत् अवोभूवुः अवोभू
दिता चेद्वे रितेति अत एव याऽऽदयो न गणेन निर्द्दिष्टत्वात् किंतु अवेव यङ्लुगंतमदादौ वोध्यं अदादित्वाद् शपो लुक् भूसन्नायामयङ्लुकि ((वीः अवोभोः अवोभूवम्
सति पि ति ज्सिवेट् यङ्तात्यरेषां हसादीनां पि तां तकारसकाराणामीड्वा स्यात् यङो लुक्यपि प्रत्ययलक्षणे नात्र यङं तत्वं वोभवीति वोभोति वोभूतः दे रित्यंतोऽतद्दुन्लो
रेवापीति नियमात् तुधातोरित्युव् वोभुवति वोभूयात् लोटि वोभवीतु वोभोतु वोभूतात् लङि अवोभवीत् अवोभोत् अवोभूताम् अन उस इत्यन उस उ सि गुण इति
गुणे अवोभवुः कासादि प्रत्ययादित्याम् वोभवांचकार वोभूयात् सिसतासी स्यपामिनी ट्वोभविता वोभविष्यति अवोभविष्यत् लुङि दादेः पेट्ट इति सेर्लुक् यङ्लुकि स
तीतीट्पक्षे गुणं वाधित्वा नित्यत्वाद्वुवः सिलोपे स्वरेट्ट इति वुक् अवोभूवीत् भुवः सिलोपेऽ यङ्लुकि गुणो नेत्यऽनिषेधाद्गुणः अवोभोत् अवोभूतां अन उस इत्यन उस नित्य रामः
५६

डुपचष् पाके आत इति पूर्वस्यात्वं पापचीति पापक्ति १ पापच्यात् २ पापक्तु पापचीतु पापक्तात् ३ अपापची त् चोः कुरिति कः दिस्योर्हसादिति दि पूसि पोर्लोपः अपापक् ४ पा
पचांचकार ५ पापच्यात् ६ पापक्ता ७ पापचिष्यति ८ अपापचिष्यत् ९ अतो हलादेरिति वा वृद्धिः अपापाचीत् अपापचीत् १० भुज पालनाऽभ्यवहारयोः ईः स्वरेऽपि नो
पधाया इत्यनेन चतुर्थगुणो नयङीति पूर्वस्य गुणः बोभुजीति चोः कुरिति गः खसे चपा इति गस्य कः बोभोक्ति १ बोभुज्यात् २ बोभुजीतु बोभोक्तु ३ अबोभुजीत् दिस्योरिति
दि पूसि पोर्लोपः अबोभोक् ४ बोभोजांचकार ५ बोभुज्यात् ६ बोभोजिता ७ बोभोजिष्यति ८ अबोभोजिष्यत् ९ अबोभोजीत् १० वद व्यक्तायां वाचि आत इति पूर्वस्या
त्वं वावदीति खसे चपा इति तः वावत्ति १ वावद्यात् २ वावत्तु वावदीतु वावत्तात् ३ अवावदीत् अवावत् ४ वावदांचकार ५ वावद्यात् ६ वावदिता ७ वावदिष्यति ८ अ

पापचीति पापक्ति पापक्तः पापचति अपापचीत् अपापक् अपापग् अपापक्तु पापचांचकार पापचिता अपापाचीत् अपापचीत् ईः
स्वरेऽपि नोपधाया गुणः बोभुजीति बोभोक्ति बोभुक्तः बोभुजति अबोभुजीत् अबोभोक् बोभोजिता अबोभोजीत् वावदीति वावत्ति वावदीतु
वावत्तु वावद्धि वावद्यात् जाघटीति जाघट्टि जाघटीषि घृभिः घृः जाघट्षि अजाघटीत् स्पर्ध संघर्षे पास्पर्द्धीति पास्पर्द्धि पास्पर्द्धः पास्पर्ध
ति हो पास्पर्द्धि अपास्पर्द्धीत् अपास्पर्त् अपास्पर्द् सिपि अपास्पर्द्धीः अपास्पाः अपास्पर्त् अपास्पर्द् ॥ वावदिष्यत् ९ अवावादीत् १० घट चेष्टायां आत
इति पूर्वस्यात्वं जाघटीति घृभि घृरिति टः जाघट्टि १ जाघट्यात् २ जाघटीतु जाघट्टात् जाघट्टु ३ अजाघटीत् दिस्योरिति दि पूसि पोर्लोपः अजाघट् ४ जाघटांचकार ५
जाघट्यात् ६ जाघटिता ७ जाघटिष्यति ८ अजाघटिष्यत् ९ अजाघाटीत् १० अतो हलादेर्लघोरिति वा वृद्धिः स्पर्द्ध संघर्षे संघर्षः पराभिभवेच्छा आत इति पूर्वस्यात्वं
यङ्लुकीतीट् पास्पर्द्धीति ईडभावे नथोर्द्ध इति धत्वं हसान्त्यस्य मसस्येति धलोपे पास्पर्द्धि धलोपाभावे मृवे जवा इति दत्वं पास्पर्द्धि सिपि दलोपे खसे चपा इति तः पास्प
र्त्सि पक्षे पास्पर्त्सि १ पास्पर्ध्यात् २ पास्पर्द्धु पास्पर्द्धात् तुह्योरिति तातङ् पास्पर्द्धात् हौ मृसाद्धि र्हेरिति धत्वे हसादिति धलोपे पास्पर्द्धि धलोपाभावे दत्वम् पास्पर्द्धि ३ लङि अ
पास्पर्द्धीत् ईडभावे दिस्योर्हसादिति दि पूसि पोर्लोपः संयोगान्तस्येति धलोपः वाऽवसाने इति वा तः अपास्पर्द् अपास्पर्त् सिपि तु अपास्पर्द्धीः पक्षे दः सः ९ ॥ ॥ ॥

सिं॰ आ॰ उ॰ ५२

इतिदस्सः दोषामितिसस्सरः विलोपोदीर्घश्चेतिरलोपपूर्वदीर्घौ अपास्पाः ४ पास्पर्द्धांचकार ५ पास्पर्द्ध्यात् ६ पास्पर्द्धिता ७ पास्पर्द्धिष्यति अपास्पर्द्धिष्यत् ९ लुङि सि
सतामीस्सपामितीट्सेरितीट् इट्ईटीति सिलोपः अपास्पर्द्धीत् १० ॥ ॥ गाधृप्रतिष्ठादीनथोर्ईट्इतिघिः कृवेजवादितिदः जीगाद्धि ईद्रूपक्षे जागाधीति सिपि आदि
जवानामितिधः स्वसेचमादितिधस्यतः जाघात्सि जागाध्यात् २ जागाधीतु जागाद्धु होकसादितिहेर्द्धिः जागाद्धि ३ अजागाधीत् आदिजवानामितिधः अजा।
घात् सिपि अजागाधीः ईडभावेदिस्योरितिसिलोपः वावसानेवादः दः सदितिदस्यसः आदिजवानामितिधः अजाघात् सिपि अजाघात् ४ लुङि अजागाधीत्
अजागाधिष्टां १० नाधृनाधृयाञ्चादीश्वानइतिपूर्वस्यान्तंस्वसेचपादितिधस्यतः नानात्ति नानाथीति १ नानाध्यात् २ नानात्तु नानाथीतु नानात्तात् ३ अनाना

गाधृप्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थेच जागाधीति जागाद्धि जागाद्धः आदिजवानामिति जाघात्सि अजागाधीत् अजाघात् सिपि अजाघाः अ
जाघात् नाधृनानाथीति नानाति नानातः नानायति दधरादधीनि दादद्धि दाधत्सि अदादधीत् अदादद्धाम् अदादधुः अदाधः अ
दादधीः दादधिता अदादधीत् मुरमोमुदीति मोमोत्ति णौ तद ४ अनानाथीद् ४ लुङि अनानाथीत् अनानाथिष्टाम् १० दधधारणे ईद्रूपक्षे दादधी।
तिपक्षेनथोर्ईट्इतिघिः कृवेजवादितिदः दादद्धि १ सिपि आदिजवानामितिधः दाधत्सि १ दादध्यात् २ दादधीतु दादद्धु दादद्धात् हुह्लीकसाद्धिर्हेर्धिरितिधिः दादद्धि ३ लङि
अदादधीत् ईडभावे आदिजवानामितिधः अदाधत् सिपि दः सदितिदस्यसः अदाधः अदाधत् अदादधीः ४ लुङि अतोहसादेर्लघोरितिवा वृद्धिः अदा
दाधीत् अदादधीत् १० स्कुदिआप्रवणे इदितोनुमितिनुम् चोस्कुंदीति ईडभावे चोस्कुंत्ति १ चोस्कुंद्यात् २ चोस्कुंदीतु चोस्कुन्तु चोस्कुन्तात् ३ अचोस्कुंदीत् हि राम ५२
स्योर्हसादितिहि पुसिपोर्लोपः संयोगांतस्येतिदलोपः अचोस्कुन् ४ लुङि अचोस्कुंदीत् १० मुदीहर्षे मोमुदीति दः स्वरेऽपिनगुणः मोमोत्ति १ मोमुद्यात् २ मोमुदी
तु मोमोत्तु मोमुत्तात् ३ अमोमुदीत् अमोमोत् सिपि दः सदितिदस्यसः अमोमोः अमोमोत् ४ लुङि अमोमोदीत् १० ॥ ॥

कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायाम् र्वोर्विहसे इति दीर्घः खसे च पा इति दस्य नः चोकूर्त्तिर् ईदूपक्षे चोकूर्दीति १ चोकूर्द्यात् २ चोकूर्त्तु चोकूर्दीतु चोकूर्त्तात् ३ होझसादिर्हेर्धिः
चोकूर्द्धि ३ अचोकूर्दीत् अचोकूर्त् रात्सस्येति न लोपो न सिपि दः स इति दस्य सः रात्सस्येति सलोपः र्वोर्विहसे इति दीर्घः अचोकूः अचोकूर्दीः ४ लुङि अचोकू
र्दीत् १० डुकृञ् करणे ऋदन्तानाम् ऋदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक्रिक्रीकः अतिशयेन करोतीति चर्करीति ३ ईडभावे चर्कर्त्ति ३ द्वेरित्यन्तोऽतुः रतं चर्क्रति ३
विधिलिङि चर्कृयात् ३ लोटि चर्करीतु ३ चर्कर्त्तु ३ चर्कृतात् ३ लङि अचर्करीत् ३ ईडभावे दिस्योर्हल्ङ्यादिति दिप्सिपोर्लोपः अचर्कः ३ आशिषि लिङि यादादौ
यदिति रिङ् चर्क्रियात् ३ लुङि णित्ये इति णित्वात् धातोर्नामिन इति वृद्धिः अचर्कारीत् वृतु वर्त्तने लटि ईदूपक्षे इदेः स्वरेपीति न गुणः वर्वृतीति २ ईडभावे वर्वर्त्ति ३ वि

कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडायामेव चोकूर्दीति चोकूर्त्ति चोकूर्त्तः अचोकूर्त् सिपि अचोकूः ऋदन्तानाम् ऋदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक्रिक्रीकः
चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चरीकर्त्ति चर्कृतः चरिकृतः चरीकृतः चर्क्रति चरिक्रति चरीक्रति अचर्करीत् अचरि
करीत् अचरीकरीत् अचर्कः अचरिकः अचरीकः चर्करिता वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति वर्वर्त्ति वरिवर्त्ति वरीवर्त्ति वर्वर्तामास वर्वर्तिता वर्वर्ति
ष्यति अवर्वर्तिष्यत् वनीवञ्चीषि वनीवङ्क्षि वनीवच्यात् वनीवञ्चीतु वनीवङ्क्तु वनीवक्तात् अवनीवञ्चीत् ॥ धिलिङि वर्वृत्यात् ३ लोटि वर्वृतीतु ३

इडभावे वर्वर्त्तु ३ वर्वृतात् ३ होझसादिर्हेर्धिः वर्वृद्धि ३ लङि अवर्वृतीत् ३ इडभावे रात्सस्येति लोपो न अवर्वर्त् ३ दिस्योर्हल्ङ्यादिति दिप्सिपोर्लोपः
सिपि पक्षे वावसाने इति दः दः स इति दस्य सः रोऽपामिति सस्य रः रिलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ अवर्वाः अवर्वत् इटि अवर्वृतीः लिटि वर्वर्त्तामास ३ वर्वृत्या
तु ३ वर्वर्तिता ३ त्वदिगणानिर्दिष्टत्वात् वृतादिभ्यः स्यसनोरिति न अवर्वर्तिष्यति ३ अवर्वर्तिष्यत् ३ लुङि गणानिर्दिष्टत्वात् लिसुषादेरिति ङो न अवर्वृतीत् ३ वंचु
गतौ गत्यर्थात् कौटिल्ये इति यङ् वंचुस्रंसु इति पूर्वस्य नीगागमः लुकि न तन्निमित्तमिति यङो लुका लुप्तत्वात् दाम्निनो नलोपो न वनीवंचीति ईडभावे वनी
वंक्ति न सांङि त्वादि हस्यादेव नो लोप इति नलोपः वनीवक्तः द्वेरित्यन्तोऽतुः वनीवचति १ वनीवच्यात् २ वनीवंचीतु वनीवङ्क्तु वनीवक्तात् होझसादिति हेर्धिः

सि॰ चं॰
श्री॰ उ॰
पृ॰

संयोगांतस्येति वलोपः अवनीवत् ५ लुङि अवनीवंचीत् १० गम्लृ गतौ ऋमुजपामिति पूर्वस्यनुक् जंगमीति ईडभावे जंगंति लोपस्त्वनुदात्ततनामितिमलो
पः जंगतः गमांस्वरे इत्युपधालोपः जंग्मति मोनोधातोरितिनः जंगन्मि १ जंगम्यात् २ जंगमीतु जंगंतु जंगतात् हौ लोपस्त्वनुदात्ततनामितिमलोपस्याऽसिद्धत्वादत
इति न हेर्लुक् जंगहि ३ अजंगमीत् ईडभावे दिस्योरितिदिपसिपोर्लोपः मोनोधातोरितिनः अजंगन् ४ अनुबंधनिर्दिष्टत्वात् लित्युपादेरितिनङः ह्यंनेतिनवृद्धिः अ
जंगमीत् १० हनहिंसागत्योः पूर्वोद्धंनेरितिहस्यघः हंतेरितिघित्वपानिर्देशस्त्यापियङ्लुकिभवत्येवेतिन्यासकारः घ्निपाशपेतिनिषेधस्यअनित्यत्वात् ऋमुजा
पामितिपूर्वस्यनुक् जंघनीति ईडभावे जंघंतिनमिलोपस्त्वनुदात्ततनामितिनलोपः जंघतः गमांस्वरे इत्युपधालोपः द्धेरित्यनोऽनत् जंघ्नति १ जंघन्यात् २ जंघ
नीतु जंघंतु जंघतात् जवेषिदिशाधीतिसूत्रे अयङ्लुकीतिवक्तव्यम् तेनजंघहि ३ अजंघनीत् ईडभावे अजंघन् ४ जंघनांचकार ५ हनोलुङ् लिङोर्वधइति

संयोगान्तस्यलोपः अवनीवत् जङ्गमीति जङ्गन्ति लोपस्त्वनुदात्ततनाम् जङ्गतः गमांस्वरे जंग्मति जङ्गमीमि जङ्गन्मः जङ्गन्वः ज
ङ्गमीतु जङ्गन्तु हौ जङ्गहि अजङ्गमीत् अजङ्गन् अजङ्गनाम् गमांस्वरे अजंग्मुः जङ्गमिता अजङ्गमीत् अजङ्गमिष्टाम् हिंसायाम् नुजेघ्नयी
ति जेघ्नेति जंघनीति जंघन्ति जंघतः जंघ्नति लोपस्त्वनुदात्ततनाम् जंघति अजंघनीत् अजंघन् आशिषि ॥ ९ वधादेशः द्वित्वविशिष्ट
स्य हनीवधादेशात् वधादेशस्यपुनर्द्वित्वं नवध्यात् ६ अवधीत् १० आङ्पूर्वस्तु आङोयमहनइत्यात्मनेपदम् आजंघनेइत्यादिप्रकृतिग्रहणे यङ्लुगंत रा॰ म॰
स्यापि ग्रहणमित्युक्तत्वात् चर गतौ भक्षणेच लुपसदेतिगर्हायांयङ् यङोलुक् ऋमजपामितिनुक् चरफलोरित्युत्वं उतस्तपरत्वान्नगुणः य्वोर्विहसेइतिदीर्घः सु ५८
स्यादेव चंचूर्तिचंचुरीति १ चंचूर्य्यात् २ चंचूर्तु चंचुरीतु चंचूर्त्तात् ३ अचंचूः पदांतविषयत्वात् य्वोर्विहसेइतिदीर्घः अचंचुरीत् ४ खनु अवदारणे ऋमजपामितिनुक् चं
खनीति चंखन्ति जनसनखनेत्यात्वं चंखातः जनसनेत्यत्र हकारे चेतिवाच्यम् तेनह्यावप्यात्वं चंखाहि ३ अचंखनीत् अचंखन् ४ आशीर्लिङि जनसनेतिवाऽऽत्वं चंखाया
त् चंखन्यात् लुङि अतोहलादेरितिवावृद्धिः अचंखनीत् अचंखानीत् १० युमिश्रणेऽमिश्रणे च ओरौ इतिसूत्रेऽद्वित्वकस्येत्युक्तत्वात् ॥ ॥ ॥ ॥

निष्प्रयुक्षये सर्वविधिभ्यो लुग्विधिर्बलीयान् इति पूर्वं यङो लुक् लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणत्वाभावात् स्वपिस्यमिव्येञां यङीति विधीयमानं यत्संप्रसारणं तन्न भ
वति रुदादेश्चतुर्णां हलादेरिति गणनिर्दिष्टत्वादिण्न स्यात् इति पूर्वस्यात्वं ईत्पक्षे सास्वपीति ईडभावे सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति १ सास्वप्यात् २ सास्वपीतु सास्व
प्तु सास्वप्तात् हौ कृसादि विति धिः रुवेजवा इति वः सास्वप्धि ३ रुदादेर्दिस्योरीडडा विति गणनिर्दिष्टत्वान्न असास्वपीत् १ असास्वप् ४ सास्वपांचकार ५ आशिषि यजा
मिति संप्रसारणम् सासुप्यात् ६ सास्वपिता ७ सास्वपिष्यति ८ असास्वपिष्यत् ९ अतो हलादेरिति वा वृद्धिः असास्वापीत् असास्वपीत् १० कॄ विक्षेपे आत इति पूर्वस्यात्वं
ऋदंतानामिति तपरत्वाद् इरुकृ निकरीकीनभवंति इइ पक्षे चाकरीति ईडभावे चाकर्त्ति ऋत इद्धातोरिति र्वोर्विहसे इति दीर्घः चाकीर्त्तः हे रिल्पनोडत् चाकिरति १ चा

सास्वपीति सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति हौ सास्वप्धि असास्वपीत् असास्वप् सासुप्यात् असास्वापीत् असास्वपीत् कॄ विक्षेपे
चाकरीति चाकर्त्ति चाकीर्त्तः चाकिरति चाकरिता चाकरीता तातरीति तातर्त्ति तातीर्त्तः तातिरति तातरीतु तातर्त्तु ऋत इद् तातीर्त्तात्
तातीर्हि अतातरीत् अतातः तातीर्यात् अतातारीत् अतातारिष्टाम् ऋतेर्यङ्लुकि द्वित्वे पूर्वस्य र इत्यत्वं रुक् रिग्रीको ह्रस्वपूर्वस्यासवर्ण इ पू-
अररीति अरियरीति अरीयरीति अरर्त्ति अरियर्त्ति ।। कीर्यात् २ चाकरीतु चाकर्त्तु चाकीर्त्तात् चाकीर्हि ३ अचाकरीत् ईडभावे दिस्योर्हल्ङ्यादिति दिपुसि
पोर्लोपः अचाकः उसि गुणः अचाकरुः ४ चाकरांचकार ५ चाकीर्यात् ६ चाकरिता ७ चाकरिष्यति ८ अचाकरिष्यत् ९ लुङि णिन्त्वे इति णित्वात् यानो र्नामिना-
इति वृद्धिः अचाकारीत् १० तॄ प्लवनसंतरणयोः तातरीति तातर्त्ति तातीर्यात् २ तातरीतु तातर्त्तु तातीर्त्तात् तातीर्हि ३ अतातरीत् अतातः ४ तातरांचकार ५ तातीर्यात् ६
तातरिता ७ तातरीष्यति ८ अतातरिष्यत् ९ अतातारीत् अतातारिष्टाम् १० ऋ गतौ भौवादिकजौहोत्यादिकयोर्ग्रहणं अस्मात् सृचिस्त्रिमूत्रीति यङ् द्वित्वं चके
विनु यङीति पूर्वस्य गुणमाहुः अन्ये तु र इति पूर्वस्यात्वमित्याहुः फलं तु न विशेषः ऋदंतानामिति पूर्वस्य रुग् रिग्रीगागमाः अरर्त्ति रिग्रीको ह्रस्वत्वं रूपं त्रै सवर्णे ख

चाव

सि॰ चं॰
आ॰ उ॰
६०

अरियर्त्ति २ ईडूपक्षे अरीरीति अरियरीति २ तसि अर्रतः अरियृतः २ द्वेवित्यंतो नुक्रररमनिति रः रिलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ आरतिपरत्वात्पूर्वमिपत
गारत्वं अरिअति २ मध्यमपुरुषे तु अरर्षि अरियर्षि २ ईडूपक्षे अररीषि अरियरीषि २ रिश्रीकोसुल्पंरूपं अर्रथः अरियृथः २ उत्तमपुरुषे तु अरर्मि अरि
यर्मि २ ईडूपक्षे अररीमि अरियरीमि अर्रवः अरियृवः २ लिङि अर्र्यात् अरियृयात् २ लोटि अरर्तु अरियर्तु २ ईडूपक्षे अररीतु अरियरीतु २ अर्रतात् अ
रियृतात् २ अर्रताम् अरियृतां २ आरतु अरियतु २ अर्रहि अरियृहि २ उत्तमे तु अरराणि अरियराणि २ अरराव अरियराव २ लङि दिस्योर्हसादिति दिपूसिपोर्लो
पः आरः आरियः २ ईडूपक्षे आररीः आरियरीः उत्तमे तु आररं आरियरम् २ आर्रव आरियृव २ लिटि अररांचकार अरियरांचकार २ आशिषि लिङि पित्तपानिर्दि

अरियर्त्ति अर्रतः अरियृतः अरियतः रुकोरिलोप इतिलोपः आरति अरिअति अर्र्यात् अरियृयात् अरियृयात् अररीतु अरिय
रीतु अरियरीतु अरर्तु अरियर्तु अरियर्तु आरतु अरियतु अरियतु आररीतु आरियरीतु आरियरीतु आरः आरियः आरियः अरियृतु
आररुः आरियरुः आरियरुः सिपि आररीः आरियरीः आरियरीः आरः आरियः आरियः लिङि यादादाविति रिङ् आरियात् आरियिया
त् अररिता अरियरिता अरियरिता लुङि आरारीत् आरियारीत् गृहू जर्गृहीति जार्गृहीति जर्गढि जर्गृढः जर्गृहति जर्गृहीतु जर्गृढु जर्गृढा
त् हौ जर्गृढि अजर्गृहीत् अजर्घट् अजर्घड् ष्ट्वात् गुणोर्तिसंयोगाद्योरिति गुणो न यादादौ पे इति रिङ् रिलोपो दीर्घश्चेति रलोपपूर्वदीर्घौ आरियात् आरियि
यात् अरीरियात् लुटि अररिता अरियरिता २ लृटि अररिष्यति अरियरिष्यति २ लृङि आररिष्यत् आरियरिष्यत् २ लुङि णित्वात् धातोर्नामिन इति वृद्धिः आरारी
त् आरियारीत् २ गृहग्रहणे दे स्वरेपीति गुणनिषेधे ऋदंतानाम् उपधानां चेति रुग्रिश्रीकः ईडूपक्षे जर्गृहीति ईडभावे होढ इति ढत्वं तथोर्ध इति धत्वं ष्टु
त्वं ढि ढो लोप इति ढलोपः जर्गर्ढि ३ जर्गृढ इत्यत्र ढि ढ इति ढलोपे पूर्वस्य दीर्घो नानृत इत्युक्तत्वात् जर्घर्क्षि ३ उत्तमे जर्गृहीमि ३ जर्गर्ह्मि ३ जर्गृह्यात् ३ श
जर्गृहीतु ३ जर्गर्ढु ३ जर्गृढात् ३ जर्गृढां ३ जर्गृहतु ३ रुसा ॥ ॥ ॥ अरियियादिति रिश्रीको अरियिय इति स्थिते यात् यादादौ इति रिङ् बहिरंग त्वेन रिङोऽसिद्धत्वाच्चलोपो न भवति

एम
६०

ढ्रिर्ढ्रैरितिघिः जर्गृढि ३ उतमेतुढ्ढेः स्वरेपीतिगुणोनजर्गृहाणि ३ लङि अजर्गृहीत् ३ ईडभावे आदिजवानामितिघः अजर्घर्ट् ३ अजर्गृढां ३ अजर्गृढुः ३ अजर्गृ
ह्रीः अजर्घर्ट् ३ अजर्गृढम् अजर्गृढ ३ ढ्ढेः स्वरेपीतिनगुणः अजर्गृहम् ३ अजर्गृहव ३ अजर्गृह्म ३ जर्गर्हांचकार ३ जर्गृह्यात् ३ लुटि अनुबंधनिर्दिष्टत्वाद्ऊदितो
वेतोडूविकल्पोनजर्गर्हिता ३ जर्गर्हिष्यति ३ अजर्गर्हिष्यत् ३ अजर्गर्हीत् ३ अजर्गर्हिष्टाम् ३ ग्रहउपादाने यङोलुकालुप्तत्वान्न्निमित्तंग्रहांङितिचेति संप्रसारण
मितिनभवति आतइति पूर्वस्यात्वंजाग्रहीति ईडभावे होढइतिढत्वंजयोर्दइति धत्वंष्टुत्वंच ढिढोलोपोदीर्घश्चेति ढलोपपूर्वदीर्घौजाग्राढि नसादौ प्रत्यये ङित्वा
त्प्रहांङितिचेति संप्रसारणंतस्यसंप्रसारणस्याः सिद्धंवहिरंगमंतरंगेइत्यसिद्धत्वात् रुग्रिग्रीगागमा नभवंति जागृढः सिपि जाग्रहीषि ईडभावे होढइतिढ
त्वंषढोःकः सेइतिकत्वं आदिजवानामितिघः जाग्रक्षि १ जागृह्यात् २ जाग्रहीतु जाग्राढु जागृढात् ३ अजाग्रहीत् अजाग्रट् ४ जाग्रहांचकार ५ जाग्र

ग्रहा जाग्रहीति जाग्राढि नसादौङि न्निमित्तंसम्प्रसारणं तस्यवहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्नरुगादयः जागृढः जागृहति जाग्र
हीषि जाग्रक्षि जागृढि जाग्रहिता गृधु जर्गृधीति जर्गर्द्धि जर्गृद्धः जर्गृधति जर्गृधीषि जर्घर्त्सि अजर्गृधीत् अजर्घर्त् सि
पि अजर्गृधीः अजर्घाः अजर्गर्धीत् अजर्गर्धिष्टाम् पाप्रच्छीति पाप्रष्टि नसादौनसम्प्रसारणंश्तिपानिर्देशात् ०॥ ॥

स्यात् लुटि ईटोग्रहामिति सूत्रे एकस्वरस्यग्रहेरितियुक्तत्वात् यङ्लुकिदीर्घोनमाधवस्तुदीर्घमाह तज्ज्ञाप्यविरुद्धम् जाग्रहिता ७ जाग्रहिष्यति अजाग्र
हिष्यत् ९ अजाग्रही [illegible]ष्यतेतिनवृद्धि १० गृधु अभिकांक्षायाम् ढ्ढेः स्वरेपीतिगुणनिषेधः ऋदंतानामृदुपधानांचेतिरुग्रिग्रीगागमाः जर्गृधीति ३ ईडभावे
तथोर्धइति धः भवेजवांइतिदः जर्गर्द्धि ३ सिपि जर्गृधीषि ३ इडभावे आदिजवानामितिघः स्वसेचपाइतितः जर्घर्त्सि २ जर्गृध्यात् २ जर्गृधीतु जर्गर्द्धु जर्गृद्धा
त् अजर्गृधीत् इडभावे उपधायाल्लघोरितिगुणः दिस्योरितिदिपूसिप्योर्लोपः आदिजवानामितिघः अजर्घर्त् अजर्गृद्धां अजर्गृधुः सिपिदः सइतिसः दोषामि
तिसस्यरः विलोपोदीर्घश्चेतिरलोपपूर्वदीर्घौ अजर्घाः अजर्घर्त् ४ जर्गर्द्धांचकार ५ जर्गृध्यात् ६ जर्गर्धिता ७॥ ॥

सि॰ते॰ जर्गर्धिष्यति ८ अजर्गर्धिष्यत् ९ अजर्गधीत् १० प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् आत इति पूर्वस्यात्वं पाप्रच्छीति ईड्भावे व्रश्चेति षत्वं ष्टुत्वं पाप्रष्टि तसादौ प्रत्यये ग्रहिज्येति चेति संप्रसा
श्रा॰उ॰ रणं नस्ति पातिदिश्त्वात् ॥ ॥ क्रुतिमुसेत्कौजमेच व्रश्चस्य शोव स्य ऊः धातोः व्रश्चस्य शकारः स्यात् वकारस्य ऊश्च कितिङितिमुसेपरे क्विपि जमे च परे भाष्ये उक्तं च्छ्वो
६१ रित्यनेन ऊभाविनां यु ... वकारान्तानां धातूनां यङो लुग् न भवतीति मव्य बन्धने यांतः नेवृदेवृदेवने इत्यादिवांतस्य ऊभावी ज्वरत्वरेति ऊभाविनोः स्त्रिवि
मव्यो मुपङ् लुग् ... व इति व्रश्चस्य शः व्रश्चेति षः पाप्रष्टः पाप्रच्छति पाप्रच्छीषि ईड्भावे व्रश्चेति षः षढोः कः सीति कः पाप्रक्षि उक्तमेतत् पाप्रश्मि १ पाप्रच्छ्यात्
२ पाप्रच्छीत् पाप्रष्टु पाप्रष्टात् हौ मुसाद्विर्हेरिति धिः क्रुतिमुसेइति व्रश्चस्य शः व्रश्चेति षः मवेइति षस्य डः ष्टुत्वं च पाप्रड्ढि ३ अपाप्रच्छीत् ईड्भावे दिस्योरिति

क्रुतिमुसेत्कौजमेच व्रश्चस्य शोवस्य ऊः पाप्रष्टः पाप्रच्छीमि पाप्रश्मि पाप्रच्छूवः पाप्रश्मः हयगतौ जाहयीति यवयोर्वसे
हकारे च लोपः जाहति जाहतः जाहयति जाहयीषि जाहमि जाहयीमि जाहामि जाहावः जाहामः अजाहयीत् अजाहत् जा
हय्यात् हर्यगतिकान्त्योः जाहर्यीति जाहर्ति जाहर्तः जाहर्यति जाहर्हि अजाहर्यीत् अजाहः अजाहर्ताम् अजाहर्युः ॥६॥

दिप्सिपोर्लोपः व्रश्चेति षः षोड इति डः अपाप्रट् अपाप्रष्टाम् अपाप्रच्छुः अपाप्रच्छीः अपाप्रट् अपाप्रष्टं अपाप्रष्ट अपाप्रच्छं अपाप्रच्छ्व अपाप्रश्मः ४ पाप्रच्छांचकार
५ पाप्रच्छ्यात् ६ पाप्रच्छिता ७ पाप्रच्छिष्यति ८ अपाप्रच्छिष्यत् ९ अपाप्रच्छीत् १० हयगतौ जाहयीति ईड्भावे यवयोर्वसे इति यलोपः जाहति उक्तमेतत् जाहपी
मि यवयोरिति यलोपे ओरित्यात्वं जाहामि १ जाहय्यात् जाहयीतु जाहतु जाहतात् जाहतां जाहयतु जाहहि जाहतात् उक्तमेतत् जाहयानि ३ लङि अजाहयीत्
अजाहत् ४ जाहयांचकार ५ जाहय्यात् ६ जाहयिता ७ जाहयिष्यति अजाहयिष्यत् सनेतिनवृद्धिः अजाहयीत् १ हर्यगतिकान्त्योः आत इत्यात्वं जाहर्यीति ईड्भा
वे यवयोर्वसे इति यलोपः जाहर्ति १ जाहर्य्यात् २ जाहर्यीतु जाहर्तु जाहर्तात् अजाहर्यीत् अजाहः जाहर्यांचकार ५ जाहर्य्यात् ६ जाहर्यिता ७ जाहर्यिष्यति ८ अजाहर्यि राम॰ ६१

ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधावकारयोरूः क्वौमूसादौजमादौहकारेचप्रत्यये ज्वररोगे त्वरासंभ्रमे स्त्रिवुगतिशोषणयोः अवपालने मववंधने ज्वरादेरूठ्हर
णं क्विपिजूः जुरौ जुरः मूसादौतु जूर्तिः जूर्णः जूर्णवान् तूः तुरौ तुरः तूर्तिः तूर्णवान् स्रूः स्रुवौ स्रुवः स्रुतिः ऊः उवौ उवः ऊतिः मूः मुवौ मुवः मूतिः मूतः ज्वरआतङ्
तिपूर्वस्यात्वं जाज्वरीति ईडभावे उपधावकारयोरूः जाजूर्त्ति जाजूर्तः जाज्वरति १ जाज्वर्यात् २ जाज्वरीतु जाजूर्त्तु जाजूर्तात् ३ अजाज्वरीत् अजाजूः ४ जाज्वरांच
कार ५ जाज्वर्यात् ६ जाज्वरिता ७ जाज्वरिष्यति ८ अजाज्वरिष्यत् ९ [illegible] अजाज्वारीत् [illegible] १० त्वर तात्वरीति तातूर्त्ति १ तात्वर्यात् ता
त्वरीतु तातुर्त्तु तातूर्त्तात् ३ अतात्वरीत् अतातूः ४ तात्वरांचकार ५ तात्वर्यात् ६ तात्वरिष्यति ७ अतात्वरिष्यत् अतात्वारीत् [illegible] १० स्त्रिवु सेस्त्रिवीति सेस्त्रोति १ से

ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधावकारयोरूः क्वौभूसादौजमादौहकारेचप्रत्ययेपरे जाज्वरीति जाजूर्त्ति जाजूर्तः जाज्वरति जाज्वर्वः।
जाजूर्मः अजाज्वरीत् अजाजूः तात्वरीति तातूर्त्ति अतात्वरीत् अतातूः सेस्त्रिवीति सेस्त्रोति सेस्त्रीव्यात् असेस्त्रिवीत् असेस्त्रोत् मवव
न्धने मामवीति मामोति मामूतः मामवति मामावः मामूमः मामूहि मामवानि अमामवीत् अमामोत् सिपि अमामवीः अमा
मोः अमामवम् अमामाव अमामूम तुर्वीथुर्वीदुर्वीधुर्वीहिंसायाम्० तोतूर्वीति०॥ ९ स्त्रीव्यात् २ सेस्त्रिवीतु सेस्रूतात् ३ असेस्त्रिवीत्॥
असेस्त्रोत् सिपि असेस्त्रोः सेस्त्रेवांचकार ५ सेस्त्रीव्यात् सेस्त्रेविता ७ सेस्त्रेविष्यति ८ असेस्त्रेविष्यत् असेस्त्रेवीत् १० मव मामवीति ईडभावे ऊवेर्द्ध
ते गुणः मामोति उक्तमेतु मामवीमि मामोमि यवयोर्वसेदूतिवलोपः वोरित्यात्वं मामावः मामूमः १ मामव्यात् २ मामवीतु मामोतु मामूतात् होमामूहि ३
॥अमामवीत् अमामोत् उक्तमेतु अमामवं अमामाव अमामूम ४ लुङि अमामावीत् अमामवीत् १० तुर्वीहिंसायां य्वोर्विहसे दूति दीर्घः यङीति
पूर्वस्यगुणः तोतूर्वीति ईडभावे० ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ७ ॥

सि॰ चं॰ रेफाच्छ्वोर्लोपः क्वौ मूसादौ क्ङिति जमादौ हकारे च प्रत्यये रकारात्परयोर्द्वतोः छकारवकारयोर्लोपः स्यात् क्विपि परे मूसे जमे हे च क्रमादुदाहरणं तुर्वीत्तूः तुरौ तुरः धुर्वी धूः

श्रा॰ उ धुरौ धुरः मूर्छा मूः मुरौ मुरः मूसादौ तु रेफाच्छ्वोरिति वलोपः उपधायां चेति गुणः तोतोर्त्ति यङ्यप्यत्र यवयोर्वसि इत्यनेन वलोपे सिध्यति तथापि तोतूर्त इत्यादौ वा

६२ लोपार्थं रेफाच्छ्वोर्लोप इत्युपन्यस्तमन्यथा तत्र यवयोर्वसि इति लोपं बाधित्वा वस्य क्ङिति मूसे इति ऊठ् स्यात् तोतूर्व्यात् २ तोतूर्वीतु तोतोर्तु तोतूर्त्तात् ३ अतोतूर्वीत् अतोतोः

लुङि अतोतूर्वीत् १० थुर्वी हिंसायाम् तोथूर्वीति तोथोर्ति १ तोथूर्व्यात् २ तोथूर्वीतु तोथोर्तु तोथूर्त्तात् ३ अतोथूर्वीत् अतोथोः लुङि अतोथूर्वीत् १० धुर्वी दोधूर्वीति दो

धोर्ति १ दोधूर्व्यात् २ दोधूर्वीतु दोधोर्तु दोधूर्त्तात् ३ अदोधूर्वीत् अदोधोः ४ लुङि अदोधूर्वीत् १० मूर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति इड्भावे रेफाच्छ्वोरिति छलोपः

रेफाच्छ्वोर्लोपः क्वौ मूसादौ जमादौ हे च प्रत्यये तोतोर्त्ति तोतूर्तः तोतूर्वति तोतूर्वीषि तोतोर्षि तोतूर्वः तोतूर्मः सिपि अतोतूर्वीः अतोतोः।

तोथोर्ति तोथूर्तः दोदोर्ति दोधोर्ति मुर्छा मोहसमुच्छ्राययोः मोमूर्छीति मोमोर्ति मोमूर्त्तः मोमूर्छति मोमूर्मः अमोमूर्छीत् ॥ ❁ ॥

॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया ॥ ❁ ॥ नाम्नो यदीच्छायाम् अस्य नाम्न इच्छायामर्थे यप्रत्ययो भवत्यवर्णस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति॰ ॥

उपधायां चेति गुणः मोमोर्त्ति १ मोमूर्छ्यात् २ मोमूर्छीतु मोमोर्तु मोमूर्त्तात् ३ अमोमूर्छीत् अमोमोः ४ लुङि अमोमूर्छीत् १० अजगन्यादेः अजेरव तुर्षु वीति य

ङि विवक्षिते वी आदेशः वेवीयते अस्य यङ्लुग्नास्ति लुकापहारे विषयत्वासंभवेन वीभावस्याप्रवृत्तेः ॥ ❁ ॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया नाम्नो यदीच्छास्य आद्रुवीत्य एम॰

तः कर्मणीति इच्छायामात्मन इत्यत इच्छायामिति आत्मन इति चानुवृत्तं कर्मणि वर्त्तमानान्नाम्नो यप्रत्ययः स्यात् आत्माशब्दस्तु परस्याद्वृत्त्यर्थं स्वशब्दपर्यायो गृह्यते ६२

इच्छया च क्रियायाम् अन्वेन स्वाश्रयः कर्त्ता ऽऽक्षिप्तः स चेदिष्यमानं वस्तु स्वसंबंधित्वेनावेक्षते तदायं प्रत्ययः आत्मनः स्वसंबंधित्वं साक्षाद्ग्राह्यं तेन यजमानस्य पुत्रमि

च्छति पुरोधा इत्यत्र न यः महान्तं पुत्रमिच्छतीत्यत्रापि न यः सविशेषणानां वृत्तिर्न वृत्तस्य वा विशेषणयोगो नेति वचनात् यद् इति सप्तम्या विपरिणम्यते अवर्णान्तस्य ना

अरे इत्यल्लोपे प्राप्ते परत्वादाम्भोर्णादाविति पूर्वस्यात्वं ततः आतो णप्डाविति डो डित्वाट्टिलोपे औ आतो नः पीत्यालोपे अतुः॥ ❀ ॥ लुङि यमिरमिनम्यातामितीट्स
को आसीत् मालेवाचरति मालाति लिटि अनेकस्वरत्वादाम् मालांचकार लुङि अमालासीत् कविरिवाचरति कवयति कवयांचकार आशिषि येइति दीर्घः क
वीयात् नामधातोर्ईड्डिर्वा सो सिप्रत्यये परे लुङि कैयटमतेन वृद्धिः माधवस्तु नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति विः पक्षी तद्वदाचरति वयति लिटि तु धातोरितियः
विव्यतुः आशिषि यादादौ येइति दिरूपित्रियात् यादादेः पे इति सिलुक् भुवः सिलोपे इति भुवो वुगिति च वुक् आम्भोरित्यनेनात्वं चास्यनाभिव्यक्तत्वेन धातुपाठस्य

लिटि औ अतुः उः इययात् इता आसीत् आसिष्टाम् मालेवाचरति मालाति मालायांत् मालाहि अमालात् मालाञ्चकार मालिता अमाला
सीत् कविरिवाचरति कवयति अकवयत् नामधातोर्ईड्डिर्वा सो अकवायीत् अकवयीत् विरिवाचरति वयति विवाय विव्यतुः अवायीत्
अवयीत् श्रीरिवाचरति श्रयति शिश्राय शिश्रियतुः अश्रायीत् अश्रयीत् पितेवाचरति पितरति पितराञ्चकार स्यादादाविति रिङ् पि
त्रियात् भूरिवाचरति भवति वुभाव अभोवीत् द्रुरिवाचरति द्रवति अद्रावीत् न मान्तस्योपधाया दीर्घः कौ मृसादौ ङि तिहे च इदमिवाचर
ति इदामति राजेवाचरति राजानति राजायते मन्थाइवाचरति मथीनति ऋभुक्षाइवाचरति ऋभुक्षीणति द्यौरिवाचरति द्यवति दुद्याव द्यूया
त् द्यविता क इवाचरति कति चकौ चकेत्यन्ये स्वइवाचरति स्वनि संस्वौ सस्व इत्यन्ये॥ सैव नत्र ग्रहणात् अभावीत् बुभाव श्रिलु द्रुभ्य इति न डोधा
तु पाठस्याभावात् अद्रावीत् न मान्तस्योपधाया दीर्घः कौ मृसादौ हकारे च क्विति मृसादौ किति शं तो दांत इत्युदाहरणं ङिति त्रय ङ् लुकि न स्तु प्रत्यये शं शांतः दं दां
तः पंथाइवाचरति पथीनति अत्रांतरंगत्वाद्दीर्घस्ततो न गुणः द्यौरिवाचरति क्विति मृसे क्वाविति वस्य उत्वे गुणावादेशो द्यविति को ब्रह्मा तद्वदाचरति कति लि
टि धातोर्नामिन इति वृद्धौ आतो णव् डाविप्त्यो च काविति हरदत्तः माधवस्तु णपि वृद्धिं वाधित्वा यन इत्यलोपात् चक इति रूपमाह॥ ॥ ॥ ॥

अभिव्यक्तपदार्था ये स्वतंत्रा लोकविश्रुताः शास्त्रार्थस्तेषु
दःतेव्यः शब्देषु न तदुक्तिषु॥३॥

सि॰ तं॰ आचारउपमानात् नाम्नोयई चास्यइत्यनुवृत्तं आचरणमाचारः चरेभावेघञ् ज्ञानंव्यवहारोवा उपमीयतेऽनेनेत्युपमानं क्यङः करणेयुट् कर्मणउपमानादश्
श्री॰ उ॰ आराद् उपमानाच्चनाम्नोयः स्यात् आचारेर्थेतस्मिन्यपरेपूर्वस्यावर्णस्यइत्वं चराजानमिवाचरतीत्यत्र नाम्नोनइतिनलोपेकृतेईत्वं राजीयति भृशादिभ्योऽभूततद्भा
ई॰ ४ वेयङ् अन्त्यहसलोपश्च भृशादिभ्योयङ्स्यात् तस्मिन्परेभृशादीनामन्त्यस्यहसस्यलोपश्चाभूततद्भावेऽर्थेयेइतिदीर्घः भृशायते च्विवपिभृशादिभ्यः च्विप्स्यादभू
ततद्भावेऽर्थे च्विरपि भृशादिभ्यः च्विः स्यादभूततद्भावेऽर्थेकृभ्वस्तियोगएव उपसर्गसमाकारंपूर्वपदंधातुसंज्ञाहेतौप्रत्ययेचिकीर्षितेपृथक्क्रियतेधातुसंज्ञावि

आचारउपमानात् कर्माधारयोरुपमानादाचारेऽर्थेयप्रत्ययोऽस्यचेकारः पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादेइवाच
रति प्रासादीयति कुट्यांभिक्षुः भृशादिभ्योऽभूततद्भावेयङ् अन्त्यहसलोपश्च अभृशोभृशोभवति भृशायते अशश्वत् शश्वद्भवति शश्वाय
ते च्विवपिभृशति च्विरपिभृशीभवति नृस्यभू[illegible] सुमनायते उपसर्गसमानाकारम्पूर्वपदन्धातुसञ्ज्ञाहेतौप्रत्ययेचिकीर्षितेपृथक्क्रि
यते स्वमनायत उदमनायत् सुखादिभ्योयङ् कर्तुरनुभवेसुखंवेदयतेसुखायते दुःखायते पुच्छादुदसनेव्यसनेपर्य्यसनेचणिङ् उ
त्पुच्छयते उदपुपुच्छत विपुच्छयते परिपुच्छयते भाण्डात्समाचयनेसम्भाण्डयते॥ धायकेप्रत्ययेकर्तुमिष्टेसतिउपसर्गतुल्यंपूर्वपदंभिन्नं
कर्त्तव्यमित्यर्थः चुरादौसंग्रामइ युद्धेइतिसंविग्निधृपाठोऽस्यज्ञापकः तेनमनस्शब्दात्प्रागअड्भवतिस्वमनायत सुखादिभ्योयङ् कर्तुरनुभवेसुखादिभ्यःक
र्मभ्योऽनुभवकर्तुरेवचेत् सुखादीनिस्युः अनुभवशब्दोज्ञानवाचीतदपेक्षमेवकर्तृत्वंकर्ता चेत्सुखादिभिरन्वेतिसुखंवेदयतेयेइतिदीर्घः सुखायतेकर्तुरितिकिं
सुखंवेदयतेपरस्यइहयन्निष्टं सुखंतद्भिन्नोऽनुभावः पुच्छादुदसनेव्यसनेपर्यसनेचणिङ् पुच्छान्नाम्नोणिङ्स्यात् उत् ऊर्ध्वमसनंक्षेपणं विविधंविरुद्धंवाऽस
नंव्यसनंपरिसमंतादसनंपर्यसनंतस्मिन्नर्थेङित्वादात् पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते उदपुपुच्छत भांडात्समाचयनेभांडात् णिङ्स्यात् राशीकरणेऽर्थेसंभांडय ६५

सि॰चं॰ अवोचत ग्रथिग्रंथ्योः श्र्योरादिकयोर्नरभावपक्षे ग्रंथते ग्रंथ इत्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षा तत्रास्याते नोक्तत्वात्प्रथमा लुङि॰ अग्रंथिष्ट अग्रंथिष्ट श्रैयादिकयोस्तु ग्रथ्नीते ग्रथ्नीते च मेखला
श्र्या॰उ॰ त्वा स्वयमेव आत्मनेपदं द्विधौ योऽ कर्मकस्तमुदाहरति विकुर्वते सैंधवा इत्यत्राकर्मकाच्चेत्यनेनाऽऽ द्विधानं आख्याते नोक्तत्वात् कर्मकर्तरि प्रथमा वक्तीत्यर्थः लुङि॰ इण्वदि
७६ टि व्यकारिष्ट व्यकारिषातां व्यकारिषत इण्वदिड्भावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः व्यकृत व्यकृषातां व्यकृषत कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा दऽ वादौ कुषिर जिभ्यामुभयपदं भवा
ति कर्मकर्तर्यर्थे तिवादिश्च तु वेयपरतः अनपित्वात्मनेपदमेव भवति कुषनिष्कर्षे श्यादिकः रंज रागे दैवादिकः कुष्यति कुष्यते वा पाद इत्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायामा
ख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावादात्मनेपदादिः लुङि॰ इण् तनी ती ण् अकोषि रज्यति रज्यते वा वस्त्रमित्यत्रापि कर्मकर्तर्योख्यातः तत्रास्याते नोक्तत्वात् प्रथमा लुङि॰ अरंजि अरंस्त

अवोचत ग्रन्थ्यते ग्रन्थः अग्रन्थिष्ट विकुर्वते सैन्धवाः व्यकारिष्ट व्यकृत कुषिरञ्जोः कर्मकर्तरि वा दऽ वादौ कुष्यति कुष्यते वा पादः अकोषि
रज्यति रज्यते वा वस्त्रम् अरञ्जि इति कर्मकर्तृप्रक्रिया स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् लङोऽपवादः स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्या
मः यद्योगे उक्तं न अभिजानासि कृष्ण यद्वनेऽभुञ्ज्महि उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यम् सुप्तोऽहं किल विललाप ॥ तां अरंक्षत इह क

र्मकर्तृप्रकरणे भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेत्यादौ सर्वत्र स्वयंशब्दः करणार्थको ज्ञेयः आत्मना करणेनेत्यर्थः कर्त्रर्थे तु कर्मण्यास्यातः स्यादित्यर्थः इति कर्मकर्तृप्रक्रिया
स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् भवति स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सति न तु लङ् वयं वत्स्यामः अवसाम इत्यर्थः एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेपि यद् यो रामः
गे उक्तं न स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सत्यपि यच्छब्दयोगे भूतानद्यतने लृट् न भवति किंतु लङेव उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं मदस्वप्नादिभिः कश्चित्तं ७६
तगतमेव न वेत्ति पश्चादन्येभ्यः श्रुत्वा प्रयुंक्ते किल शब्दोऽज्ञानहेतुकः सुप्तः सन् अहं विललापेति॰ ॥

सि॰ कौ॰
श्री॰ उ॰
ईर्षु

आचारउपमानात् नाम्नोयईचास्यइत्यनुवर्त्तं आचरणमाचारः चरेर्भावेघञ्ज्ञानं व्यवहारोवाउपमीयतेऽनेनेत्युपमानं मृडः करणेयुट्कर्मणउपमानादाधा
धाराद्उपमानाच्चनाम्नोयः स्यात् आचारेऽर्थेतस्मिन्यपरेपूर्वस्यावर्णस्यईत्वं चराजानमिवाचरतीत्यत्रनाम्नोनइतिनलोपेकृतेईत्वंराजीयतिभृशादिभ्योऽभूततद्भा
वेक्यङ् अन्त्यहसलोपश्च भृशादिभ्योयङ्स्यात्तस्मिन्परेभृशादीनामन्त्यस्यहसस्यलोपश्चाभूततद्भावेऽर्थेयेइतिदीर्घः भृशायतेक्विवपिभृशादिभ्यः क्विप्स्यादभू
ततद्भावेऽर्थेचिरपिभृशादिभ्यः च्विः स्यादभूततद्भावेऽर्थेकभ्वस्तियोगएवउपसर्गसमाकारंपूर्वपदंधातुसंज्ञाहेतौप्रत्ययेचिकीर्षितेपृथक्क्रियतेधातुसंज्ञावि

आचारउपमानात् कर्माधारयोरुपमानादाचारेऽर्थेयप्रत्ययोऽस्यचेकारः पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति शिष्यमुपाध्यायः प्रासादेइवाच
रतिप्रासादीयतिकुट्यांभिक्षुः भृशादिभ्योऽभूततद्भावेयङ् अन्त्यहसलोपश्च अभृशोभृशोभवतिभृशायते अशश्वच्छश्वद्भवतिशश्वाय
तेक्विवपिभृशानिचिरपिभृशीभवति नृश्यभूत सुमनायतेउपसर्गसमानाकारम्पूर्वपदन्धातुसञ्ज्ञाहेतौप्रत्ययेचिकीर्षितेपृथक्क्रि
यते समनायत उदमनायत सुखादिभ्योयङ्कर्तुरनुभवेसुखंवेदयतेसुखायतेदुःखायतेपुच्छादुदसनेव्यसनेपर्य्यसनेचणिङ् उ
त्पुच्छयतेउदपुपुच्छत विपुच्छयतेपरिपुच्छयतिभाण्डात्समाचयनेसम्भाण्डयतेनौ धायकेप्रत्ययेकर्तृमिश्रेसतिउपसर्गतुल्यंपूर्वपदंभित्रं
कर्त्तव्यमित्यर्थः चुरादौसंग्रामयुद्धेइतिसंविशिष्टपाठोस्यज्ञापकः तेनमनसशब्दात्प्रागभट्भवतिसमनायतसुखादिभ्योयङ्कर्तुरनुभवेसुखादिभ्यः क
र्मभ्योऽनुभवकर्तुरेकवचन् सुखादीनिस्युः अनुभवशब्दोज्ञानवाचीनदृष्टेक्षमेवकर्तृत्वंकर्त्ताचेत्सुखादिभिस्त्वेतिसुखंवेदयतेयेइतिदीर्घः सुखायतेकर्तुरितिकिं
सुखंवेदयतेपरस्यदुःहयन्विशं सुखंतद्विनोऽनुभावः पुच्छादुदसनेव्यसनेपर्यसनेचणिङ् पुच्छान्नाम्नोणिङ्स्यात्उत् ऊर्द्ध्वमसनंक्षेपणंविविधंविरुद्धंवाऽस
नंव्यसनंपरिसमंतादसनंपर्यसनंतस्मिन्नर्थेङित्वादात्पुच्छमुदस्यतिउत्पुच्छयतेउदपुपुच्छतभांडात्समाचयनेभांडात्णिङ्स्यात्राशीकरणेऽर्थेसंभांडय

सिद्धा॰ कौमु॰ तद्धि॰ ७०
एम
ईर्षु

सि॰ चं॰ अवोचत ग्रथितं ग्रन्थः श्लोकादिकयोर्नैरभावपक्षे ग्रथ्यते ग्रन्थ इत्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षा तत्राख्यातेनोक्तत्वात्प्रथमा लुङि अग्रन्थिष्ट अग्रन्थिष्ट श्लोकैः यारिकयोः श्रुग्रथ्नीते ग्रन्थीते च मेख-
आ॰ उ॰ लाभ्यामेव आत्मनेपदं द्विधा योऽकर्मकस्समुदाहरति विकुर्वते सैन्धवा इत्यत्राकर्मकाच्चेत्यनेनाऽऽद्विधा न आख्यातेनोक्तत्वात् कर्मकर्तरि प्रथमा वर्तत इत्यर्थः लुङि इण्वदि-
९६ टि व्यकारिष्ट व्यकारिषातां व्यकारिषत इण्वदिडभावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः व्यकृत व्यकृषातां व्यकृषत कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा दैऽवादौ कुषिरजिभ्यामुभयपदं भवा-
ति कर्मकर्त्तर्यर्थे तिवादि च तु श्यपरतः अनपित्वात्मनेपदमेव भवति कुष्णिष्कर्षे श्लेषादिकः रंज रागे दैवादिकः कुष्यति कुष्यते वा पाद इत्यत्र कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायामा-
ख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावादात्मनेपदादिः लुङि इणूतनीतीणू अकोषि रज्यति रज्यते वा वस्त्रमित्यत्रापि कर्मकर्त्तर्याख्यातः तत्राख्यातेनोक्तत्वात् प्रथमा लुङि अरंजि अरंक्षा

अवोचत ग्रन्थ्यते ग्रन्थः अग्रन्थिष्ट विकुर्वते सैन्धवाः व्यकारिष्ट व्यकृत कुषिरञ्जोः कर्मकर्तरि वा दैऽवादौ कुष्यति कुष्यते वा पादः अकोषि
रज्यति रज्यते वा वस्त्रम् अरञ्जि इति कर्मकर्तृप्रक्रिया स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् लङोऽपवादः स्मर सिद्धस्य गोकुले वत्स्या-
मः यद्योगे उक्तं न अभिजानासि कृष्ण यद्वनेऽभुञ्ज्महि उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यम् सुप्तोऽहं किल विललाप ॥ तां अरंक्षत इहक।

मेकर्तृप्रकरणे भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेत्यादौ सर्वत्र स्वयंशब्दः करणार्थको ज्ञेयः आत्मना करणेनेत्यर्थः कर्त्रर्थे तु कर्मण्याख्यातः स्यादित्यर्थः इति कर्मकर्तृप्रक्रिया।
स्मृतिवाचिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् भवति स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सति न तु लङ् वयं वत्स्यामः अवसाम इत्यर्थः एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेऽपि यद्यो- रामः
गे उक्तं न स्मृतिवाचकशब्दे उपपदे सत्यपि यच्छब्दयोगे भूतानद्यतने लृट् न भवति किंतु लङेव उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं मदस्वप्नादिभिः कश्चित् त्वां ९६
तगतमेव न वेत्ति पश्चादन्येभ्यः श्रुत्वा प्रयुङ्क्ते किलशब्दोऽज्ञानहृत्वकः सुप्तः सन् अहं विललापेति ॥

अपूकर्तरीसूत्रे विधेय प्रयत्नो आरंभेण तु योग विभागसामर्थ्यात् तथा च अयं इत्येको योगः

कर्तरि परः अविशिष्टसूत्रे कर्मकर्तरि अनुवर्ततेन कर्म कर्तरि चानुबंधकश्चिदपूप कोपकारः

तेन तत्ताति सिद्धाति ॥

भूषावाचिनां किरादीनां सांतानां च यगिणिण्वदिटोन भूषार्थेभ्यः किरादिभ्यः सप्रत्ययांतेभ्यश्च धातुभ्यः कर्मकर्तरि यगिणड्ण्वदिटो न भवंति आत्मनेपदमेव भवतीत्यर्थः

तुदाद्यंतर्गणः किरादिः कृ विक्षेपे गॄ निगरणे दृङ् आदरे धृङ् अनवस्थाने प्रच्छ ज्ञीप्सायामिति पंचकः अलंकुरुते कन्येत्यत्र कर्मणः कर्तृसंज्ञा आख्याते नोक्तत्वात्

तत्र प्रथमा एवमग्रेपि ज्ञेयं तुदादेरित्यः ऋत इद्धातोरित् अवकिरते लुङि इड् वृतो वा इति वा दीर्घः अवाकरिष्ट वृङ्वृञ्भ्यां ऋदंतानां चेति वेट् अवाकरिष्ट इड्

भावे उरिति गुणो न ऋत इद्धातोः पुनः सिस्योरिति गुणो न अवाकीर्ष्ट एवं गॄ तुदादेरित्यप्रत्यये अयकीनिरिङ् ततो नु धातोरितीय् आद्रियते लुङि उरिति गुणो न लोपो ह्र

स्वादिति सिलोपः आदृत स्वं धृङ् तुदादेरित्यः प्रत्यये ग्रहामिति संप्रसारणं पृच्छते लुङि छ्शषेति षत्वं झलो झलीति सिलोपः अप्रष्ट चिकीर्षते कटः अत्र कर्मणः क

भूषावाचिनां किरादीनां सान्तानां च यगिणिण्वदिटो न अलङ्कुरुते कन्या अलमकृत अवकिरते हस्ती अवाकरीष्ट अवाकरिष्ट

अवाकीर्ष्ट अवगिरते पुष्पम् अवागरिष्ट आद्रियते दानम् आदृत ध्रियते अधृत पृच्छते अप्रष्ट चिकीर्षते कटः चिकीर्षाञ्चक्रे चिकीर्षांबभू

वे अचिकीर्षिष्ट णिश्रिग्रन्थिग्रन्थिब्रूञात्मनेपदाकर्मकाणां यगिणो न कारयते कटः स्वयमेव कारिषीष्ट अचीकरत उच्छ्रयते दण्डः उदशिश्रियत

र्तृसंज्ञाऽऽख्याते नोक्तत्वात्तत्र प्रथमा लुङि सिस तेनीट् यतद् इत्यलोपः अचिकीर्षिष्ट णिश्रिग्रन्थिब्रूञ् आत्मनेपदाकर्मकाणां यगिणो न णिप्रत्ययांतेभ्यः श्रिग्रन्थिब्रूञ्भ्यश्च

आत्मनेपदविधायकाकर्मकेभ्यश्च धातुभ्यो यगिणो न भवतः कर्मकर्तर्यर्थे आदिण्वदिटो भवतइत्यर्थः कारयते घट इत्यत्र ण्यंतात्कर्मकर्तरि आख्यातः तनोक्तत्वात्प्रथमा

लुङि णेरङि त्यङ् द्विः अङि ल घाविन्नुपधाह्रस्वः पूर्वस्येकारः सन्वल्लघोरिति दीर्घः णेरनिटिति लोपः अचीकरत उच्छ्रयते दण्ड इत्यत्र कर्मकर्तर्याख्यातः अपूकर्त

रीत्यप् लुङि श्रिस्रुद्रुभ्यः इति ङ् द्वित्वे नु धातोरितीय् उदशिश्रियत ब्रूते कथेत्यत्र कर्मणः कर्तृसंज्ञा आख्याते नोक्तत्वात्प्रथमा लुङि ब्रुवो वचिः अस्यतिवक्तीति ङः ङेव

सि॰कौ॰ वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वर्त्तमानवद्वा कदागतोसीति भूतकालेन प्रश्नवाक्यं आगच्छामीत्युदाहरणे भूतकालाभिव्यक्तये ऽयमिति प्रयोगस्त्विदानीमेवाऽऽगत
आ॰उ॰ मिति वर्त्तमानसमीपभूतकालद्योतनाय तेन ह्यागमनं विना भूतरूपं धूलीधूसरतामस्वेदादियुक्तं तत्प्रतिनिर्दिश्यते एवं कदागमिष्यतीति भविष्यत्कालेन प्रश्नवाक्य
७७ मेष गच्छामीत्युदाहरणे भविष्यत्कालाभिव्यक्तये ऽयमिति प्रयोगस्त्विदानीमेव गमिष्यामीति वर्त्तमानसमीपभविष्यत्कालद्योतनाय तेन हि गमनेन विना भूतं य
द्रूपरिकरबंधादियुक्तं तत्प्रतिनिर्दिश्यते तत्र कदेति प्रश्नोत्तरवाक्ययोः कालस्यानुपादानात् अयमेषशब्दाभ्यामिदानीमिति कालावगमः क्षिप्रवचने लृट्
वचनग्रहणं स्वरूपग्रहणनिरासार्थं क्षिप्रपर्याये ऽप्युपपदे लृट् गर्हायां लडपिजात्वोः कालत्रये ऽप्यनयोर्योगे लट् स्यात् गर्हायां कालत्रये परत्वात् लुङादीनयं बा
वर्त्तमानसमीये भूते भविष्यति च वर्त्तमानवद्वा कदाऽऽगतोसि अयमागच्छामि अयमागमम् कदागमिष्यसि एष गच्छामि गमिष्यामि वा
क्षिप्रवचने लृट् वृष्टिश्चेत् क्षिप्रमाशु त्वरितं वा यास्यति तदा शीघ्रं वक्ष्यामः गर्हायां लडपिजात्वोः कालत्रये ऽपि जायां त्यजसि जातु ग
णिकामादत्से वा कथमिलिङ्लटौ गर्हायां कालत्रये कथं धर्मं त्यजेस्त्यजसि वा जातुयत् यदा यदि योगे लिङ् लृटो ऽपवादः जातु यत्
यदा यदि त्वादृशो हरिं निन्देत् नावकल्पयामि नामर्षयामि ॥ धत्ते अपि जायां त्यजसि त्यक्ष्यसि अत्याक्षीः इत्यादि विषये त्यजसीत्यादि लङ् वा प्रयुज्यते इ
ति भावः एवं यो जायां अत्यजत् तत्याज त्यक्ष्यति अत्याक्षीत् इत्यादि विषये यो जायामपि त्यजतीति जातु गणिकामादत्ते गर्हितमेतत् वा कथमिलिङ्लटौ गर्हायां कालत्रये
पक्षे लङ् लिट् लुट् लृट् लृङः भूतानद्यतने लङ् कथं धर्मं त्यजसि भूतसामान्ये लुङ् कथं धर्ममत्याक्षीः जातु यत् यदा यदि योगे लिङ् अनवक्लृप्त्यमर्षयोर्लिङ् स्यादेषां यो राम:
गे अनवक्लृप्तिरसंभावना अमर्षो ऽक्षमा लृटोपवादः लङ् तु क्रियानिष्पत्तौ भूते वा भविष्यति तु नित्यमित्यर्थः जातु भवान् हरिमनिंदिष्यदित्याद्युदाहर्त्तव्यं अगर्हायामिदं गर्हा ७७
यान्तु जातुयोगे लङुक्तः ॥

भत्यंतापन्हवेलिट् अत्यंतापलापेऽर्थेलिट् भवतिकलिंगोनामनिषिद्धोदेशः उक्तंचअङ्गवंगकलिंगेषुसौराष्ट्रमगधेषुचतीर्थयात्रांविनागत्वापुनःसंस्कारमर्हतीतिकेनचित्कश्चित्पृष्टः त्वंकलिंगेषुअवात्सीः तत्रगत्वात्वयाचिरस्थितमित्यर्थः सआह नाहंकलिंगान्जगामेतिकेवलमवस्थानमेवननिषिध्यतेकिंतुतद्धेतुभूतंगमनमपी
त्यत्यंतापन्हवोभवति हशश्वतोर्लङ्‌ विषयेलङ्‌लिटौहशश्वन्निपातयोर्योगेलिङर्थेलङ्‌लिटौभवतः आसन्नकालेपृच्छ्यमानेऽर्थेलङ्‌लिटौ आसन्नकालिकेभूता
नद्यतनपरोक्षवृत्तिधात्वर्थेप्रष्टव्येलङ्‌लिटौभवतः पञ्चवर्षाभ्यंतरआसन्नकालः पंचवर्षातीतोविप्रकृष्टकालः प्रच्छ्यमानेकिंजगादेवंलिडेवनतुअनासन्नेषु

अत्यन्ताऽपन्हवेचकलिङ्गेष्ववात्सीः नाहङ्कलिङ्गाञ्जगाम हशश्वतोर्लङ्विषयेलङ्‌लिटौइतिहाकरोत्चकारवाशश्वदकरोत्चकारवाआ
सन्नकालेपृच्छ्यमानेऽर्थेलङ्‌लिटौअगच्छत्किम्जगामकिम्अनासन्नेतुकंसञ्जघानकिम्स्मेलट्लिटोऽपवादः यजतिस्मयुधिष्ठिरःभू
तानद्यतनेलट्स्मयोगे एवंस्मपिताब्रवीति ननौपृष्टप्रतिवचनेभूतेलट् अकार्षीःकिम्ननुकरोमिभोः नन्वोर्वाअकार्षीःकिम्नकरोमिना
कार्षम्अहंनुकरोमिन्वकार्षम् पुराशब्दयोगेभूतानद्यतनेवालुङ्लटौनतुस्मयोगेवसन्तीहपुराछात्राःअवात्सुःअवसन्ऊषुर्वायजति
स्मपुरायुधिष्ठिरः यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यतिलट् यावद्भुङ्क्तेपुराभुङ्क्तेभोक्ष्यसेभोक्तावाकदाकर्ह्योर्वाभविष्यतिलट्कदाकर्हिवाभुङ्क्तेभोक्ष्य

कंसंजघानकिम्स्मेलट्स्मयोगेलट्भवतिनतुलिट्स्मेत्यव्ययंभूतकालद्योतकंभूतानद्यतनेलट्स्मयोगेलङोपवादः ब्रवीतिस्माऽब्रवीदित्यर्थः ननौपृष्टप्रतिवचनेभूते
लट्पृच्छ्यतेइतिपृष्टः कर्मणिक्तः पृष्टस्यप्रतिवचनंपृष्टप्रतिवचनमितिषष्ठीसमासः भावेक्तप्रत्ययेतुपृष्टंप्रश्नःपृष्टपूर्वंवचनंप्रतिवचनंचपृष्टप्रतिवचनमितिमध्यमप
दलोपीसमासः ननुकरोमिन्वकार्षमित्यर्थः नन्वोर्वाननुनिपातयोर्योगेपृष्टप्रतिवचनेभूतेवालट्भवतिपक्षेलुङ्लिटौपुराशब्दयोगेभूतानद्यतनेवालुङ्लटौनतुस्मेप
क्षेलङ्लिटौनतुस्मेइतिकिम्यजतिस्मपुरायुधिष्ठिरः यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यतिलट् यावद्भुङ्क्तेपुराभुङ्क्तेनिश्चितंभोक्ष्यतेइत्यर्थः निपातावेतौनिश्चयंद्योतयतः निपातयोः

सि·कौ· दूणस्तु विकल्पेनवक्ष्यते गौः पयोदुग्धेइत्यत्रगौणकर्मणः कर्तृत्वविवक्षा गौणे कर्मणि दुह्यादेरित्युक्तत्वात् ॥ ॥ स्वरांतानां कर्मकर्त्तरीण्वा तनिस्वरांते भ
श्री·उ· न्यौधातुभ्यश्चिण्प्रत्ययोवाभवतिकर्मकर्त्तर्यर्थेतनिपरे स्वरान्तानांङ्गमभेदिकाष्ठ कर्म्मकर्त्तरि किमकारि घटः कुलालेनकर्मकर्त्तरिलुङ् यथाअकारिघटःस्वय
७५ मेवपक्षेसलोपोहस्वादितिसिलोपः अकृत दुहश्च दुहेरिण्प्रत्ययोवाभवति कर्मकर्त्तर्यर्थेतनिपरेकर्मकर्त्तरिकिम् अदोहि गौर्देवदत्तेनकर्मकर्त्तरिलुङ्
यथादूण्प्रत्ययेअदोहिपक्षेहहशषांतादितिसक्दुहदिहलिहगुहभ्यइतिसकोवालुक्अधुक्षतपक्षेअदुग्धफलंपच्यतेउदुंबरइत्यत्रगौणकर्मणउदुंबे
रस्यकर्तृसंज्ञागौणेकर्मणिदुह्यादेरित्युक्तत्वात् तत्रकर्मवद्भावस्तेनयगादिणिण्वदिटोभवंतिस्नुप्रस्नवणेप्रस्नवणमुत्कंठावत्सोगांप्रस्नौति उत्कंठयती

स्वरान्तानां कर्म्मकर्त्तरीण्वातनि अकारि अकारिष्ट अकृत अकृत कटः स्वयमेव दुहश्च अदोहि अधुक्षत अदुग्ध उदुम्बरः फलम्पच्य
तेपचतिवा प्रस्नुते गौः स्नुक्रमोरात्मनेदू प्रास्नाविष्ट प्रास्नोष्ट नमतेदण्डः अनंसत सृजे श्रद्धोपपन्ने कर्तरिच सृज्यते स्रजं भक्तः अस
॥ र्जि युजेर्वा युज्यते ब्रह्मचारी योगं युनक्ति वा ॥

त्यर्थः गौः कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायांप्रस्नुते गौः लुङि स्वरांतानां हनग्रहेतीण्वदिट् प्रास्नाविष्ट
पक्षेस्नुक्रमोरितिनेट् प्रास्नोष्ट नमतेदण्डइत्यत्रकर्मणः कर्तृसंज्ञाआख्यातेनोक्तत्वात्तत्रप्रथमा लुङि अनंस्त अत्रकर्मकर्त्तर्यात्मनेपदमेवजातं अ
त्रचअन्तर्भावितोऽर्थोबोध्यः सृजेः श्रद्धोपपन्नेकर्त्तरिवासकर्मकस्यसृजेः कर्त्ताकर्मवद्भवति श्रद्धायुक्तेकर्त्तर्यर्थेसृज्यतेस्रजंभक्तइत्यत्रकर्तरिआख्यातादिः कर्तुः राम·
कर्मवद्भावात्आत्मनेपदंभवतिश्रद्धयानिष्पादयतीत्यर्थः युजेर्वासकर्मकस्य युजेः कर्त्ताकर्मवद्वाभवतियुज्यतेयोगंब्रह्मचारीत्यत्रकर्त्तरिआख्यातः कर्मवद्भावादात्म ७५
नेपदंतपस्तपःकर्मकस्यतपःकर्मकस्यतपेः कर्ताकर्मवद्भवतितप्यतेतपस्तापसइत्यत्रकर्तर्याख्यातः कर्तुः कर्मवद्भावादात्मनेपदादिः अर्जयतीत्यर्थः लुङि तपोनेणित्य

पच्यते ओदनेन भिद्यते काष्ठेनेत्यत्र कर्मणः कर्तृसंज्ञा आख्याततस्तु भावे कर्तुरनुक्तत्वात् ओदनेनेत्यादौ तृतीया कर्मकर्त्तर्यीख्यातस्योदाहरणमाह ॥ ॥ ले
नोक्ते इत्यादि कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्ता कर्मवद्भवति कार्यातिदेशोयं कर्मणो यत्कार्यं भवति तत्कर्मकर्तुरपीत्यर्थः तेन य
क् चतुर्थि तियक् आद्भुवीत्यात्तु दूण् तनीतीणूस्वरांतानामितीणूवदिट् दृत्यादिकार्याणि कर्मकर्त्तरि भवंति काष्ठं भिनत्तीत्यत्र काष्ठस्याया विदारणाख्य यत्त्वरू
पा क्रिया सैव काष्ठं भिद्यते स्वयमेवेत्यत्र तस्मिन्कर्तृभूतेपि भवति अयं कार्यातिदेशः कर्मस्थभावकानां कर्मस्थक्रियाणां च धातूनां भवति न्न कर्तृस्थभाव
कानां कर्तृस्थक्रियाणां च धातूनां भवति यत्र कर्म्मणि दृष्टे क्रियानुमातुं शक्यते ते कर्म्मस्थक्रियास्ततोऽन्ये कर्तृस्थक्रियाः पक्वेषु तण्डुलेषु भिन्नेषु च काष्ठे
षु दृष्टेषु कर्तृव्यापारोनुमीयते तदुक्तं च कर्मस्थः पचतेर्भावः कर्मस्था च भिदेः क्रिया आश्रासिभावः कर्तृस्थः कर्तृस्था च गमेः क्रिया १ यद्यप्याधार
लेनोक्ते कर्म्मकर्तरि यगात्मनेपदचिण्वदिटः पच्यते ओदनः अपाचि भिद्यते काष्ठम् अभेदि द्विकर्म्मकाणान्न अजा ग्राममन्नयति दुहिपच्योस्स
कर्मकयोर्वा दुहस्तु नमांकर्म्मकर्तरि यगिणौ न गौः पयो दुग्धे दोग्धि वा ॥ भावयोरित्यत्र भावशब्देन क्रियापि गृह्यते तेन तथाप्यनयोर्भेदो विवक्षितः पृथ
गुपादानात् परिस्पंदरूपो धात्वर्थः छिदादिः क्रिया अपरिस्पंदरूपो विक्लित्त्यादिर्भावः पचत्योदनं भिनत्ति काष्ठं च देवदत्तः पच्यते ओदनः भिद्यते काष्ठं स्वयमेवेत्य
त्राख्यातेन कर्मकर्तुरुक्तत्वात् प्रथमा कर्तृस्थक्रियायास्तूदाहरणमाह आश्रास्ते घटं देवदत्तः आश्रास्ते घटः स्वयमेव गच्छति ग्रामं देवदत्तः गच्छति ग्रामः स्वय
मेवेत्यत्र घटग्रामयोर्दृष्टयोर्न हि देवदत्तस्य व्यापारोऽनुमातुं शक्यते इति कर्तृस्थत्वं क्रियायाः द्विकर्मकाणां न द्विकर्मकधातूनां कर्मकर्त्ता कर्मवन्न भवति अजा ग्रामं
नयतीत्यत्र प्रधानं कर्मणः कर्तृसंज्ञा प्रधाने नीहृकृष्वहामित्युक्तत्वात् आख्यातेनोक्तत्वात्तत्र प्रथमा दुहप्रतिषेधाभावे यक् स्यात् क्रियाफलस्याकर्तृगामित्वे
त्यात्मनेपदं स्यादित्यर्थः दुहिपच्योः सकर्मकयोर्वा अनयोः कर्मकर्त्ता कर्मवद्वा भवति दुहस्तु नमां कर्मकर्त्तरि यगिणौ न एभ्यो यगिणौ प्रत्ययौ न भवतः कर्मकर्त्तै

व्यापारो वर्त्तते ५

सि॰च॰ अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकारः कालादिकर्मकाद्धातोर्भावकर्मणोरर्थयोराख्यातो भवति कारके अकर्मकधातुभिर्योगे इति सूत्रेण कर्मसंज्ञा विधा

श्रा॰उ॰ यां धातूनां कालादिकर्मकाः कालादिकर्मकस्य कर्मण्याख्यातम् उदाहरणमाह मास आस्यते इत्यत्र कालवाचिकर्मण आख्यातेनोक्तत्वात् प्रथमा कर्त्तुरनुक्तत्वात् तृतीया तोऽध्या

७५ ह्यायः भावे तु मासमासितं देवदत्तेनेत्यत्र कर्मणोऽनुक्तत्वान्मासमिति द्वितीया कर्तुरनुक्तत्वाद्देवदत्तेनेति तृतीयान्यं तात् कालादिकर्मकाद्धातोस्तु प्रयोज्यकर्मण्येवाख्या

तादिः मासमास्यते माणवक इत्यत्र कालवाचिकर्मणोऽनुक्तत्वान्मासमिति द्वितीया माणवक इति प्रयोज्यं कर्म तत्राख्यातेनोक्तत्वात् प्रथमा कर्त्तरि त्वनुक्तत्वात् तृतीया

देवदत्तेनेति इति भावकर्मप्रक्रियासकललकारकारणमवान्तरव्यापारहीनस्याकारकत्वात् तत्र स्वव्यापारे स्वातन्त्र्यं च व्यापारभेदाऽऽकांक्षायां करणादिसंभवः तत्र यदा

अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां भावे कर्मणि च लकारः मासं मासो वास्यते देवदत्तेन क्रोशः क्रोशं वास्यते कुरवः कुरून् वास्यते गोदोहम्

गोदोहो वास्यते अन्त्यानां तु प्रयोज्ये प्रत्ययः मासमास्यते माणवकः यदासौ कर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कारकान्त

राण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते साध्वसिश्छिनत्ति काष्ठानि पचन्ति स्थाली पचति पच्यते ओदनेन अपाविभियते काष्ठेन अभेदि॥ कारकान्तराणां सौ

कर्यातिशयं द्योतयितुं प्रतिपादयितुं कर्तृव्यापारो वक्तुं नेष्यते तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां प्राप्नुवन्ति स्वव्यापारे स्वतन्त्रत्वात् सुखकरोतीति सुकरस्य भावः सौकर्यं

य णकारकान्तराणां पूर्वं करणादित्वेपि संप्रतं कर्तृसंज्ञा करणात् कर्तर्याख्यातो भवति साध्वसिश्छिनत्तीत्यत्र करणस्य कर्तृसंज्ञा आख्यातेन कर्तुरुक्तत्वादसिरि

त्यत्र प्रथमा काष्ठानि पचन्तीत्यत्रापि करणस्य कर्तृसंज्ञा कर्तुराख्यातेनोक्तत्वात् काष्ठानीति प्रथमा स्थाली पचति इत्यत्राधारस्य कर्तृसंज्ञा कर्तुराख्यातेनोक्तत्वात् स्था रामः

लीति प्रथमा कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक् सकर्मका अपि प्रायेणाऽकर्मकाः कर्मणः सौकर्यातिशयं द्योतयितुं यदा कर्त्तृविवक्षा ततः प्राक् सकर्मका अपि धातवोऽक ७५

र्मकाः प्रायेण भवन्ति प्रायेणेत्युक्तत्वादेककर्मकाः छिदिभिदिप्रभृतयः एवाकर्मका भवन्ति न तु द्विकर्मका अकर्मकस्य फलमाह तेभ्यो भावे कर्त्तरि च लकारः कर्मकर्त्तुरक

लभेरिसमोर्नुम् वाडुलभ षू प्राप्तावित्यस्य नुमागमो वा स्यात् इणिप्रत्ययेणमिप्रत्यये च परे प्रादेर्नित्यं नुम् पूर्वस्य लभेर्नित्यं नुम् स्यात् णमिप्रत्यये प्रलंभं २ अथ येद्विकर्मक
धातवस्तेभ्य आतूकृत्य क्तखलार्थप्रत्ययाः किं मुख्ये कर्मणि उत गौणे किं वोभयोरिति संदेहे व्यवस्थामाह गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहां बुद्धिभक्षार्थयोः शब्द
कर्मकाणां निजेच्छया १ प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यंतानां लादयो मताः दुह्याचितिकारके उक्तं दुह्यादेर्द्वादशसंख्यस्य धातोर्गौणे कर्मणि लादयः प्रत्यया मताः नीप्रभृती
नां चतुर्णां प्रधाने कर्म्मणि लादयो मताः बुद्धिभक्षार्थयोर्ण्यंतयोः शब्दकर्मकण्यंतानां च प्रयोज्यप्रधानयोरन्यतरकर्मणि निजेच्छया लादयो मताः अन्येषां ण्यन्तानाम्
प्रयोज्यकर्म्मणि लादयो मताः कारके गतिबुद्धीत्यनेन कर्तुर्यत्कर्मकारकं कृतं तत्प्रयोज्यं कर्म ज्ञातव्यं लादयइत्यत्रादिशब्देन कृत्यक्तखलार्थाः प्रत्यय्रा ग्राह्याः दुह्या

लभेरिण्णमोर्नुम्वा अलम्भि अलाभि गौणे कर्म्मणि दुह्यादेः १ प्रधाने नीहृकृष्वहाम् बुद्धिभक्षार्थयोश्शब्दकर्म्मकाणान्निजेच्छया २ प्रयो
ज्यैकर्म्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः गौर्दुह्यते पयः धुक्षीष्ट अजा ग्राममनीयते ह्रियते कृष्यते उह्यते बोध्यते माणवकन्धर्म्मः माणवः ८
को धर्म्ममिति वा भोज्यते माणवक ओदनः ओदनम्माणवको वा पाठ्यते माणवकम्वेदः माणवको वेदमिति वा देवत्तो ग्राममङ्गम्यते ॥

देर्गौणे कर्मण्यात् उदाहरणमाह गौर्दुह्यते पयइत्यत्र गौरिति गौणं कर्म तत्राख्यातेनोक्तत्वादन्योक्ते इत्यनेन प्रथमा पयइति तु मुख्यं कर्म तत्र कर्मणि द्वितीया कर्त्रे
रित्वनुक्तत्वात्तृतीयादेवदत्तेनेति नीत्यादीनां प्रधानकर्मण्यात् उदाहरणमाह अजाग्राममनीयते इत्यत्राजेति मुख्यं कर्म तत्रोक्तत्वात्प्रथमा ग्राममिति गौणं कर्म कर्त्तातु
तृतीयातोऽध्याहार्यः बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मकाणां च ण्यंतानां प्रयोज्ये मुख्ये च कर्मण्यात् उदाहरणमाह बोध्यते माणवकं धर्म इत्यत्र धर्म इति मुख्यं कर्म माणव
कमिति प्रयोज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः कर्तव्यः भोज्यते माणवकमोदन इत्यत्रौदन इति मुख्यं कर्म माणवकमिति प्रयोज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः प
ठ्यते माणवकं वेद इत्यत्र वेद इति मुख्यं कर्म माणवकमिति प्रयोज्यं कर्म तत्र निजेच्छयाऽऽख्यातादिः तृतीयांतः कर्त्ताध्याहार्यः ण्यंतस्य प्रयोजकर्मण्यात् उदाहरणमाह दे
वदत्तो ग्रामं गम्यते इत्यत्र ग्राममिति मुख्यं कर्म देवदत्त इति प्रयोज्यं कर्म तत्राख्यातादिः कर्मणि उक्तत्वात् प्रथमा कर्त्ता तु तृतीयांतोऽध्याहार्यः ६ ॥

सि॰ चं॰ इण्वदिटोनदीर्घः इटोग्रहामिति सूत्रेण सिसतेत्यादिलक्षणेन विधीयमानस्यैवेटो दीर्घो भवति नेण्वदिट इत्यर्थः दृशेः कर्मण्यात् लुङि॰ इण्वदिटि परे उपधाया
आ॰ उ॰ लघोरिति गुणः अदर्शिषातां पक्षे दृशषेति षत्वं षढोरिति कः हशषांतादिति सकृ तु न न तु दृशेरित्युक्तत्वात् सिस्योरिति न गुणः अदृक्षातां शमेर्भावे आद कर्म
७३ कत्वात् मांतस्य सेटो न वृद्धिरिणिञ्णिति कृति च नत्वाचमिकमिवमीनां सेटो मांतस्य धातोर्वृद्धिर्नस्यात् इणि ञिति णिति कृत् प्रत्यये च परे आचमिकमिवमीनां
तु वृद्धिर्भवतीत्यर्थः घञि शमः दमः वुणि शमकः दमकः कथं तर्हि हरेर्यदक्रामि पदैककेन खमिति श्रीहर्षप्रयोग इति चेदुच्यते निहन्तृप्रेषणाद्यन्तोः प्राकृतेर्थे
णिञिष्यते इति प्राकृते ञिस्लत इणू वोध्यः सेटः किम् आगामिकमुकांतो कमेः स्वार्थे ञिङिति ञिङ् वा ञेरिति ञिलोपः काम्यते लुङि॰ ञिङ॰ऽभावे अकामि ञि ञिङोर

इण्वदिटोनदीर्घः ग्राहिता ग्रहीता दर्शिषीष्ट दृक्षीष्ट दर्शिता द्रष्टा अदर्शि अदर्शिषाताम् अदृक्षाताम् शम्यते मुनिना मान्तस्य से
टोन वृद्धिरिणिञ्णिति कृति च नत्वाचमिकमिवमीनाम् अशमि अदमि आचामि अ॰कामि अवामि ण्यन्तात्तु शम्यते मोहो मुनिना
शमयाञ्चक्रे मितां ण्यन्तानामिणिणमि च वादीर्घः शामिता शमिता शमयिता अशामि अशामिषाताम् अशमिषाताम् अशमयिषा
ताम् वध हिंसायां वध्यते जनिवध्योर्न वृद्धिः अवधि भञ्जेरिणि नलोपो वा अभाजि अभञ्जि॰ ॥ ण्यंवं ण्यंतात् शमेः कर्मण्यात् [illegible] सिञिलोपः

शम्यते कासादिप्रत्ययादि त्याम् शमयांचक्रे मितां ण्यंतानां मिणिणमि च वादीर्घः मित्संज्ञिकानां ण्यंतानां धातूनां वा वृद्धिर्भवति इणूप्रत्यये णमूप्रत्यये
च परे इण्वदिटि ञिलोपः वृद्धिश्च वा शामिता पक्षे शमिता पक्षे सिसतेतीटि गुणः शमयिता यङंतप्रकृतिक ञिप्रत्ययान्तात् शंशमेः कर्मण्यात् णौ परतो ऽ राम॰
न पि च हसादिति यलोपः यत इत्यस्य लोपः ततो यकि ञेरिति ञिलोपः शंशम्यते लुटि शंशामिता शंशमिता शंशमयिता लुङि॰ अशंशामि अशंशमि णमू प्रत्य ७३
ये तु शंशामं शंशमं शंशामं शंशमम् वधहिंसायां हसांतः भञ्जेरिणि नलोपो वा भञ्जो आमर्दने इत्यस्य नस्य लोपो वा स्यादिणिप्रत्यये परे ६ ॥

तैतिगुरा: अर्य्यते इ्रणवदिटितुधातोर्नामिनइतिवृद्धिः आरितास्तविंतायाम् गुरोतीतिगुरा: स्मर्य्यतेयजतेः कर्मण्यात् यजामितिसंप्रसारणम् इ्ज्यतेलिटि इ्ते
आशिषिलिङि यक्षीष्ट ॥ ॥ तनोतेर्वायकि तनेराकारांताऽदेशोवास्यात् यक्प्रत्ययेपरे जनेर्वायकिजनेराकारांत आदेशोवास्यात् यकिपरेत पोनेणकर्मकर्त्तर्यं
ऽनुतापेच तपेरिणप्रत्ययोनस्यात् अनुतापेऽर्थेकर्मकर्त्तर्यर्थेच अन्वततप्तदेवदत्तः पापेन कर्त्राऽभ्याहृतइत्यर्थः भावेपीदंवोध्यम् पापेनपापवतापुं
साऽविचार्यकृत्वापश्चादशोचीत्यर्थः कर्मकर्त्तरितुअतप्ततपस्तपस्तइत्यत्रनपस्तपः कर्मकस्येत्यनेनकर्त्तुः कर्मवद्भावः डुदाञ्दानेदादेरित्वंयेइतिदीर्घः दी
यते आतोनपीत्यालोपेदद्दे आतोयुक् आदंतस्यधातोर्युक्स्यात् इणिप्रत्ययेपरे ञितिणितिकृत्प्रत्ययेचपरे घञिदायेः युणिदायकः इ्णवदिटि दायिषीष्ट

तनोतेर्वाआत्वंयकि तायते तन्यते तनिषीष्ट अतानि जायते जन्यते तपोनेणकर्मकर्त्तर्य्यनुतापेच अन्वतप्त देवदत्तः पापेन दादेरिः दीय
ते दद्दे आतोयुक् इ्णिञ्णिति कृति दायिषीष्ट दासीष्ट अदायिषाताम् अदिषाताम् धीयते स्थीयते अग्लायि हन्यते हनोघ्ने घा
निषीष्टवधिषीष्ट घानिताहन्ता अघानि अघानिषाताम् आहसाताम् अवधि अवधिषाताम् ॥ इ्णवदिटोऽभावेदासीष्ट लुङि अदा
यि इ्णवदिटि अदायिषातांतदभावे अपिदा धास्यामितीत्वम् अदिषांतां एवंधा स्याधातूग्लैहर्षक्षये इ्णवदिटि क्ग्लायिषीष्ट हतेः कर्मण्यात् हन्य
ते पूर्ववत्तेरि लिङि हनोलुङ्लिङोरितिवधः यतइत्यल्लोपः वधिषीष्ट पक्षेहनोघ्नइतिघः अतउपधायाइतिवृद्धिः घानिषीष्ट इ्णवद्भावेवधादेशस्यवाधके
ऽयः अत्रहनोघ्हिन्यनेनघदादेशानइणावर्जितेइत्युक्तत्वात् लटि इ्णवदिटि घानिष्यते पक्षेहनृतइतीट्हनिष्यते लुङि इ्णवदिडभावेहनःसिकिदिति
कित्वात्लोपस्त्वनुदात्तनामितिनलोपः आहसातांगृह्णातेः कर्मण्यात् ग्रहामितिसंप्रसारणंगृह्यते ॥

इ्णवदिटोभावे

घ ग्ला
सीष्ट
ग्लायि

सि॰ चं॰ दकोपस्करणादिलक्षणो व्यापारः विक्लित्यादि फलं तयोः फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायां एकस्मिन् धर्म्मिण्या श्रयेस्थितौ सत्यामित्यर्थः धातुः सकर्मक उदाहृतः कस

आ॰ ३ तितयोः फलव्यापारयोर्द्धर्म्मिभेदे आश्रयभेदे सति एकस्मिन् धर्मिणि फलमन्यस्मिन्धर्म्मिणि व्यापार इत्यर्थः ॥ ॥ धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेर

७२ विवक्षातः कर्म्मणोऽकर्म्मिकाक्रिया कुत्रचित्सकर्मकस्यापि धातोः क्रियाधात्वर्थोऽकर्मिकाकर्मरहिता भवतीत्यर्थः कुतः अन्योर्थ इत्यर्थान्तरं तस्मिन्नर्थान्तरे वृत्तेर्व

र्तनाद्धेतोः यथा नदी वहति स्यंदत इत्यर्थः पुनर्द्धात्वर्थेन कर्मण उपसंग्रहाद्धेतोः जीवति प्राणान् बिभर्तीत्यर्थः पुनः कर्मणः प्रसिद्धेर्हेतोः मेघो वर्षति जलमिति कर्म

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेर विवक्षातः कर्म्मणोऽकर्म्मिका क्रियाः ३ शीङोऽयङ् येङ्किति शय्यते शिश्ये शायिषीष्ट

शयिषीष्ट अशायि अयकि घटः क्रियते त्वन्तु पूर्वीक्रियसे रागैर्विरागैस्सुख्यहं क्रिये चक्रे भाव्यते भावयाञ्चक्रे भावयामासे भावयाम्बभू

वे इट् णिचः दिटि णेर्ल्लोपः भाविता भावयिता भाविष्यते भावयिष्यते अभावि अभाविषाताम् अभावयिषाताम् सान्तात् बुभूष्यते बुभूषा

ञ्चक्रे अबुभूषि यङन्तात् बोभूय्यते बोभूयाञ्चक्रे यङ्लुगन्तात् बोभूयते बोभवाञ्चक्रे बोभाविषीष्ट बोभविषीष्ट स्तूयते विष्णुः अस्ता

वि अस्ताविषाताम् अस्तोषाताम् अर्य्यते आरे आरिषीष्ट ऋषीष्ट आरिष्टाः आर्षाः स्मर्य्यते स्मारिता स्मर्त्ता इज्यते ईजे यक्षीष्ट यष्टा ॥

प्रसिद्धमेव पुनः कर्मणोऽविवक्षातो वक्तुरिच्छाया अभावाद्धेतोः यथा यो हितान्न संशृणुते स किं प्रभुः कुत्सितप्रभुरित्यर्थः वचनमिति कर्माविवक्षितमत्र शीङोऽयङ्

येङ्किति शेतेरयङादेशः स्यात् किति ङिति च यप्रत्यये परे ङित्वादन्तादेशः यत इत्यल्लोपः शय्यते नु धातोरिति यः शिश्ये इण्वद्भावाद्वा वृद्धिः शायिषीष्ट शयिषीष्ट क रामः

तेः कर्मण्यात् उरिति न गुणः ऋषीष्ट ज्यन्ताद्भावयतेः कर्म्मण्यात् णेरिति णिलोपः भाव्यते इण्वदिटि णिलोपः णेर्लोपः स्यात् इण्वदिटि परे णिलोपे भाविता पक्षे ७२

सिमतेतीटि भावयिता सप्रत्ययान्तात् बुभूषतेर्भावे आत् यत इत्यल्लोपः बुभूष्यते यङ्प्रत्ययान्तात् यत इत्यल्लोपे बोभूयतो यङ्लुगन्तात् भावे आत् बोभूयते स्तौतेः कर्म्म

ध्या १

स्वरांतानां हनुग्रह दृशांच भावकर्मणोः सितासीस्यपामिड्वा सइणव चस्वरांतेभ्यो हनिग्रहिदृशिभ्यश्चपरे षां भावे कर्मणि चार्थे स्थिता नां सितासीस्यपां प्रत्ययानां
मिडागमो वा भवति सइट् इणीवेतीणूवत्तु सप्तम्यं ताहृत् कार्यमितिदेशोऽयं इणिपरे यहृद्धयादि कार्यं भवति तदिणव दिटिपरेपीत्यर्थः यथा भाविता भाविष्यते इत्या
दौवृद्धिः दायिता दायिष्यते इत्यादौ युक् घानिता घानिष्यते इत्यादौ घत्वं प्रयोजनकत्वं ताहृनुमेः कर्मण्याख्याते कृते शामिता शमिता शामिष्यते शमिष्यते इत्यादौ
मितान्तनामित्यनेन मितामुपधाया वा दीर्घ इत्यादि इणूतन्यकर्तरिकर्तुरन्योऽकर्त्ता तस्मिन्नकर्तरि भावे कर्म्मणि चार्थे तनू प्रत्यये परे धातो रिणू स्यात् अकर्तरीति
किंमू अकृत घटं कुलालः क्षुगिति तनो लुक् अभावि अकर्मकोपि धातुः कुत्रचिदर्थांतरे सकर्मको भवति धातूनामनेकार्थत्वेनार्थान्तरस्योपसर्गेण द्योतनाद्वेतोः यथा
स्वरान्तानां हनुग्रहदृशांच भावकर्म्मणोस्सितासीस्यपामिड्वा सइणवच्च भाविषीष्ट भविषीष्ट भाविता भविता भाविष्यते भविष्यते अभावि
ष्यत अभविष्यत इणूतन्यकर्तरि धातोस्तनि परे भावे कर्मणि च इणू प्रत्ययस्त्वरपवादः लुक् अभावि अकर्म्मकोऽप्युपसर्गवशात्सक
र्मको भवति सुखमनुभूयते स्वामिना लज्जासत्तास्थितिजागरणम्बृद्धिक्षयभयजीवितमरणम् शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणन्तम
कर्म्मकमाहुः १ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्म्मकः धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सकर्म्मक उदाहृतः २ ॥ कर्मण्याख्याते स्वामिना सुखमनुभूयते आत्मसा
त्क्रियते इत्यर्थः लज्जासत्तास्थितिजागरणं वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः १ अकर्मकधातुलक्षणमाह आचा
र्याः लज्जाधातुगणमकर्मकमाहुर्ब्रुवंति तं कं लज्जासत्तास्थितिजागरणान्यर्थाः संति यस्य स लज्जासत्तास्थितिजागरणस्तं अद्कोचेत्यः पुनः वृद्धिक्षयभयजीवितमरणा
न्यर्थाः संति यस्य स वृद्धिक्षयभयजीवितमरणस्तं पुनः शयनक्रीडारुचिदीप्तयोऽर्था यस्य स शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थस्तं फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः
धातुस्तयोर्द्धर्मिभेदे सकर्मक उदाहृतः सकर्मकाकर्मकधातुलक्षणमाह आचार्यैरकर्मको धातुरुदाहृतः कस्तयां उत्पत्त्यनुकूलो व्यापारो धात्वर्थः तत्रोत्पादना

इतिपदव्यवस्था अथभावकर्मणोर्लडादयः यक्चतुर्षुभुविकर्म्मणीति चाद्भुवीत्यतोनुवृत्तं अव्यवहितमपिकर्त्तरीतिनानुवर्त्तते उत्तरसूत्रेकर्त्तृग्रहणात् आख्यात
प्रकरणादादितश्चतुर्विधेष्वाख्यातेषुचतुरशब्दोस्तितेनभावार्थकेषुकर्मार्थकेषुचचतुर्षुपरतोधातोर्यक्स्यात् आद्भुविकर्म्मणि। भवनंभूः संपदादित्वात्क्विप्
तस्यांभुवि शुद्धधात्वर्थे साध्यरूपेस्वार्थइति फलितं घञर्थोभावस्तुसिद्धरूपः उक्तंचक्रियायाः सिद्धतावस्थासाध्यावस्थाचकीर्तितासिद्धतांद्रव्यमिच्छंतितत्रैवेच्छंति।
यत्र विधिं २ भावोभावनाउत्पादनाक्रियासाचधातुत्वेनसकलधातुवाच्यावर्त्तते. उक्तंच व्यापारोभावनासैवोत्पादनासैवचक्रियेतिउत्पत्त्यनुकूलोव्यापारइत्यर्थः तत्रा।
सिद्धरूपोभावोघञादिवाच्यः तस्यतुसत्वरूपत्वमिष्टमेवेति उक्तंचभाष्यकृता कृदभिहितोभावोद्रव्यवत्प्रकाशतेइतिद्रव्यधर्मान् लिंगसंख्याकारकादीनगृह्णातीत्यर्थः
लिंगसंख्याकारकान्वितंद्रव्यमित्युक्तेःतेनपाकंपाकेनेत्यादौद्वितीयादयः प्रवर्त्तन्तेसाध्यरूपोभावस्त्वाख्यातवाच्यस्तस्यासत्वरूपत्वेनद्वित्वाद्यप्रतीतेर्नद्विवचनादिभा

इतिपदव्यवस्था यक्चतुर्षु धातोर्भावेकर्म्मणिचयक्प्रत्ययस्तिवादिषुचतुर्षुपरतः आद्भुविकर्म्मणि अकर्म्मकाद्भावेसकर्म्मका
त्कर्म्मण्यादृवति भावस्यैकत्वादेकवचनमेव युष्मदस्मदोस्सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमः नामाद्यविषयत्वेऽपिप्रथमातिक
मेकारणाभावात्प्रथमः भूयतेभूयेतेभूयन्ताम् अभूयतवभूवे॰ ।। ध्येतुआस्यंतेशय्यंतेइत्यत्रभावेपिवहुवचनंकृतं नचकर्मण्येवाख्यातप्रत्य
योस्त्विति शंक्यं धातुद्वयस्याप्यकर्मकत्वात् आसंतेइत्यासिकाः शय्यंतेइतिशायिकाइत्यत्रधात्वर्थनिर्देशेण्वुणप्रत्ययः उष्ट्रासिकाआसंतेहतशायिकाः शय्यंते
इत्यत्रउष्ट्राणांयाद्दशान्यासनानिहतानांयादृशानिशयनानितादृशानिदेवदत्तादिकर्तृकान्यासनादीनीत्यर्थः फलाश्रयः कर्मफलंचधातुनैवोक्तमित्याख्य
यमात्रमाख्यातार्थः अनन्यलभ्यत्वात् अकर्मकेभ्योधातुभ्योभावेआत् सकर्मकेभ्यस्तुकर्मण्यात् स्यात् साध्यरूपस्यभावस्योत्सर्गतएवसंख्यानपेक्षत्वेनसत्वै राम:
कत्वादेकवचनमेवभवतितत्तुप्रथमस्यैवनमध्यमोत्तमयोः युष्मदस्मदोराख्यातवाच्यकारकवाचित्वाभावात् नाम्नोप्याख्यातवाच्यकारकवाचित्वाभावस्तथा ७१
पिप्रथमोभवति तस्यानिष्पादनेवचनाभावात् तत्रैकवचनस्वीकारः प्रथमपुरुषमंतराकथंसंभवेदित्यर्थः भावेयथाभूयतइत्यादि ।। ।।

गृधिवंचिभ्यांण्यंताभ्यांप्रतारणेपरगामिफलार्थमिदमात्मनेपदम् प्रतारणेकिंश्वानंगर्द्धयति अस्याभिकांक्षामुत्पादयतिअहिंवंचयतिवर्ज्जयतीत्यर्थः अपाह्नुद
अपाह्नुदतेरात्स्यात् अनुपसर्गादूज्ञः पूर्वव्याख्यातं कर्मव्यतिहारेधातोः क्रियाविनिमयेऽर्थेधातोः कर्त्तर्यात्मनेपदंस्यात् व्यतिभवत्ते अन्यस्ययोग्यंभवनमन्यत
रः करोतीत्यर्थः सदानेव्यतिराते नगतिहिंसार्थपठजल्पहसादितरेतरान्योन्यपरस्परोपपदाच्च नगतिहिंसार्थेभ्यः पठजल्पहसेभ्यइतरेतरान्योन्यपरस्परोपपदेभ्य
श्चधातुभ्यः आत्नस्यात् इत्यात् अनुपराभ्यांकृञः पम् आत्मगामिफलेपरस्मैपदार्थमिदम् अभिप्रत्यतिभ्यःक्षिपःक्षिपप्रेरणेस्वरितेत् तस्यात्मगामिफलेपिपर

गृधिवञ्चिभ्यांण्यन्ताभ्यांप्रतारणेमाणवकंवञ्चयते गर्द्धयते अपाह्नुदःन्यायमपवदते समुदाङ्भ्योयमोऽग्रन्थे व्रीहीन्संयच्छते
धान्यान्स्वीकरोतीत्यर्थः भारमुद्यच्छते भारम्वहतीत्यर्थः वस्त्रमायच्छते वस्त्रमादधातीत्यर्थः अग्रन्थेकिम् वेदमुद्यच्छति अधि
गन्तुमुद्यमङ्करोतीत्यर्थः कर्मव्यतिहारेधातोः व्यतिभवते व्यतिराते नगतिहिंसार्थ —— पठजल्पहसात् व्यतिगच्छन्ति व्यतिपठ
न्ति व्यतिघ्नन्तिव्यतिजल्पन्तिव्यतिहसन्ति इतरेतरान्योऽन्यपरस्परोपपदाच्च इतरेतरस्य अन्योऽन्यस्यपरस्परस्यवाव्यतिलु
नन्ति अनुपराभ्याङ्कृञःपम् अनुकरोति पराकरोति अभिप्रत्यतिभ्यःक्षिपःपम् अभिक्षिपन्ति प्रतिक्षिपन्तिअतिक्षिपन्ति प्राद्वहःप्र

स्मैपदार्थमिदम् प्राद्वहः प्राद्वहतेःपंस्यात् परेर्मृषश्च परेर्मृषेःपंस्यात् स्वरितेत्त्वात् परद्वयेप्राप्तेआरंभः मृषआम॥ वहन्ति परेर्मृषश्च परिमृष्यतिप
र्षणेदिवादिश्चुरादिश्चपरिमृष्यति जेरभावेपरिमर्षति चकाराद्वहेरपिपं भवति परिवहति व्याङ्परिभ्योरमः भ्वादौव्याख्यातमिदम् अकर्मकाद्वा अकर्म
कात्रमतेर्वापंस्यात् उपाद्दित्येवउपरमतिउपरमतेवा निवर्त्तते इत्यर्थः बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्योण्यंतेभ्यःपंइङ्क्रीजीनामित्यात्वं अध्यापयतिप्राव
यतिप्रापयतीत्यर्थः द्रावयतिविलापयतीत्यर्थः स्रावयतिस्यंदयतीत्यर्थः ॥

उदश्चरः सकर्मकात् धर्म्ममुच्चरते उल्लंघ्य गच्छतीत्यर्थः सकर्मकात् किं बाष्पमुच्चरति उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः ॥

सि॰ के॰ समस्तृतीयायुक्तात् तृतीयान्तयुक्तात् समश्चरेरात्स्यात् रथेन संचरते व्यवधानेपि रथेन समुच्चरते दाणश्च साचेच्चतुर्थ्यर्थे तृतीयान्तयुक्तात् संप्रयच्छतेरात्स्या

आ॰ उ॰ त् सा तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे भवति दास्या संयच्छते दास्यै ददातीत्यर्थः दास्येति संप्रदाने तृतीया उपाद्यमः स्वीकारे उपाद्यमेरात्स्यात् स्वीकारो विवाहस्तस्मिन्नर्थे

७० यमस्सिः किद्वा यमेः परः सिप्रत्ययो वा कित्स्याद्विवाहे ऽर्थे लोपस्त्वनुदात्ततनामिति मलोपः उपायत पक्षे उदायंस्त ज्ञाश्रुस्मृदृशां सानां सप्रत्ययान्तेभ्य ए

भ्य आत्स्यात् अपह्नवे ज्ञ इत्यादिना ज्ञाधातोः समो गमृच्छीत्यनेन श्रुदृशिभ्यां चात्मनेपदे कृते ततः सप्रत्यये सान्तात् पूर्ववदादित्यनेन तदात्मनेपदं सिद्धमे

व पुनर्ग्रहणं विषयान्तरेप्यात्मनेपदार्थं अनो ज्ञ अनुजानाते नेत्यनोः सान्ताज्ज्ञानातेर्नात्स्यात् प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः आभ्यां सान्ताच्छृणोतेर्नात् स्वराद्यन्तोपसर्गाद्युजेर यज्ञेस्वरा ।

उदश्चरस्सकर्म्मकात् धर्म्ममुच्चरते समस्तृतीयायुक्तात् रथेन सञ्चरते दाणश्च साचेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संयच्छते कामुकः उपाद्यम

स्स्वीकारे भार्य्यामुपयच्छते यमस्सिः किद्वा विवाहे रामस्सीतामुपायत उपायंस्त वा वे [illegible] अकर्म्मकाच्चवि

कुर्वते सैन्धवाः ज्ञाश्रुस्मृदृशां सान्तानामात् जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्षते दिदृक्षते अनो ज्ञ अनुजिज्ञासति पुत्रम् प्रत्याङ्

भ्यां श्रुवः प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति स्वराद्यन्तोपसर्गाद्युजेर यज्ञेषु प्रयुङ्क्ते उद्युङ्क्ते अयज्ञे किम् पात्राणि प्रयुनक्ति समः क्ष्णुवः संक्ष्णु

वाते शस्त्रम् भुजोऽपालने ओदनम्भुङ्क्ते पालने

दे स्वरान्ताच्चोपसर्गाद्युजेरात् ननु यज्ञपात्रेर्थे समः क्ष्णुवः समः क्ष्णौतेरात्स्यात् भुजोऽपालने अभ्यवहारे

इति वक्तव्ये अपालने इति पर्युदासग्रहणं प्रयोजनं तद्धार्थसंयोगवद्धि प्रयोगस्यापि विशेषावधारणहेतुत्वात् रोधादिकं सैव भुजेर्ग्रहणमितिकम् अभ्यवहारादर्थान्तरेउ रामः

पभोगादावप्यात्मनेपदं भवतीति सिद्धिनीयं निषेधस्य निवर्त्तिः पर्युदासः भुजेरात्स्यात् पालने ऽपालनत्वात् उपभोगार्थे तु वृद्धो जनो दुःखशतानि भुंक्ते इतीह भुजेरुपभोगो ऽर्थः उपभोगश्च ७०

त्युपलक्षणं तेन वुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमिव केवलामित्यत्रात्मसात्करणमर्थः पृथिवीं वुभुजे स्वाधीनां चकारेत्यर्थः भुजो कौटिल्ये इति तुदादेस्तु पन्नगवाणि विभुजति

संप्रतिभ्यामनाध्याने उत्कंठापूर्वकं स्मरणमाध्यानं शतं संजानीते अवेक्षते इत्यर्थः शतं प्रतिजानीते अंगीकरोतीत्यर्थः अनुपसर्गात्परस्य ज्ञो वा तु स्यात्
वेः शब्दकर्मणः कृञः शब्दं विकुरुते उच्चारयतीत्यर्थः शब्दकर्मणः किम् चित्तम् विकरोति कामः अकर्मकाच्च वेरकर्मकात् कृञ आत् स्यात् विकुर्वते सैंध
वाः वाजिनो विकारं लभंते इत्यर्थः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः वदते रात् स्यात् एष्वर्थेषु शास्त्रे वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः भृत्यानु
पवदते सांत्वयति उपसंभाषा सांत्वनं शास्त्रे वदते ज्ञानं वदति इत्यर्थः क्षेत्रे वदते क्षेत्रे प्रयत्नं वदति इत्यर्थः गेहे विवदंते विवादं विवदंतीत्यर्थः उप
वदते प्रार्थयते उपमंत्रणमुपच्छंदनं रैशुकिं किंचिद्वदति मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे वदते रात् स्यात् मनुष्यादीनां सहोच्चारणेऽर्थे व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्म

सम्प्रतिभ्यामनाध्याने शतं सञ्जानीते शतम्प्रतिजानीते अनाध्याने किम् मातरं सञ्जानाति अनुपसर्गाद्वा गां जानाति जानीते वा भासनो
पसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः शास्त्रे वदते भृत्यानुपवदते शास्त्रे वदते क्षेत्रे वदते गेहे विवदंते उपवदते [illegible]ः प
रदारान् मनुष्यादीनां सम्भूयोच्चारणे सम्प्रवदन्ते ब्राह्मणाः व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात् अनुवदते कठः कलापस्य वावि
रुद्धोक्तौ विप्रवदन्ति विप्रवदन्ते वा वैद्याः अवाद्गिरतेः अवगिरते समः प्रतिज्ञाने शब्दं नित्यं सङ्गिरते ।। कात् एतादृशाद्वदते रात्स्यात् व्यक्तवाक्
विषयो यस्य स व्यक्तवाग्विषयस्तस्मात् अनुवदते कठः कलापस्य वेदशाखाप्रवचनावपि कठकलापशब्दौ वर्तते तदध्येतरि वर्तते अनुसादृश्यं कलापस्येति संबंधे ष
ष्ठी अकर्मकात् किम् उक्तमनुवदति व्यक्तवागिति किं अनुवदति वीणा वा विरुद्धोक्तौ विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणेऽर्थे वदेर्वा तु अप्राप्तविभाषेयं अवा
द्गिरतेः गिरतेरिति तौदादिकस्यैव ग्रहणं गृणातेरव पूर्वस्य प्रयोगो नास्तीति भाष्योक्तेः समः प्रतिज्ञाने समो गिरते रात् स्यात् प्रतिज्ञानेऽर्थे संगिरते प्रतिजानीत इत्यर्थः प्रति

वे

वेः शब्दक
र्मणः कृ
शब्दं विकु
रुते अ
कर्मकाच्च
विकुर्वते
सैंधवाः

सि॰ च उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वा अकर्मकादितिनिवृत्तं असुक्षेपणे ऊहवितर्के वंधं निरस्यतिदिवादित्वाद्यः उपसर्गादूहतेर्ह्रस्वोयादेकिति ब्रह्मसमुह्यात् अग्निं समुह्य
आ॰ उ तिनि समुपविभ्योह्वः एभ्यः परस्मात् ह्वेञआत् स्यात् स्पर्द्धायामाङः आङः परात् ह्वेञआत् स्यात् पराभिभवेच्छा स्पर्द्धा तस्यां सामर्थ्ये अप्रतिवन्धोत्साहस्फीततायां
६९ सुक्रमः अचिक्रमतेबुद्धिर्नप्रतिहन्यतइत्यर्थः अध्ययनायक्रमते उत्सहत इत्यर्थः क्रमंते ऽस्मिन् शास्त्राणि स्फीतानि प्रवृद्धानि भवंतीत्यर्थः उपपराभ्यां अप्रति
वंधादिषु वाच्येष्वाभ्यां क्रमआत् स्यात् नेह संक्रामति आङोज्योतिरुद्गमने आक्रमते सूर्य्यः उदयते इत्यर्थे नेह आक्रामति धूमो हर्म्यतलात् वेः पादविहरणे
क्रमेः पादविक्षेपए वार्थ स्तथापि धातूनामनेकार्थत्वादेवमुक्तं पादविहरणे किम् विक्रामति संधिर्द्विधा भवति स्फुटतीत्यर्थः प्रोपाभ्यां प्रारंभार्थाभ्यां प्रक्रमते म १
उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वा निरस्यते निरस्यति वा निरास्थत समूहति समूहते समुह्यात् निसमुपविभ्योह्वः निह्वयते स्पर्द्धायामा
ङः कृष्णश्चाणूरमाह्वयते अप्रतिवन्धोत्साहस्फीततासु क्रमः अचिक्रमतेबुद्धिः अध्ययनायक्रमते क्रमन्ते ऽस्मिन् शास्त्राणि उपप
राभ्याम् उपक्रमते पराक्रमते आङोज्योतिरुद्गमने आक्रमते आक्रम्यते सूर्य्यः वेः पादविहरणे साधु विक्रमते वाजी प्रोपाभ्या
म्प्रारम्भार्थाभ्याम् प्रक्रमते उपक्रमते अनुपसर्गाद्वा क्रमते क्रम्यते क्राम्यति क्रामति अपन्हवेज्ञः शतमपजानीते अकर्मकाच्च
आरंभकरोतीत्यर्थः प्रारंभार्थाभ्यां किम् प्रक्रामति गच्छतीत्यर्थः उपक्रामत्यागच्छतीत्यर्थः उपपराभ्यामिति नात्रात्मनेपदं श्री सर्पिषोजानीते ॥ अनुपस
कं अप्रतिवंधादिष्वेवेत्युक्तत्वात् अनुपसर्गाद्वा अप्राप्तविभाषेयमप्रतिवंधादिषु तु नित्यमेव अपह्नवेज्ञः अपलपने ऽर्थे ज्ञआत् अकर्मकाच्च सर्पिषो जानीते स र्ग जा॰
पिषोपायेन प्रवर्त्तत इत्यर्थः अनुपसर्गात् ज्ञः अकर्मकाच्चेत्येव सिद्धेः सकर्मकार्थमारंभः अनुपसर्गात् किम् स्वर्गं लोकं न प्रतिजानाति कथं तर्हि इत्यपः सू रामः ने
र्वमवालुलोचे ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्येति भट्टिः कर्मणि लिट् नृपेणेति विपरिणामः ॥ कुध्यन् कुलं ध्वदपतिविप्रवाः ६९
पास्यन् सुत ता[illegible]पति मां[illegible]

गमेर्कसादिसिस्यैाकितौवागमेरनिटोसिसौवाकितौस्तः आशिषिलिङि कित्वाल्लोपस्त्वनुदात्ततनामितिमलोपः संगसीष्टपक्षे संगंसीष्ट लुङि कित्वान्मलोपे लोपोह्र
स्वादितिसिलोपः समगत समगसातां समगसत कित्वाभावे समगंसातां समगंसत तौदादिकस्य ऋच्छेरत्र ग्रहणं न तु ऋच्छादेशस्येति ध्वननार्थं लटः प्रयोगः सम।
च्छिष्यते ग्रहामिति संप्रसारणं संपृच्छते स्वरत्यादिपनायेः संस्वरते अर्तीति भौवादिकजौहोत्यादिकयोर्ग्रहणं तत्र भ्वादेः समृच्छते लिटि समाराते समारिरे लिङि
उरित्गुणः समृषीष्ट समर्त्तादन्तद्वलाट् समरिष्यते समारिष्यत लुङि मेटङ्इत्यटोऽभावः उरितिन गुणः लोपो ह्रस्वादिति सिलोपे मासमृत मासमृषातां मासमृष
त माङ्ऽभावे समार्त्त समार्षातां समार्षत इयर्त्तेस्तु अर्तेरिः पूर्वस्येति पूर्वस्यत्वे असवर्णस्वरे पूर्वस्येतीयङ् समियृते लुङि सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेति ङः ऋवर्णदृशोरिति

गमस्थि स्यैकितौ वा सङ्गसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छते समानृच्छे समार्च्छिष्ट संस्वरते संसस्वरे संस्वरिषीष्ट संस्व-
षीष्ट समस्वरिष्ट समस्वृत समृच्छते समन...ष्ट समप्रक्षातां संशृणुते संश्रोता समश्रोष्ट सम्विन्ते संविदाते वेतेरन्तो वा रुड्वाति
सम्विदते सम्विद्रते सम्पश्यते समदृष्ट समृच्छते समारे समियृते ॥ अर्तेरिः पूर्वस्य समियृत समियृयातां समियृतां स्व
रादेः अदृएएऐ समैषत समैषातां अकर्मकात्किम् ग्रामं सङ्गच्छति ॥ गुणः मेटङ्इत्यङभावः मासमरत मासमरेतां मासमरंत माङ्ऽ

भावे समारत समारेतां समारंत श्रुवः श्रश्चादेश इति शृनुप्रत्यये ध्रेसंशृणुते परस्मैपदस्याह च ध्यांहि दशानेद्युत्वस्यैव ग्रहणं न तु स्वरितेतो विदू लाभे इत्यस्य स
ताविचारणार्थस्य विदेस्त्वनुदात्तत्वादात्मनेपदं सिद्धमेव वेतेरन्तो वा रुट् विदेः परस्यांत प्रत्ययस्य रुड्वा स्यात् दृशेदेरिति पश्यः संपश्यते कथं तर्हि सकर्मकस्य
...सीति पुरापि संशृणुमहे इति मुरारिप्रयोगः प्राग्वादिकोयमिति कथयंद् श्यइत्यऽध्याहारो वा अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकतो
...चिन्ह्यगुणा तारथीतरे ह्रन्नेर्धीन्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रियेत्युक्तत्वादकर्मकत्वं बोध्यम् ॥ ॥

सि॰ चे॰ त्रीं द्रोतीत्यर्थः पंथाः स्रुघ्नो देशमुपतिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः वा लिप्सायां प्रभुमुपतिष्ठते लिप्सयोपगच्छतीत्यर्थः ॥ ॥ अकर्मकाच्च उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्म
आ॰ उ॰ नेपदं स्यात् भोजनकाले उपतिष्ठते सन्निहितो भवतीत्यर्थः उद्विभ्यां तपोऽकर्मकात्स्वांगकर्मकाच्च स्वमंगं स्वांगं नत्वद्रववदिति परिभाषितं उत्तपते वितपते दी
६७ प्यते इत्यर्थः नेह सुवर्णमुत्तपति संतापयति विलापयतिवेत्यर्थः चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति संतापयतीत्यर्थः आङो यमहनिभ्यां आङः पराभ्यामकर्मका
भ्यां स्वांगकर्मकाभ्यां च यमहनिभ्यामात् नेह परस्य शिरः आहंति कथं तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्ष इति भारविः आहध्वं मा रघूत्तममिति भट्टिश्च प्र
मादएवायमिति समीपमेत्यध्याहारो वा वोप्य विषमविलोचनस्य समीपमेत्य वक्ष आजघ्ने स्वकीयमेव वक्षो मल्लइव संतोषातिशयादास्फोटनं चक्रे इ

अकर्म्मकाच्च ज्ञानमुपतिष्ठते उद्विभ्यान्तपोऽकर्म्मकात्स्वाङ्गकर्म्मकाच्च उत्तपते वितपते पाणिं शिरो वा आङो यमहनिभ्यांम
कर्म्मकाभ्यां स्वाङ्गकर्म्मकाच्च आयच्छते आहते पाणिं शिरो वा आघ्नाते आहसे अन्यत्र शत्रुमायच्छति आहन्ति वा हनः सिः
कित् वधो वाति आवधिष्ट आवधिषातां आहत आहसातां यमस्सूचने सिः कित् उदायत उदायसातां उदायसत
समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिदृशिभ्योऽकर्म्मकेभ्यः सङ्गच्छते ॥ त्यर्थः हनः सिकित् हंतेः परः सिप्रत्ययो वा कित् स्यात् हनो
लुङ् लिङोरिति वधादेशः आवधिष्ट आवधिषातां पक्षे कित्वात् लोपस्त्वनुदात्ततनामिति मलोपः लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः आहत :आहसा
ं आहसत यमः सूचने सिः कित् सूचनं परदोषाविष्करणं कित्वात् लोपस्त्वनुदात्ततनामिति मलोपः लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः उदायत सूचने किं राम
उदायंसत पादमाकृष्टवानित्यर्थः समो गमृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिदृशिभ्यः समुपसर्गादकर्मकेभ्यो गमृच्छत्यर्तिश्रुदृशिभ्यः प्रच्छिस्वरतिविदिभ्यः ६७
सकर्मकेभ्य आत्स्यात् संगच्छते संगतं भवतीत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥

उपकिरति अत्र हर्षे सत्यपालेखनाऽभावात् सुडोऽप्राप्तिः ॥ ॥ आङि नुप्रच्छ्योः आङः परावेतावात्वं तौ भवतः पृच्छतौ अद्रादिः प्रच्छ ज्ञीप्सायां नुदादिः शपउ
पालंभे आक्रोशार्थात्स्वरितेतः शपः परगामिफले शपथरूपेऽर्थे आत्मनेपदं भवति कृष्णायशपते श्लाघन्हुङिति संप्रदानसंज्ञा समवप्रविभ्यः स्थः हुङिअ
पिपृच्छास्यामि इति इत्वं समस्थिषातां आङः प्रतिज्ञायां शब्दं नित्यमातिष्ठते नित्यत्वेन प्रतिजानीते इत्यर्थः स्वाभिप्रायाऽऽविष्करणे निर्णेत्राऽऽश्रयायां च स्थाश्र
यस्य प्रकाशने विवादस्य निराकरणकर्त्री निर्णेता तस्मिन्नर्थे च तिष्ठते रात्स्यात् गोपी कृष्णाय तिष्ठते स्थित्यानेत्रादिविकाराद्वा स्वाभिप्रायं ज्ञापयति संशय्य
आ[illegible] नुप्रच्छ्योः आ नुते आ पृच्छते शपउपालम्भे विप्राय शपते समवप्रविभ्यः स्थः संतिष्ठते समस्थित अवतिष्ठते प्रतिष्ठते विति
ष्ठते आङः प्रतिज्ञायाम् शब्दं नित्यमातिष्ठते स्वाभिप्रायाविष्करणे निर्णेत्राश्रयायां च गोपी कृष्णाय तिष्ठते अस्थित संशय्य कर्णादिषु
तिष्ठते यः उदोऽनूर्ध्वकर्म्मणि ईहायाम् मुक्तावुत्तिष्ठते उदस्थात् स्तम्भोस्सलोपः उत्थासीष्ट उत्थासीयास्तां उदस्थास्यत उदस्थित अनूर्ध्व
कर्म्मणि किम् पीठादुत्तिष्ठति ईहायाङ्किम् ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उपान्मन्त्रकरणदेवपूजासङ्गतिकरणमित्रकरणपथिषु आग्नेय्याग्नीध्र
मुपतिष्ठते मन्त्रकर[illegible]णे किम् भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन आदित्यमुपतिष्ठते गंगायमुनामुपतिष्ठते रथिकानुपतिष्ठते स्रुघ्नमुपतिष्ठते पन्थाः
कर्णादिषु तिष्ठते यः संशयं विधाय निर्णेतृत्वेन कर्णादीनाश्रयते इत्यर्थः उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि ईहायां इच्छापूर्वि(वा लिप्सायाम् भिक्षुः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठ
[illegible]विषयार्द्धाद्बहुस्यामिवनेह ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति उत्पद्यते इत्यर्थः उपान्मंत्रकरणदेवपूजासंगतिकरणमित्रंकरणपथिषु एष्वर्थेषु उपात्तिष्ठतेरात्स्यात् मंत्रकरणं य
त्रैतन्मंत्रकरणं स्तुतिः आग्नेय्याऽऽग्नीध्रमुपतिष्ठते अग्निदेवताकया ऋचाऽऽग्नीध्रमग्निविशेषं स्तोतुं तत्समीपे तिष्ठतीत्यर्थः अग्निमिंधे इति अग्नीन्धकिवंतः अग्नी
धः स्थानं समग्नीध्रं तस्योप्याग्नीध्रः निपाननात्तद्धितोरण् प्रत्ययः मंत्रकरणे किं भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन आदित्यमुपतिष्ठते आदित्यं स्तोतुं तदभिमुखतयातिष्ठतीत्य

सि॰चं॰ आ॰उ॰ ६७

निः॥कं न विशति अर्थवद्ग्रहणात्लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषाभ्यां नेरुपसर्गस्य ग्रहणं तेनेह न मधुनि विशंति भ्रमराः॥ ॥ परिव्यवेभ्यः क्रियः परगामिफ
लार्थमिदमात्मनेपदं विपराभ्यां जेः आभ्यां परो जयतिरात्वान् आङो दो ऽनास्यविहरणे नतु विकसने परगामिफलार्थमिदं आङ्पूर्वाद्ददाते र्मुखविकसनादन्यत्रार्थे
वर्तमानाद्धातोरात्मनेपदं स्यात् विद्यामादत्ते क्रीडो ऽनुसंपरिभ्यः तृतीयार्थे स्यात् नो योगे नात्मनेपदं माणवकमनुक्रीडति तेन सहेत्यर्थः समो ऽकूजने सम
पूर्वात् क्रीडतिरात्वान् अकूजनेर्थे आगमेः क्षमायां आङ्पूर्वान्नित्यं गमेरात्मनेपदं स्यात् क्षमायामर्थे आगमयस्व तावत् मात्वरिष्ठा इत्यर्थः शिक्षेर्जिज्ञासायाम् शि
क्ष विद्योपादाने इत्यस्य नेह ग्रहणं अनुदात्तत्वादेवात्मनेपदसिद्धेः किंतु शकेः सोन्तस्येह ग्रहणं धनुषि शिक्षते धनुर्विषये ज्ञानेन शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः

परिव्यवेभ्यः क्रियः परिक्रीणीते विक्रीणीते अवक्रीणीते विपराभ्यां जेः विजयते व्यजेष्ट पराजयते आङो दो ऽनास्यविहरणे नतु विकसने विद्यामा
दत्ते आदित्त विकसने तु व्याददाति मुखं क्रुद्धः परस्य कर्मकाद्वदन्त्येव व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखम् क्रीडो ऽनुसं[illegible]रि
भ्यः आक्रीडते अनुक्रीडते परिक्रीडते समो ऽकूजने संक्रीडते कूजने तु संक्रीडति रथचक्रम् आगमेः क्षमायाम् आगमयस्व तावत् शिक्षे
र्जिज्ञासायाम् धनुषि शिक्षते हरतेर्गतताच्छील्ये पैतृकमश्वा अनुहरन्ते मातृकं गावः किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु अपाकिरते
सुट् चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्षार्थी श्वा आश्रयार्थी च हर्षादिष्विति किम् अपकिरति कुसु

हरतेर्गतताच्छील्ये गतं प्रकारः सादृश्यमिति यावत् पैतृकमश्वा अनुहरंते मातृकं गावः पितुर्मातुश्च सादृश्यं सततं परिशीलयंतीत्यर्थः ताच्छील्ये किं मा
तुरनुहरतीह सादृश्यमात्रं विवक्षितं न तु प्रकारता च्छील्यं किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु किरते रात्मनेपदं स्यात् एषु वाच्येषु हर्षादयो विषयाः तत्र हर्षो
विक्षेपस्य कारणं नि तरफले अपात् सुट् चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने अपाकिरतेः सुट् स्यात् हर्षादिष्वेव च चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने सति अ
पस्किरते वृषो हृष्टः हर्षेण भूमिं विलिखतीत्यर्थः हर्षादिष्विति किम् अपकिरति कुसुमं इहात्मनेपदं हर्षादिमात्रविवक्षायांयद्यप्यात्मनेपदं प्राप्तं तथापि सुडः

५२ ॥ माधवीयधातुवृत्तिः ॥

रस ६७

इतिनामधातुप्रक्रिया॥ॐ॥ कंड्वादिभ्योयक्स्वार्थेएभ्योधातुभ्योनित्यंयक्स्यात् स्वार्थेकंड्वादयोद्विधाधातवः प्रातिपदिकानिचनाम्नांतुविग्रहएवसपर्पूजा
यां यगंतात् षिद्भिदामङ् इत्यनेनाङ् प्रत्ययेआप् सपर्या महीङ् पूजायांमहीयतेपूजांलभते इत्यर्थः आकृतिगणोयंइतिकंड्वादयः कंडूयतेः सप्रत्ययेद्विश्चे
तिप्रथमस्यद्वित्वेप्राप्तेकंड्वादेस्तृतीयस्यद्वित्वंकंडूयियिषति यप्रत्ययान्तात् सप्रत्ययेतुयथेष्टंनामधातुषुद्वित्वमित्याद्यानांत्रयाणामन्यतमस्यद्वित्वंभवा
तिस्वादेस्त्वाद्येतरस्यद्वित्वंपुत्रीयितुमिच्छतिपुपुत्रीयिषति पुतित्रीयिषतिपुत्रीयियिषतिअशिश्वीयि षति अश्वीयियिषति आत्मनः इंद्रमिच्छतिइन्द्रीय

इतिनामधातुप्रक्रिया॥ॐ॥ कण्ड्वादिभ्योधातुभ्योयक्स्वार्थे कण्डूञ् गात्रविघर्षणे कण्डूयति कण्डूयते मन्तु अपराधेरोषेचमन्तू
यति निदित्येकेमन्तूयतेवल्गु पूजामाधुर्ययोः वल्गूयति असु असु असूञ् उपतापे असूयति अनेपिच हसात् असाच्च कारअसूय
ति असूयते लेलादीप्तौलेलायतिमेधाशुग्रहणे मेधायतिसुखः दुखः तत्क्रियायाम् सुख्यतिदुःख्यति सपर पूजायाम् सपर्य्यति
सपराज्वकारभिषज् चिकित्सायाम् भिषज्यति इषुधशरधारणे इषुध्यति इषुधीन् गदगद् वाक्स्खलने गद्गद्यति एला खेला विला
सेएलायति खेलायति हृणीङ् रोषणेलज्जायाञ्च हृणीयते महीङ् पूजायाम् महीयते अगद निरोगत्वे अगद्यति आगदीत्॥ॐ॥

इतिकण्ड्वादयः॥ निविशादेःन्यादिपूर्वाद्विशादेर्धातोरात्मनेपदंस्यात् तिंइन्द्रीयतेः सप्रत्ययेद्रीशब्दयिशब्दयोरन्यतरस्यद्वित्वंइंदिद्रीयिषति
इंद्रीयियिषतिण्यंतात्सप्रत्ययेतुप्रियशब्दात् आविष्ठवद्भावेनप्रियशब्दस्यप्रादेशस्ततोद्वित्वादिप्रियमाख्यातुमाचक्षाणंप्रेरयितुंवेच्छतिपिप्रापयिषा
ति प्रापिपयिषति प्रापयियिषति यङ् सन्नंतात्सप्रत्ययेतुबोभूयिषतियङ् जिसंतात् जिप्रत्ययेतुबोभूययिषति इतिप्रत्ययमालानिविशादेः निपूर्वोविशः नेः
परोविश इतिवानिविश आदिर्यस्यसनिविशादिस्तस्मात्तस्मात् आदिशब्दः प्रकारेविश इत्यत्र अकारउच्चारणार्थः निविशंतेयदिश्वकशिखापदइतिश्रीहर्षः॥

सि॰च॰
श्रा॰उ॰
६६

॥२२

विद॰,तीत्यपरे उदंचमाचष्टेश्राविषूवङ्ग्वात् तिरश्चादयदृत्युदीचुउदीचयतीत्यत्रोपसर्गपृथक्कृत्यर्दूचशब्दादेवञिः बहुलग्र॰णादिलोपोन लुङि॰ उपसर्गसमा-
नाकारमिति।कारात्पूर्वं मटि चिशब्दस्यद्वित्वे पश्चात्नेरितित्रिलोपः उदेचिचत् प्रत्यंचमाचष्टेश्रचेर्दीर्घश्चेत्यः ल्लोपपूर्वदीर्घोप्रतीचयति लुङि॰ चिशब्दात्प्रागटि
इत्पूर्वस्ययत्वंयत्यचिचत् न्तृणामसवर्णस्वरइतिप्रकृतिभावपक्षेतुप्रतिचिचत् सम्यंचमाचष्टेश्रचेर्दीर्घश्चेत्पलोपपूर्वदीर्घौसमीचयति लुङि॰ समचिचत्
प्रकृतिभावपक्षेसमिश्रचिचत्तिर्यञ्चमाचष्टेश्रचेष्टिलोपेनाः पदारेपितएवहिरंगत्वेनासिद्धत्वात्तिरोत्यस्यसङ्गावःवृद्धौसत्यांतिरायतिउपसर्गसमानाकारत्वा-
भावादिहनिरसः पृथक्करणंनास्तिश्रतितिरायत् श्रडिलघाविति ह्रस्वसनाः स्मृलोपित्वात् सध्र्यंचमाचष्टेटिलोपेनांचेरपहारेवृद्धौसत्यांसध्रायतिश्रंतिकमाच-

विदावयतिइत्यपरे अविविदावत्विदयति इत्यन्ये अविविदत् एवंश्वानमाचष्टेश्वयति अशिश्वत् शावयत्यपरे अशुशावत् शुन
यतीत्यन्ये अशुशुनत् उदञ्चम् उदीचयति॰ अचिचत् प्रत्यञ्चम् प्रतीचयतिप्रत्यचिचत् सम्यञ्चम् समीचयतिसम्यचिचत् तिर्यञ्चम्
तिरायति अतितिरायत् सध्र्यञ्चम् सध्रापयति असस्रधायत् अन्तिकम् नेदयति अनिनेदत् बाढम् साधयति वृद्धम् ज्यापयति अजिज्या-
पत् वृद्धंवर्षयति स्फिरम् स्फापयति अपिस्फपत् उरुम् वरयति बहुलम् बंहयति प्रम् त्रपयति दीर्घम् द्राघयति अदद्राघत् वृंदारकम् वृ-
न्दयति अववृन्द
ते गुर्वादेरित्यंतिकस्य नेद इति लोपश्च यस्येत्यः लोपः नेदयति लुङि॰ अनिनेदत्बाढमाचष्टेबाढस्यसाधः साधयति अससाधत् वृद्धमा-
चष्टेवृद्धस्यज्यादेशः राती आविति पुक् ज्यापयति अजिज्यपत् वृद्धस्यवर्षोपिवर्षयति अववर्षत् स्फिरमाचष्टेस्फिरस्यस्फः वृद्धौसत्यांरातीआविति पुक् स्फाप-
यति अपिस्फपत् उरुमाचष्टेउरुशब्दस्यवरसंज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद्बाहुलकाद्वामाधवेनविकल्पेन वृद्धिरुदाहृता वरयति अवीवरत् बहुलमाचष्टेबहुलस्य
बंहः बंहयति नोलोपइतिनलोपोनश्रप्लृलोपित्वातनदृत्वदीर्घौ अबबंहत् प्रमाचष्टेत्रप्रस्यत्रप त्रपयति अतित्रपत् दीर्घमाचष्टेदीर्घस्यद्राघः द्राघयति अदद्राघत्

एमः
६६

चीवरादर्जनेपरिधानेवाणिङ् चीवराण्यर्जयतिपरिधत्तेवासंचीवरयतेलुङि समचिचीवरत अर्थवेदसत्यानामापुग् ओरथामापुगागमः स्यात् णिप्रत्यये परे अर्थमा
चष्टेकरोतिवाअर्थापयति एनीभावश्चेणिप्रत्ययेटिलोपः ततोनिमित्ताभावेनैमित्तकस्याप्यभावः इतीयोऽभावेनस्याप्यभावः एतयति पृथुमाचष्टेऋरमनीतिरभावे
टिलोपेचप्रथयति लुङि इद्धोसत्यांटिलोपः अपृलोपित्वाऽभावादङि लघाविति पूर्वस्येत्वं अपिप्रथत् इद्धे पूर्वटिलोपेनाग्लोपित्वादित्वंन अपप्रथत् मृदुं
आचष्टेऽजाविष्टवद्भावात् अर मनीतिरभावेटिलोपेचम्रदयति एवंभृशकृशदृढादयः वांमांवाऽऽचष्टे टिलोपेतन्मदेकत्वेइतित्वन्मदादेशेचकृते अतउपधा

चीवरादर्जनेपरिधानेच चीवराणि अर्जयति परिधत्तेवासंचीवरयतेभिक्षुः [...] अर्थवेदसत्यानामापुक् अर्था
पयति आर्तीथपत् वेदापयतिसत्यापयति [...]त्तिसत्पयत् एतयति ऐतत पृथुम्प्रथयति इद्धोसत्याम्पूर्वम्वाटिलोपः अपप्रथत्
अपिप्रथत् मृदुम् म्रदयति अमम्रदत् अमिम्रदत् भृशंभ्रशयति अवभ्रशत् कृशंक्रशयति अचक्रशत् दृढम् द्रढयति अद
द्रढत् परिव्रढयति पर्यव्रढत् त्वादयति अतित्वदत् मादयति अमीमदत् युष्म यति अयुयुष्मत् अस्मयति आसिस्मत् विद्वा
धायाइति इद्धोत्वादयति मादयतियुवामावांयुष्मानस्मान्वाचष्टे विभक्तिपरत्वाऽभावान्नयुवावौ टिलोपेसतियुष्म(संविद्वयति अविविद्वत्॥
यति अस्मयति श्वानमाचष्टेऽजाविष्टवद्भावात् शुनौऽस्यउर्वाचंदीर्घे इत्युत्वेटिलोपाभावेचशुनयतीति रूपंकेचिदाहुः टिलोपेउत्वेचइद्धोसत्यांशावय
तिलुङि अग्लोपित्वान्नह्रस्वः अशुशावत् विद्वांसमाचष्टेटिलोपेविद्वयति टिलोपेकृतेवसोर्वउरित्युत्वे इद्धावायादेशेचविद्वायतीत्यन्येनिभ
त्यत्वात्पूर्वमुत्वंपश्चाट्टिलोपः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गौ

ऊष्मवाष्पधूमेभ्य उद्वमने एभ्यः कर्मभ्यो यङ् ऊष्माणमुद्वमति नाम्नो नो लोपः शिति नस्य लोपः ये इति दीर्घः ऊष्मायते णिडिन्करणे तत्करोति तदाचष्टे वेत्यर्थे ना
म्नो णिः स च ङित् ङिति टेरिति ङित्वाट्टिलोपो भवति घटमाचष्टे घटयति लुङि अप्लोपित्वादाजघटत् पटुमाचष्टे पटयति लुङि परत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः अपीपटत् भा
येतु हे दीर्घो वलीयानिसुक्तं तेन पूर्वं लोपसन्नाप्लोपित्वान्नाङ्कार्यं अपपटत् महान्तमाचष्टे माहयति आविष्ठवत्कार्यं दृष्टं प्रत्यये परतो यत्कार्यं दृष्टं संभावितं च तत्
त्राण्णौ न्याव्यमिति दिश्यते दृष्टेष्टयथाविन्मतुनो लोपो वोगुर्वादेरेगराज्ञादेशादिलोपो न दृन् आवपिसुः स्रग्विणमाचष्टे स्रजयति अग्निमन्तमाचष्टे अग्नयति दण्डवन्तमा
ऊष्मवाष्पधूमेभ्य उद्वमने ऊष्मायते वाष्पायते धूमायते णिडिन्करणे नाम्नो णिः प्रत्ययः करणेऽर्थे स च ङित् पटुं करोति घटयति पटयते
अजघटत् पटयति पटयेत अपपटत् अप्लोपिनो नाङ्कार्यम् महान्तं करोति माहयति अममाहत् युवानं करोति यवयति अयूयव
त् कनयति अचीकनत् आविष्ठवत्कार्यम् [illegible]
[illegible]
[illegible] स्थूलमस्य वयति अतुस्थवत् दूरमा दवयति अदुदवत् ह्रसयति अजिह्रसत् ॥ १९ चष्टे दंडयति लुङि अससजत् अत्र पूर्व
स्य दन्तं तु न भाष्यासंमतत्वात् अजिग्नत् अददंडत् स्थूलं करोति स्थूलदूरयुवादेरिष्ठेमेयस्सु गुणदेशस्य लोपश्चेति स्थूलस्य स्थेष्ठि लोपाभावश्च स्थवयति लुङि अतु
स्थवत् आदेशानपवादत्वान्नयः दूरं करोति दूरस्य दोः दवयति लुङि अदूदवत् कथं तर्हि दूरस्य सः वनते विवसतीति दूरमतनीति दूरात्किं वनः ते कुर्वतीत्यर्थः
युवानं करोति युवन् शब्दस्य यो यवयति युवाल्पयोः कन्वेति कनं कनयति लुङि अयूयवत् अचीकनत् णिडिदिति सूत्रे च हलग्रहणं कर्तव्यं तस्मादिह सर्व
त्र ह्रस्वभावः ह्रस्वं करोति ह्रस्वस्य ह्रस संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद्वृद्धिग्रहणाद्वानवृद्धिः माधवेन तु विकल्पेन वृद्धिकृता तेनो ह्रसयति अजिह्रसत् ॥ १

31½ × 14.8
पत्र = 43

सिद्धान्त चन्द्रीका

ग्र ३५९३

सि॰चं॰ क्षिप्रं करोति क्षिप्रस्य क्षेप् क्षेपयति अचिक्षिपत् क्षुद्रं करोति क्षुद्रस्य क्षोदः क्षोदयति अचुक्षुदत् प्रियं करोति प्रियस्य प्रः धातोर्नामिन इति वृद्धौ रातो ना वितिप्
आ॰ऊ॰ कुग्रापयति अपिप्रपत् गुरुं करोति गुरोर्गर् गरयति अजीगरत् स्थिरं करोति स्थिरस्य स्थः स्थापयति अतिस्थपत् वहन् इति स्तौ ऊढिं करोति ऊढयति ऊढि
६४ आख्यत् औडिढत् अङि पूर्वस्य जो वा पूर्वरूपस्य स्य उकारस्य जो वा भवति अङ् प्रत्यये परे औजिढत् ऊढं करोति ऊढयति लुङि ढिलोपे च सति जिसहितस्य द्वि
त्विपश्चात् पूर्वो ऽकारो ह्रस्वः अतो जिनिमित्तः स्वरादेश इत्यनेन ढस्य द्वित्वं ऊढमाख्यत् औडढत् जनेरौजढत् कर्तुर्यङ् आचारे उपमानादित्यत उपमानादित्यनु

क्षिप्रम् क्षेपयति अचिक्षिपत् क्षुद्रं करोति क्षोदयति अचुक्षुदत् प्रियं करोति प्रापयति अपिप्रपत् गुरुं करोति गरयति अजीगरत्
स्थिरं करोति स्थापयति अतिस्थपत् ऊढिं करोति ऊढयति नेरङ् द्वित्वस्वरादेशः परः अङि पूर्वस्य जो वा औजिढत् औडिढत् ऊढं क
रोति ऊढयति औजढत् औडढत् कर्तुर्यङ् उपमानात्कर्तुराचारार्थे यङ् श्येन इवाचरति श्येनायते काकः पण्डितायते मूर्खः एताय
ते यङ् मानिनोः पुम्वत् यङि वा सलोपः पयायते पयस्यते वा तक्रम् अप्सरस् ओजस् सुमनसां नित्यम् अप्सरायते ओजायते दुर्बलः।
सुमनायते नाम्न आचारे क्विवा कृष्ण इवाचरति कृष्णाति अकृष्णीत् अइवाचरति अति अनः अन्तिएत् एताम् एयुः अतु अतात् अता

६६ राम नुहते आचारे इति च उपमानात् कर्तुर्नाम्न आचारे यङ् आदसुदात्तङि तङ् इत्यात् श्येन इवाचरतीति यङ् मानिनोरिति पुंवत् ((भू अन्तु अतात् आत् आनुआः
यदि इति दीर्घः श्येनायते यङि वा सलोपः सान्तस्य कर्तुः समस्य वा लोपः अप्सरस् ओजस् सुमनसां नित्यम् ओनः शब्दस्त इवति द्वौ ओजस्वी वाचरतीति ओजा
यते नाम्न आचारे क्विप् वा कर्तुरुपमानान्नाम्नः क्विप् वा स्यात् आचारे ऽर्थे नामतं स्मिवतन्याह्यते न विभक्त्याश्रितं कार्यं पक्षे यङ् कृष्ण इवाचरतीति सधातुरिति
धातुत्वात्तिवादिः अदेद्रुत्यलोपः कृष्णति अकृष्णत्स इवाचरति अदेद्रुत्यलोपः अतिलिटितु कासादित्यमाशिषि सत्रस्य दन्तो प्रत्ययग्रहणमपनीयानेकस्वरेषु